

પ્રવચન અંજલિ
જો સદ્ગુરુ કરે

આ. યશોવિજયસૂરિ

આચાર્યશ્રી ઝંકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર ગ્રંથાવલી - ૩૯

નવપદ સાધના

પ્રવચન અંજલિ જો સદ્ગુરુ કરે....

આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ

શ્રી મોરવાડા જૈન સંઘ
શ્રી ભરડવા જૈન સંઘ

નકલ : ૧૫૦૦

મૂલ્ય : પંચોતેર રૂપિયા

: પ્રકાશન તિથિ :

પૂજ્યપાદ દાદા ગુરુદેવ શ્રીમદ્વિજય સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજા
સ્વર્ગારોહણ અર્ધશતાબ્દી વર્ષ પ્રારંભ: વિ.સં.૨૦૬૪, ભાદરવા વદિ ૧૪

પ્રાપ્તિસ્થાન :

■ **સેવંતીલાલ એ. મહેતા**

૪-ડી, સિદ્ધગિરિ એપાર્ટમેન્ટ,

અઠવાલાઈન્સ, સુરત. ફોન : ૨૬૬૭૫૧૧

મો. ૯૮૨૪૧ ૫૨૭૨૭

E-Mail : omkarsuri@rediffmail.com

mehta_sevantilal@yahoo.co.in

■ **સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર**

હાથીખાના, રતનપોળ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧.

■ **નવભારત સાહિત્ય મંદિર**

મોટા મહાવીર સ્વામી દહેરાસર પાસે,

ગાંધીરોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧.

**જ્ઞાન દ્રવ્યમાંથી પુસ્તક તૈયાર થયેલ હોય
ગૃહસ્થોએ મૂલ્ય ચૂકવીને પુસ્તક રાખવું.**

મુદ્રક :

કિરીટ ગ્રાફીક્સ

૨૦૯, આનંદ શોપીંગ સેન્ટર, રતનપોળ, અમદાવાદ-૧. ફોન : ૨૫૩૫૨૬૦૨

: તારક છાયા :

શ્રી મનકરા મંડન પરમતારક દેવાધિદેવ
શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્વામી ભગવાન
પરમતારક શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન

: દિવ્ય આશિષ :

પૂજ્યપાદ, વચનસિદ્ધ યુગપુરુષ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, નિઃસ્પૃહ શિરોમણિ
મુનિપ્રવર શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, ભક્તિયોગાચાર્ય, સંયમૈકદષ્ટિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, વિદ્વદ્વ્ય મુનિપ્રવર શ્રી જનકવિજયજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, સંયમૈકનિષ્ઠ મુનિપ્રવર શ્રી હ્રીંકારવિજયજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, તપસ્વિરત્ન મુનિપ્રવર શ્રી વિલાસવિજયજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, શાસનધુરીણ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય ઐંકારસૂરીશ્વરજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, વર્ધમાનતપોનિધિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય ભદ્રંકરસૂરીશ્વરજી મહારાજ

: આશિષ :

પૂજ્યપાદ, પ્રશાન્તમૂર્તિ આચાર્ય ભગવન્ત
શ્રીમદ્ વિજય અરવિન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, આગમપ્રજ્ઞ શ્રુતસ્થવિર
પ્રવર્તક મુનિપ્રવર શ્રી જંબૂવિજયજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ આરાધનારત મુનિરાજશ્રી જિનચન્દ્રવિજયજી મહારાજ સાહેબ
પૂ. સાધ્વીજી કલ્પલતાશ્રીજી મહારાજ (માતૃશ્રી મહારાજ)

અનુક્રમ

ક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	નવપદ સાધના : પ્રવેશ	૧
૨	અરિહંત પદ સાધના	૧૬
૩	સિદ્ધ પદ સાધના	૩૬
૪	આચાર્ય પદ સાધના	૪૫
૫	ઉપાધ્યાય પદ સાધના	૬૪
૬	મુનિ પદ સાધના	૭૯
૭	દર્શન પદ સાધના	૯૬
૮	જ્ઞાન પદ સાધના	૧૧૬
૯	ચારિત્ર પદ સાધના	૧૩૦
૧૦	તપ પદ સાધના	૧૪૪
૧૧	નવપદ સાધના : અનુભૂતિ	૧૫૬

પૂજ્યપાદ દાદા ગુરુદેવ શ્રીમદ્વિજય સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજા
(પૂ.બાપજી મહારાજા)ના સ્વર્ગારોહણના
અર્ધશતાબ્દી વર્ષના અવસરે તેઓશ્રીનાં ચરણોમાં વન્દના

પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે

એક સાધકે મને એક વાર કહેલું કે પોતે સામાયિક લેવાનો પ્રારંભ કરે અને ‘ઈચ્છકારિ ભગવન્ ! પસાય કરી સામાયિક દંડક ઉચ્ચરાવોજી...’ બોલે ત્યારે દાદા પૂજ્યપાદ સિદ્ધિસૂરિ મહારાજા આવીને ‘કરેમિ ભંતે !’ સૂત્ર તેમને ઉચ્ચરાવે છે.

‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’ ‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’ ‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’

‘પ્રવચન સંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’ ‘પ્રવચન સંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’ ‘પ્રવચન સંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’

બીજા એક સાધકે મને કહેલું કે પૂરી ને પૂરી સાધનાનો નકશો, ગ્રાફ તેમને દાદા તરફથી મળ્યા કરે છે.

શું કહીશું આને ? આવી ઘટનાઓની પાછળનું તત્ત્વ કયું ? વ્યક્તિની પોતાની શ્રદ્ધા જ માત્ર કે સદ્ગુરુના આત્મા-દેહ(ઓરા બોડી) દ્વારા થયેલું કૃત્ય?

સદ્ગુરુ વ્યક્તિ રૂપે, દેહ રૂપે મિટી શકે, પણ આત્મા /ઓરા રૂપે તેઓ વિદ્યમાન જ હોય છે. ગુરુવ્યક્તિનું ગુરુશક્તિમાં થયેલું રૂપાન્તરણ તે સદ્ગુરુનો આત્માદેહ.

હમણાં આવી એક ઘટના વાંચેલી. જર્મન મહિલા પ્રોફેસર. બૌદ્ધ ગ્રંથોનાં વિદુષી. એક વાર એક સદ્ગુરુનો ગ્રંથ વાંચતાં એ ભીનાં બની ગયાં. તેમને

‘પ્રવચન સંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’ ‘પ્રવચન સંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’ ‘પ્રવચન સંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’

થયું કે આ સદ્ગુરુના શબ્દોમાં આટલું બળ છે, તો તેમનું સાધનાનું બળ કેવું હશે. કાશ, એમના ઉપનિષદમાં રહેવાનું મળ્યું હોત! પણ એ સદ્ગુરુ તો ચારસો વર્ષ પહેલાં થઈ ગયેલા.

પ્રોફેસરને થયું કે એ સદ્ગુરુ રહેતા હતા તે આશ્રમમાં પોતે જાય અને એમના આભાદેહની નજીક જવાની કોશીશ કરે.

પ્રોફેસરે આશ્રમના સત્તાવાળાઓની પરવાનગી મેળવી અને તેઓ તિબેટમાં આવેલા તે આશ્રમમાં પહોંચ્યાં. ત્યાં ગયા પછી તેમણે એક સંકલ્પને ગાઢ કર્યો: ગુરુદેવ ! મારે તમારી આભાનો સાક્ષાત્કાર કરવો છે.

સંભવતઃ આવા સદ્ગુરુ જેવા એકાન્ત ઓરડામાં રહેતા હોવા સંભવી શકે તેવો એક ઓરડો તેમણે ખોલાવ્યો. ત્યાં તેઓ ધ્યાનમાં બેઠાં. અને ત્યાં વિશિષ્ટ

‘મવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’ ‘મવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’ ‘મવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’

ભાવોને ઉત્પન્ન કરતી મજાની આત્મા તેમણે પકડી. સદ્ગુરુએ ગ્રન્થમાં જે ભાવો આપેલા, તેવા જ ભાવો તેમને આ સ્થળે મળ્યા.

આ વાત એટલા માટે કહું છું કે અમદાવાદની વિદ્યાશાળાના જે ખંડમાં પૂજ્યશ્રીજી બિરાજમાન હતા અને અત્યારે મૂર્તિદેહે બિરાજી રહ્યા છે એવું લાગે છે ત્યાં તેમની આત્મા / ઓરા વિપુલ માત્રામાં છવાયેલી છે. થોડાક શાન્ત બનીને આપણે તે ઓરાને પકડી શકીએ.

આવી જ ઓરા જમાલપુરના સમાધિસ્થળે પણ મળે છે.

મહાકવિ કાલિદાસ કહે છે : ‘નાસ્તિ યેષાં યશઃકાયે જરામરણજં ભયમ્.’ મહાપુરુષોની યશઃ-કાયને જરા, મૃત્યુ ક્યાં હોય છે ? સહેજ ફેરવીને

‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’ ‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’ ‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’ ‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’

પંક્તિ આ પ્રમાણે મૂકી શકાય : ‘નાસ્તિ
યેષાં પ્રભાકાયે જરામરણજં ભયમ્.’

પ્રભાકાય, આભાશરીર, ઓરા બોડી પ્રાયઃ
શાશ્વતીના લયમાં છે. તમે ધારો ત્યારે એના સંપર્કમાં
આવી શકો.

દાદાના ભક્તો એટલા બધા મને મળ્યા છે; દાદા
પ્રત્યેની અપાર શ્રદ્ધાથી છલકાતા; પણ તેમાંથી ભાગ્યે
જ કોઈએ દાદાને સદેહે જોયા હશે. દાદાની ઓરા
બોડીના સંપર્કમાં તેઓ સીધા જ આવી ગયા છે.

આવા સદ્ગુરુઓ કઈ રીતે સાધકો પર કામ
કરતા હોય છે તેની હૃદયંગમ પ્રસ્તુતિ પૂજ્યપાદ
આનન્દધનજી મહારાજે પરમતારક શ્રી ધર્મનાથ
પ્રભુની સ્તવનામાં આપી :

‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’ ‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’ ‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’

પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે,
પેખે પરમ નિધાન;
હૃદય-નયન નીહાળે જગદણી,
મહિમા મેરુ સમાન...

સદ્ગુરુ ભાવકના હૃદય પટ પર પ્રવચન અંજન
આંજે છે અને ત્યારે એ ભાવક હૃદય રૂપી આંખથી
પ્રભુને જુએ છે.

આ જ છે શક્તિપાત.

આજ્ઞાયકને દબાવીને પણ સદ્ગુરુ શક્તિપાત
કરતા. શબ્દો દ્વારા પણ એ કાર્ય થતું. આંખોમાં
આંખો મેળવીને પણ શક્તિપાત થતો.

દાદા જ્યારે કોઈ સાધકને ‘કરેમિ ભંતે !’ સૂત્ર
ઉચ્ચારાવે ત્યારે એ શક્તિપાત જ બની રહે ને !

‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’ ‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’ ‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’

આભાદેહથી દાદા અત્યારે કેટકેટલા સાધકોને
પ્રવચન અંજન આંજી રહ્યા છે !

• • •

‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’

પંક્તિમાં ‘જો’ શબ્દ બહુ જ મહત્વપૂર્ણ છે.
સદ્ગુરુ શરતી / કન્ડિશનલી કામ કેમ કરી શકે ?
શા માટે ‘જો’ શબ્દ આવ્યો ?

એટલા માટે કે સાધક જો અહોભાવથી છલકાતો
ન હોય તો સદ્ગુરુના વિરાટ દાનને તે સ્વીકારી નહિ
શકે.

મજાનો તાળો મળી ગયો : દાદા પરની તીવ્ર
શ્રદ્ધાથી છલકાતા ભાવકોની દાદાનાં આન્દોલનો જ્યાં
વધુ માત્રામાં પથરાયેલાં છે તેવાં વિદ્યાશાળા આદિ
સ્થળોની યાત્રા દાદા જોડેના સંપર્કમાં પરિણમે.

‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’ ‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’ ‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’

આ જ વાતને પૂજ્ય આનન્દધનજી મહારાજે એક પદમાં મૂકી છે :

‘સગરા હોય સો ભર ભર પીવે,
નગરા જાયે પ્યાસા.’

સદ્ગુરુ પ્રત્યેની તીવ્ર શ્રદ્ધાથી છલકાતું વ્યક્તિત્વ તે ‘સગરો’. સગરાને પરમ રસના પ્યાલા ને પ્યાલા ભરી ભરીને પીવા મળે છે. અને સદ્ગુરુ પ્રત્યે જેને શ્રદ્ધા નથી તે નગરો પ્યાસો જ રહે છે. પરમ રસનું ટીપું પણ એને ચાખવા મળતું નથી.

દાદા ! તમે છો ગુરુશક્તિ. ગુરુવ્યક્તિમાંથી તમે ગુરુશક્તિ રૂપે વિલસ્યા. ઉપનિષદ્ના સૂત્રને ટાંકીએ તો, ‘एकोऽहं बहुः स्याम्’ જેવું આ થયું. ગુરુવ્યક્તિ રૂપે ગુરુદેવ એક પાવન દેહમાં હતા. આજે ગુરુશક્તિ

‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’ ‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’ ‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’

રૂપે દાદા ખૂબ ખૂબ વિસ્તર્યા. અનેક જનહૃદયમાં તેઓ અવતર્યા.

દાદા ! આપના સ્વર્ગારોહણના અર્ધશતાબ્દી વર્ષના અવસરે આપનાં ચરણોમાં ભાવભરી વન્દના.

અલબત્ત, એ બહાર દેખાતી પ્રતિભાવંતી દેહયષ્ટિના વિલય સાથે સંકળાયેલી ઘટના છે. આભાશરીરનો તો વિલય જ ક્યાં છે?

દાદા ! અમારી ભીતર પણ અવતરો !

મારા ‘હું’ ને છીનવી લ્યો, દાદા! તમે જ આવી જશો મારા હૃદયમાં, મારા જીવનના કેન્દ્રમાં, હું ક્યાં રહેશે ?

હા, ભક્તિભાવપૂર્ણ હું રહેશે તો વાંધો નથી. અને આપ પધાર્યા પછી તો એ જ થવાનું છે ને !

‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’ ‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’ ‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે....’

આ ‘હું’ની મઝાની વાત ભક્તિમતી મીરાંના શબ્દોમાં:

ચોપટ ખેલું પિય સે, તન મન જોર લગાય;
હારી તો મૈં પિય કી ભઈ રે, જીતી તો પિય મોર...

શતરંજની રમત પરમ પ્રિય સાથે. હાર થઈ તો ભક્ત પ્રભુનો થયો. જીત થઈ તો પ્રભુ ભક્તના.

દાદા ! તમે અમારા અન્તર્યામી છો ! અમારી ભીતર જ સતત રહો !

શ્રાવણ સુદિ ૧૫, વિ. ૨૦૬૪
પૂ.આ.ભ.શ્રી સિદ્ધિસૂરિજી
મ.ના ૧૫૪મા જન્મવર્ષનો પ્રારંભ

આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ
શાન્તિ નિકેતન
મનફરા, (કચ્છ)

નવપદ સાધના

‘પ્રવચન અંજન
જો સદ્ગુરુ કરે’

[૧]

યોગ :

જે સ્વ-રૂપ સાથે જોડી આપે

સમાધિશતક, યોગસાર અને યોગપ્રદીપ જેવા ગ્રન્થો પર સતત વાચના આપતા સદ્ગુરુએ એકવાર શિષ્યવૃંદને પૂછ્યું : તમને લોકોને ખ્યાલ છે કે આ બધા જ ગ્રન્થોનું કથયિતવ્ય એક જ છે : સ્વમાં ઊતરો, પરથી દૂર જાઓ; તો પછી હું ભિન્ન ભિન્ન ગ્રન્થો પર શા માટે બોલું છું? એક જ ગ્રન્થમાં તમને કેમ લઈ જતો નથી ?

શિષ્યો સદ્ગુરુના મુખને જોઈ રહ્યા : એ આશયથી કે તેઓ આ વિષે નવી જ વાત કરશે. અને ખરેખર ગુરુએ કહેલી વાત સાવ અલગ જ હતી. ગુરુવરે કહ્યું : તમે બધા કંઈ નવા નિશાળિયા નથી.

જન્માન્તરીય સાધનાને લઈને આવેલા છો. ગત જન્મોમાં તમે કોઈ ને કોઈ ગ્રન્થને ઘૂંટીને આવ્યા હશો જ. હું ભિન્ન ભિન્ન ગ્રન્થો પર એટલા માટે બોલું છું કે એ ગ્રન્થ સાંભળતાં તમારા જન્માન્તરીય સંસ્કારો ખુલી ઊઠે. રખ્યા સહેજ દૂર થઈ જાય ને ભીતર રહેલ અંગારો ધધૂકી ઊઠે તેમ તમારી પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ સળવળી ઊઠે એ માટે આ ગ્રન્થો પર હું બોલું છું.

જન્માન્તરીય ધારાનો એક ગ્રન્થ જોઈએ. એ ગ્રન્થ અસ્તિત્વના સ્તર સુધી ઊડે જાય. બીજા જન્મમાં માત્ર એકાદ શબ્દ એ ગ્રન્થનો સંભળાય ને પૂર્વજન્મની સ્મૃતિનાં તાણાવાણાં જોડાવા લાગે. એક ગ્રન્થ આ ધારાનો. એક યોગ પણ અસ્તિત્વના સ્તરનો જોઈએ.

યોગ : જોડાણ પ્રભુ સાથેનું. પ્રભુના માર્ગ સાથેનું.

પ્રશ્ન થાય : પ્રભુ સાથે, પ્રભુના માર્ગ સાથે આપણને જોડી આપનાર યોગ - સાધનામાર્ગ કેટલા ?

નવપદ પૂજા (શ્રીપાળરાજાનો રાસ)માં મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે એનો ઉત્તર આપ્યો છે : ‘યોગ અસંખ્ય છે જિન કહ્યા.’ સાધના માર્ગ અગણિત છે. જેટલી સાધકની વિધાઓ - પેટર્ન્સ, એટલી જ સાધનાની વિધાઓ, રીતો.

સાધના છે ગુરુદત્ત.

આ બહુ મઝાની આપણી પરંપરા છે. પ્રભુએ આપેલી સાધનાને સીધે-સીધી આપણે સ્વીકારી શકતા નથી. પ્રભુદત્ત સાધના ગુરુદેવ દ્વારા આપણને મળે.

વિનયની સાધના કેટલી મઝાની ! અને વૈયાવચ્ચ તો કેટલું મધુરું છે ! સ્વાધ્યાય કંઈ ઓછો મઝાનો છે ! પણ આપણે આપણી મેતે આમાંથી એક પણ સાધનાને પસંદ કરી શકતા નથી. સદ્ગુરુદેવ આપણી ભૂમિકાને અનુરૂપ સાધનામાર્ગ આપણને આપે છે. એટલે સાધકની ભૂમિકાઓના વૈવિધ્ય સાથે સાધનામાર્ગનું વૈવિધ્ય સંકળાયેલું છે.

દર્દી પોતાની મેળે કોઈ પણ દવાને પસંદ નથી કરતો. ડૉક્ટર પ્રીસ્ક્રાઈબ કરે, સૂચવે તે જ દવા તે લે છે. તેવું જ અહીં સાધનામાર્ગ અંગે થયું.

સદ્ગુરુ સાધનામાર્ગ આપશે. એની આધારશિલા — નિશ્ચય કે વ્યવહાર — ને પણ સદ્ગુરુ નક્કી કરશે.

બની શકે કે પ્રારંભિક કક્ષાના કો'ક સાધકને સદ્ગુરુ ૮૦ ટકા વ્યવહાર અને ૧૦ ટકા નિશ્ચય આપે. ઊંચકાયેલ કો'ક સાધકને સદ્ગુરુ શીર્ષાસનમાં પણ સાધનાનું સ્વરૂપ આપે : ૮૦ ટકા નિશ્ચય અને ૧૦ ટકા વ્યવહાર.

માત્ર સાધના કે સાધનાની આધારશિલા જ સદ્ગુરુ આપે છે તેમ નહિ. સાધનાનું વાતાવરણ પણ સદ્ગુરુ આપે છે. અને એ વાતાવરણ આપીને આપણી સાધનાના વેગને સદ્ગુરુ ખૂબ જ વધારી આપે છે.

એક ઉદાહરણ એ માટે : ચાલતી રેલ્વેના ડબ્બામાં રહેલી એક માખી ડબ્બાના એક પાટિયા પરથી બીજા પાટિયાની યાત્રા એકાદ મીટરની કરે છે; પણ એટલા સમયમાં ડબ્બો દશેક મીટર દૂર ગયો હોય તો ડબ્બાની અંદર રહેલું અવકાશ પણ એટલી જ દૂરીમાં આગળ વધ્યું હોય. એટલે માખીની પોતાની ગતિ ૧ મીટરની થઈ, પણ ડબ્બાની ૧૦ મીટરની ગતિ એને મળતાં તેણે ૧૧ મીટરની ગતિ પ્રાપ્ત કરી.

જો સદ્ગુરુ કરે...'

સદ્ગુરુ સાધનાનું વાતાવરણ પોતાની ઓરા દ્વારા આપે છે. ભક્તિયોગાર્થ ગુરુ પાસે ભક્તિની ધારાવાળો સાધક આવે. સદ્ગુરુની ઓરા-આભામાં તે રહે અને સદ્ગુરુના અસ્તિત્વમાંથી પળે પળે છૂટતાં ભક્તિનાં આન્દોલનોને તે ગ્રહણ કરે.

આથી, સાધકની પોતાની સાધના બહુ ઓછી હોવા છતાં એને બહુ જ સુંદર પરિણામ મળે. અર્થશાસ્ત્રનું સૂત્ર છે : મિનિમમ એફર્ટ, મેક્ઝિમમ રીઝલ્ટ. પ્રયત્ન ઓછામાં ઓછો, પરિણામ સારામાં સારું. એવું જ થયું ને અહીં ?

‘યોગ અસંખ્ય છે જિન કહ્યા....’ જેટલા સાધકો તેટલા સાધનામાર્ગ, યોગ. સદ્ગુરુ નક્કી કરી આપે તે માર્ગે સાધકે તો દોડવાનું જ છે. જો કે, દોડાવે પણ એ જ છે.

તો સાધકે શું કરવાનું ?

બહુ સરસ સૂત્ર અહીં પંચસૂત્રક (ચતુર્થ સૂત્ર)નું ખૂલશે : ‘આયઓ ગુરુબહુમાણો.’ ગુરુ-બહુમાન તે જ મોક્ષ. શિષ્યની પાસે હશે માત્ર સદ્ગુરુ પ્રત્યેનું બહુમાન. ગુરુજીને જોતાં એની આંખો નીતરે : સદ્ગુરુએ મને ક્યાંનો ક્યાં પહોંચાડ્યો ?

સદ્ગુરુનાં સાધક તરફ ખૂલતાં ત્રણ કાર્યો છે : સદ્ગુરુ સાધકની સંભાવનાને જુએ છે. સદ્ગુરુને ખ્યાલ છે કે સાધકને ક્યાં સુધી પહોંચાડી શકાય તેમ છે. સંભાવના-પ્રેક્ષા પહેલું કાર્ય સદ્ગુરુનું.

એ પછી, સંભાવનાઓને સાકાર કરવાનું કાર્ય કરે છે સદ્ગુરુ. અને ક્યારેક સંભાવનાઓ ન હોય તો સંભાવનાઓને પેદા પણ સદ્ગુરુ કરે છે.

સંભાવના-પ્રેક્ષા, સંભાવના-સિદ્ધિ અને સંભાવના-નિર્માણ ત્રણે કાર્યો સદ્ગુરુનાં.

શિષ્યને કેવી મઝા !

એક સંગોષ્ઠિમાં હું આ વિષય ચર્ચતો હતો ત્યારે એક ભાવકે પૂછ્યું કે બધું જ જો સદ્ગુરુ કરે તો અમારે શું કરવાનું ?

મેં કહ્યું : સદ્ગુરુને કાંમ કરવા દેવાનું. આપણે અવરોધ રૂપ વચ્ચે ન બનીએ. સદ્ગુરુની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરીએ એટલે સદ્ગુરુ સાધકના ચિત્તના અણઘડ પથ્થરને નયનને આકર્ષે તેવા શિલ્પમાં ફેરવી દે છે.

માઈકલ એન્જેલોની એક વિશ્વવિખ્યાત શિલ્પકૃતિ છે પિએટા, જેમાં વધસ્તંભથી નીચે ઉતારાયેલ ઈસુના દેહને લઈને મા મેરી ખેઠેલ છે. બન્ને મુખ પરના ભાવ-વિન્યાસને કારણે જગપ્રસિદ્ધ આ શિલ્પ માટે માઈકલ-ને એના મિત્રે પુછેલું : આવું સરસ શિલ્પ શી રીતે તૈયાર થયું ?

શિલ્પીનો વિનમ્ર ઉત્તર, શિલ્પકૃતિ જેવો જ મોહક હતો : શિલ્પ તો અંદર પડેલું જ હતું. મેં તો માત્ર બિનજરૂરી ભાગને દૂર કર્યો છે !

સદ્ગુરુ, શબ્દશઃ, આ જ રીતે આપણા પર કાર્ય કરી રહ્યા છે. તેઓ કહેશે કે મેં કાંઈ જ નથી કર્યું. એનું ઉપાદાન સરસ હતું, એટલે મારી વાત એણે સ્વીકારી અને બદલાવ મઝાનો આવ્યો.

આ બે મઝાના દૃષ્ટિકોણો છે : સદ્ગુરુના ને સાધકના !

સદ્ગુરુ સાધકના ઉપાદાન પર ભાર મૂકશે. પોતે નિમિત્ત રૂપ છે એ વાતનો ક્યાંય અછડતો ઉલ્લેખ પણ એમના વિધાનમાં જોવા નહિ મળે.

ગુરુનું દૃષ્ટિ બિન્દુ બહુ જ મઝાનું છે. એમના કંઠથી સરસ વાતો પ્રગટી અને સાધકને લાભ થયો. પણ સદ્ગુરુ માને છે કે પ્રભુએ જ આપેલું તો આ તત્ત્વજ્ઞાન છે. આમાં મારું શું છે ? મારા કંઠનો પ્રભુએ ઉપયોગ કર્યો !

જો સદ્ગુરુ કરે...'

સાધકનું દષ્ટિ બિન્દુ નિમિત્ત પર ભાર મૂકશે. સદ્ગુરુ ન મળ્યા હોત તો...? વિચારતાં જ એને કમકમાં આવે છે.

એનું દષ્ટિ બિન્દુ પણ સરસ છે. ભૂખ ભલેને ગમે એટલી લાગી હોય કે પાચનશક્તિ ભલેને ગમે તેટલી હોય, ખવડાવનાર ન હોય તો ? ખાદ્યપદાર્થ જ ન મળે તો.....?

બેઉ દષ્ટિકોણો મઝાના છે ને !

‘યોગ અસંખ્ય છે જિન કહ્યા, નવપદ મુખ્ય તે જાણો રે...’

સદ્ગુરુ જ સાધના માર્ગને નક્કી કરે છે એ પહેલાં જોયું. અને તેઓ એક એક સાધકને સામે રાખીને તે નક્કી કરે છે.

પણ બે રીતે સાધનાદીક્ષા અપાય છે : વૈયક્તિક રીતે, સામષ્ટિક રીતે. વૈયક્તિક રીતે સાધના તો ગુરુ પોતાની દષ્ટિથી નક્કી કરી સાધકને આપશે.

સમૂહને સાધના આપવાની વાત પહેલાં થઈ શકે. એક સાધકવૃન્દ ગુરુ પાસે આવ્યું. માર્ગદર્શન તેણે માંગ્યું. ગુરુ પહેલાં તેને સાધના આપશે. થોડો સમય આ સાધનાને તે વ્યક્તિઓ કઈ રીતે આત્મસાત્ કરે છે, તે ગુરુ જોશે. અને પછી વૈયક્તિક સાધના અંગે માર્ગદર્શન આપશે.

સમૂહ સાધનામાં ઘણી બધી સાધનાઓ છે. અને એ પૈકીની એક છે નવપદ સાધના.

નવપદ સાધનામાં દેવ, ગુરુ અને ધર્મ ત્રણે તત્ત્વો આવી જાય છે. નમસ્કાર મહામન્ત્ર દ્વારા જ્યારે સાધક આ તત્ત્વો સાથે પોતાની જાતને જોડે છે ત્યારે નમસ્કાર-ભાવ મુખ્ય અંગ બને છે.

આપણા યુગના સાધનામનીષી પંન્યાસપ્રવર શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ સાહેબ કહેતા કે ‘નમો’ એ મહત્વની ઘટના છે. ‘અરિહંતાણં, સિદ્ધાણં’ પછી આવે છે; ‘નમો’ પદ પહેલાં આવે છે.

સાધકનું ઝૂકવું ઘટિત થવું જોઈએ. ઝૂકો. અહંશૂન્ય બનો.

જર્મનીનાં એક મહિલા પ્રોફેસર બૌદ્ધ ગ્રંથો ભણાવતાં હતાં. એકવાર એમને થયું કે એકાદ નાનકડો ગ્રંથ પણ જો સદ્ગુરુ પાસે લેવાય તો એ એક મહત્વની ઘટના બને.

એ પ્રોફેસરે તિબેટના એક ગુરુ પાસે જઈ એક નાનકડા ગ્રંથ પર વાચના લીધી. ગુરુના ઉપનિષદ્માં એ ગ્રંથને ભણવાનો નવો જ આયામ હતો.

નમસ્કાર ભાવ પરનો એ ગ્રંથ હતો. ગુરુ એમને ખાલી કરતાં રહ્યાં. ઝૂકવાનું ઘટિત થતું ગયું.

પ્રાયોગિક આયામમાં વિધિ એ રીતે ચાલી કે ગુરુને નમસ્કાર કરવાની વિધિ પછી બધા જ ભિક્ષુઓને નમવાનું કહેવામાં આવ્યું. એ પછીનો પાઠ હતો આશ્રમના રસોઈયાઓને - એમનામાં રહેલ પૂર્ણત્વને નમવાનો. એ પછી આશ્રમનાં વૃક્ષોને ઝૂકવાનું કહેવાયું.

એ ગ્રંથ એ રીતે ગુરુ પાસેથી લીધા પછી પ્રોફેસર પોતાની યુનિવર્સિટીમાં ગયાં. સાથી પ્રોફેસરોએ પૂછતાં તેમણે કહ્યું કે ગુરુ પાસે આ ગ્રંથ ભણવો એ એક અનુભવ હતો. જેણે પોતાને ભીતરથી બદલી નાખી હતી.

ઝૂકવાનું ખરેખર ઘટિત થયું હતું ને !

આપણી પરંપરામાં ઉપધાન તપમાં પહેલા અઢાર દિવસની આરાધના માત્ર નમસ્કાર મહામન્ત્ર લેવા માટેની હોય છે. ગુરુદેવના સાન્નિધ્યમાં રહીને નમસ્કાર મન્ત્ર લેવો એટલે કે નમસ્કારભાવને સુદૃઢ કરવો. ઝૂકવાનું ઘટિત થયા કરે...

‘નવપદ મુખ્ય તે જાણો રે...’ નવપદની સાધનાને મુખ્ય કહેવાની પાછળનો એક સન્દર્ભ ઉપર કહ્યો તે છે : નમસ્કાર ભાવને સુદૃઢ કરવાનો. પંચસૂત્રે આપેલ શરણ સ્વીકારની જ આ તો સાધના થઈ ને !

બીજો સન્દર્ભ છે નવપદના ધ્યાનનો. એનું ઈંગિત આપતાં શ્રીપાળ રાસમાં મહોપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજય મહારાજે કહ્યું : ‘આતમધ્યાને આતમા, ઋદ્ધિ મળે સવિ આઈ રે...’ આત્મા આત્માના ધ્યાનમાં જ્યારે લાગે છે ત્યારે સકળ ઋદ્ધિ સાધકને દ્વારે જ હોય છે.^૧

જ્ઞાનસાર પ્રકરણે આ જ વાત કરી : આત્મા આત્માને આત્મા વડે આત્માને વિષે જાણે છે, એ જ તેનું રત્નત્રયીનું એકત્વ છે.

સાધક રૂપે રહેલ આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને જાણે. જુએ. કઈ રીતે? બે રીતિની ચર્ચા કરી : આત્મા વડે, આત્માને વિષે. એટલે કે સ્વાધ્યાય વડે, ધ્યાનને વિષે - સ્વરૂપરમણતાની ભૂમિકા પર જઈને સાધક આત્મતત્ત્વને સંવેદે છે.^૨

ધ્યાન આર્હન્ટ્યનું. ધ્યાન સિદ્ધત્વનું. એટલે કે એકાગ્રતા સ્વસ્વરૂપની. સ્વરૂપની દુનિયામાં સાધક ખોવાઈ જાય. આનન્દ જ આનન્દ.

૧. વીર જિનેશ્વર ઉપદિશે, તુમે સાંભળજો ચિત્ત લાઈ રે,
આતમધ્યાને આતમા, ઋદ્ધિ મળે સવિ આઈ રે...
રૂપાતીત સ્વભાવ જે, કેવલ દંસણ નાણી રે;
તે ધ્યાતા નિજ આતમા, હોયે સિદ્ધ ગુણ ખાણી રે...
ધ્યાતા આચારજ ભલા, મહામન્ત્ર શુભ ધ્યાની રે;
પંચ પ્રસ્થાને આતમા, આચારજ હોયે પ્રાણી રે...

— શ્રીપાલ રાજાનો રાસ, ચતુર્થ ખંડ

૨. આત્માત્મન્યેવ યચ્છુદ્ધં જાનાત્યાત્માનમાત્મના ।

સેયં રત્નત્રયે જ્ઞપ્તિ-રુચ્યાચરૈકતા મુનેઃ ॥૨॥ — જ્ઞાનસાર, મૌનાષ્ટક

ધ્યાન એટલે સ્વરૂપસ્થિતિ. આપણું આપણા મૂળ સ્વરૂપમાં હોવું તે ધ્યાન. ધ્યાન એટલે અસ્તિત્વ ભણીની યાત્રા.

‘યોગ અસંખ્ય છે જિન કહ્યા, નવપદ મુખ્ય તે જાણો રે;
એહ તણે અવલંબને, આતમધ્યાન પ્રમાણો રે...’

નવપદની સાધના આત્મધ્યાનમાં ફેરવાય છે. સ્વરૂપદશા ભણીની યાત્રા નવપદ સાધના વડે વેગવાળી બને છે.

સાધના સમ્યક્ રીતે જઈ રહી છે કે નહિ એ જાણવા માટે સરસ માપદંડ આપ્યો : ‘આગમ નોઆગમ તણો, ભાવ તે જાણો સાચો રે; આતમ ભાવે થિર હોજો, પરભાવે મત રાચો રે...’

શ્રુત દ્વારા થતી સાધના (આગમ) અને ક્રિયા આદિ દ્વારા થતી સાધના (નો આગમ) સમ્યક્ દિશામાં જઈ રહી છે તે જાણવા માટેનો આ માપદંડ : આત્મભાવમાં સ્થિરતા. પર ભાવથી દૂરી.

સાધકે સાધનાના દરેક તબક્કે આ વાત બારીકાઈથી જોવી જોઈએ કે એની સાધના સ્વરૂપ ભણી જઈ રહી છે ને ? રાગ, દ્વેષ અને અહમ્મનું શિથિલીકરણ થઈ રહ્યું છે ને ?

સાધનામાં અનુભૂતિનો આયામ ઉમેરાય છે ત્યારે પરભાવ તરફ જવાનું થતું નથી. શ્રીપાળ રાસ કહે છે : ‘અનુભવ ગુણ આવ્યો નિજ અંગે, મિટ્યો રૂપ નિજ માઠો રે; સાહિબ સન્મુખ સુનજરે જોતાં, કોણ થાયે ઉપરાંઠો રે...’ સ્વરૂપની અનુભૂતિ થઈ અને પરરૂપ ગયું. પરભાવ પરની શ્રદ્ધા ગઈ.

જો સદ્ગુરુ કરે...’

ભક્તિયોગ સાથે સાધનાને સાંકળતાં તેમણે કહ્યું : ‘સાહિબ સન્મુખ સુનજરે જોતાં...’ પ્રભુના ભવ્ય, મનોહર રૂપને જોયું. જોયું ને ગમ્યું. હવે પર ભણી કેમ જવાશે ?

તો જોઈશે સ્વાનુભૂતિ.

અહીં થોડીક વાતો તેની કરીને સાધકને એ દિશામાં જવા માટે લલચાવી જરૂર શકાય, પણ કદમ તો સાધકે જ ભરવા પડશે.

સ્વાનુભૂતિનું વર્ણન એટલું તો મઝાનું છે કે એ સાંભળતાં જ સાધકના પગ થનગનવા માંડે.

અનુભૂતિની વાત કરનાર અનુભૂતિવાન સદ્ગુરુ હોય અને એને વાંચનાર / સાંભળનાર એ માટેની ભૂખવાળો હોય; કામ શરૂ !

અનુભૂતિવાન સદ્ગુરુ મહામહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજે શ્રીપાળ રાસમાં છેલ્લે અનુભૂતિનું મોહક બયાન આપ્યું છે. આ છે એમની કેફિયત; અનુભવથી પોતાને શું મળ્યું તેની : ‘માહરે તો ગુરુચરણ પસાયે, અનુભવ દિલમાંહિ પેઠો રે; ઋદ્ધિ વૃદ્ધિ પ્રગટી ઘટમાંહે, આતમ રતિ હુઈ બેઠો રે....’

અનુભવથી પ્રગટી છે આત્મરતિ. છાન્દોગ્ય ઉપનિષદનું પ્યારું સૂત્ર યાદ આવે : ‘આત્મરતિઃ આત્મક્રીડઃ આત્માનન્દઃ સ્વરાટ્.’ જે સાધક આત્મરતિ, આત્મક્રીડ અને આત્માનન્દ થાય છે તે જ વિજેતા છે.

રતિ, ક્રીડા, આનન્દ.

રતિની - સંયોગજન્ય સુખની દુનિયામાં જન્મોથી રહેલી - કહો કે ફસાયેલી ચેતના સ્વની દુનિયામાં પ્રવેશે છે અને સ્વગુણોનો સંગ સાધે છે તે વખતના ભીતરી ભાવને તે રતિ નામ વડે સંબોધે છે.

રતિનો જ મહાવરો હતો ને !

એ પછી શરૂ થાય છે સ્વગુણોને વિષે રમણતા..... કીડા. અને રમણતા ચરમ શિખરે પહોંચે તે છે આનન્દ.

મહોપાધ્યાયજીની કેફિયત કેટલી તો હૃદયંગમ છે ! : ‘માહરે તો ગુરુચરણ પસાચે, અનુભવ દિલમાંહિ પેઠો...’ ગુરુચરણોનો પ્રસાદ કે આત્માનુભવ મને મળ્યો !

શું થયું એ અનુભવથી ?

‘ઋદ્ધિ વૃદ્ધિ પ્રગટી ઘટમાંહે, આતમરતિ હુઈ બેઠો રે...’ આત્મગુણોની ઋદ્ધિ અને એ પણ સતત વધતી ચાલતી ઋદ્ધિ ભીતર પ્રગટી છે. બસ, હવે છે સાધક આત્મરતિ.

અનુભવનો ભક્તિ પક્ષ છે પ્રસાદ. તેનો સાધના પક્ષ છે સમ્યક્ત્વ-પ્રાપ્તિ. બેઉ સંદર્ભોને બહુ સરસ રીતે મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજે શ્રીપાળ રાસને અન્તે ચર્ચ્યા છે.

પ્રસાદ પ્રભુનો પોતાના પર ક્યારે વરસ્યો — અથવા એમ કહીએ કે એને પોતે ક્યારે ઝીલ્યો એની હૃદયંગમ કથા કહેતાં તેમણે કહ્યું :

‘તૂઠો તૂઠો રે મુજ સાહિબ જગનો તૂઠો;
એ શ્રીપાળનો રાસ કરંતાં, જ્ઞાન અમૃત રસ વૂઠો રે.’

પ્રભુનો પ્રસાદ વરસ્યો.

જો કે એ તો સતત વરસતો’તો. શ્રીપાળ રાસને રચવાની ક્ષણોમાં એ પ્રસાદનો અનુભવ થયો. એ પ્રસાદ ઝીલાયો.

જો સદ્ગુરુ કરે...’

સાધનામાર્ગમાં આવેલ વેગ એ છે પ્રભુનો પ્રસાદ એમ પૂ. આનન્દધનજી મહારાજે કહ્યું છે. એટલે કે સાધનામાર્ગમાં આવેલ અદમ્ય ઉત્સાહને ભક્ત પ્રભુના પ્રસાદ રૂપે સ્વીકારે છે. ૩

અનુભવના સાધના-સ્વરૂપને વર્ણવતાં શ્રીપાળ રાસ કહે છે : 'ઊગ્યો સમકિત રવિ ઝળહળતો, ભરમ તિમિર સવિ નાઠો.' સ્વગુણની આંશિક પ્રતીતિ તે સમ્યક્ત્વ-સમ્યગ્દર્શન. આ ક્ષણોમાં એ સમ્યગ્ દર્શનનો સૂર્ય ઝળાંહળાં પ્રકાશી ઊઠે છે અને સંશય, ભ્રમનું અંધારું દૂર થઈ જાય છે.

આત્માનુભૂતિના માર્ગે શરૂઆતમાં સંશયો ઘણા બધા આવે છે. અને એ અનુભૂતિ પહેલાં મટે પણ કેમ ?

રામકૃષ્ણ પરમહંસ કહેતા કે એક વાર ચાર-પાંચ અંધજનો ભેગા થઈને પ્રકાશની ચર્ચા કરતા'તા. એક કહે : પ્રકાશ પીળો જ હોય. (કારણ કે એણે કો'ક પાસેથી સાંભળેલું.) બીજો કહે કે, ના, પ્રકાશ સફેદ હોય છે. પછી તો ચર્ચા હાથોહાથની મારામારી સુધી આવી ગઈ.

આંધળાઓ. ને પ્રકાશની ચર્ચા !

શો અર્થ ?

આવી જ ચર્ચા આત્મા વિષેની આત્માનુભૂતિ વગરનાઓની છે.

સટીક વચન અનુભૂતિ અંગે શ્રીપાળ રાસનું છે : 'સંશય નવિ ભાંજે શ્રુતજ્ઞાને, અનુભવ નિશ્ચય જેઠો રે; વાદવિવાદ અનિશ્ચિત કરતો, અનુભવ વિણ જાય હેઠો રે...' શ્રુતજ્ઞાન — શબ્દજ્ઞાન સંશયોને દૂર નથી કરી શકતું. અનુભવજ્ઞાન નિશ્ચયાત્મક છે અને એટલે જ તે જ્યેષ્ઠ, મહત્ત્વપૂર્ણ છે.

૩. દોડત દોડત દોડત દોડિયો, જેતી મનની રે દોડ;

પ્રેમ પ્રતીત વિચારો ઢૂકડી, ગુરુગમ લેજો રે જોડ.....

—ધર્મનાથ જિન સ્તવન

અનુભૂતિના સન્દર્ભમાં સંત કબીરજીનું એક વિધાન સટીક છે : ‘તૂ કહતા કાગદ કી લેખી, મૈં કહતા અંખિયન દેખી.’ બીજા એક વિધાનમાં કબીરજી કહે છે : ‘લિખા લિખી કી હૈ નહિ, આંખો દેખી બાત; દુલ્હા દુલ્હન મિલ ગયે, ફિકી પડી બારાત...’ વર અને વધૂનો મેળાપ નહોતો થયો ત્યાં સુધી સાજન-માજન હતું. મેળાપ થયા પછી...? ‘દુલ્હા દુલ્હન મિલ ગયે; ફિકી પડી બારાત.’

એમ આત્મગુણોની સાથે સાધકની અનુભૂતિની દુનિયા ખુલી. બીજા નિમિત્તો અપ્રસ્તુત બની ગયા.

આ જ ભાવનું વચન શ્રીપાળ રાસમાં આવ્યું : ‘પૂરવ લિખિત લિખે સવિ લેઈ, મસી કાગળ ને કાંઠો; ભાવ અપૂરવ કહે તે પંડિત...’ પહેલાં લખાયેલું, ઉધારે ઉધાર લખનારા ઘણા મળશે. પણ અનુભવીને લખનારા, અપૂર્વ વાતોને કથનારા વિરલ જ રહેવાના.

‘યોગ અસંખ્ય છે જિન કહ્યા, નવપદ મુખ્ય તે જાણો રે...’ નવપદ યોગ પ્રમુખ યોગ એ સન્દર્ભમાં છે કે એ સાધકને અનુભૂતિના રંગે રંગી આપે છે.

વૈયક્તિક સાધનાને તો સદ્ગુરુ જ નક્કી કરશે. સામૂહિક ચેતના પર સાધના-દીક્ષા જ્યારે અપાય છે ત્યારે નવપદ સાધના ઉપયોજી શકાય. જરૂર, એમાં પણ તારતમ્ય પડે. જેમકે પ્રારંભિક સાધકને નમસ્કાર ભાવથી નવપદ જોડે જોડી શકાય. ઊચકાયેલા સાધકને અર્હચ્ચેતના કે સિદ્ધચેતના આદિ જોડે આંશિક રૂપે પણ, અભેદ મિલન કરાવી શકાય. એ અભેદ મિલનનું જ આ સૂત્ર : ‘ અરિહંત પદ ધ્યાતો થકો, દવ્વહ ગુણ પજજાય રે; ભેદ છેદ કરી આતમા, અરિહંત રૂપી થાય રે...’

‘યોગ અસંખ્ય છે જિન કહ્યા, નવપદ મુખ્ય તે જાણો રે.’ આ યોગ કરાવી આપનારા ઘણા મહાપુરુષો આપણી સામે છે. નવપદ પૂજા આ માટેના શ્રેષ્ઠકોટિના ગ્રન્થ રૂપ છે. મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજની પૂજા જેને આપણે કહીએ છીએ એ એક મિશ્ર રચના છે. પૂજ્યપાદ જ્ઞાનવિમલસૂરિ મહારાજની કૃતિ અને પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજની પ્રાસાદિક રચના આમાં પહેલા અને બીજા ક્રમે દરેક પદની પૂજામાં છે અને ત્રીજા ક્રમે મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજ કૃત શ્રીપાળ રાસની કડીઓને સમાવિષ્ટ કરવામાં આવી છે. પ્રાકૃત ભાષા-બદ્ધ ગાથાઓ ‘સિરિ સિરિવાલ કહા’ની છે.

બીજી નવપદ પૂજા પં. શ્રી પદ્મવિજય મહારાજ કૃત છે.

આમ, નવપદ પૂજાના માધ્યમે ગુજરાતી ભાષામાં ચાર દિગ્ગજ અનુભૂતિવાન મહાપુરુષોની કૃતિઓ આપણી સામે છે. અને શ્રીપાળ રાસમાં પણ પ્રસંગે પ્રસંગે સરસ વિચારણા થઈ છે.

શ્રીપાળ રાસ પણ ઉભયકૃતિત્વવાળી રચના છે. મહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજય મહારાજે રાસની રચના શરૂ કરી. એમના દેહ વિલય પછી પૂજ્ય મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજે એ રચના પરિપૂર્ણ કરી....

નવપદ પૂજાઓ અને શ્રીપાળ રાસને સામે રાખીને નવ પદો પર કંઈક અનુપ્રેક્ષા કરીએ.

આધારસૂત્ર - (૧)

- યોગ અસંખ્ય છે જિન કહ્યા,
નવપદ મુખ્ય તે જાણો રે;
એહ તણે અવલંબને,
આતમધ્યાન પ્રમાણો રે....

— નવપદ પૂજા (ઉપા. યશોવિ.)

- માહરે તો ગુરુચરણ પસાચે,
અનુભવ દિલમાંહિ પેઠો રે;
ઋદ્ધિ વૃદ્ધિ પ્રગટી ઘટમાંહે,
આતમરતિ હુઈ બેઠો રે....

— શ્રીપાળ રાજાનો રાસ

પ્રકરણ સાર

- સાધનાનાં બે પ્રકાર : વૈયક્તિક અને સામષ્ટિક
- અનુભવનો ભક્તિ પક્ષ અને સાધના પક્ષ

[૨]

‘સગરા હોય સો ભરભર પીવે...’

ભક્તહૃદયની એક અદમ્ય અભીપ્સા હોય છે પરમ રસના પાનની. સદ્ગુરુ કરાવે છે પરમ રસનું પાન. યાદ આવે આનન્દધનજી : ‘સગરા હોય સો ભરભર પીવે, નગરા જાયે ખાસા...’

આપણી સંસ્કૃતિનો અનૂઠો શબ્દ છે : સગરો. સદ્ગુરુને સમર્પિત થયેલું વ્યક્તિત્વ. સગરાને પરમ રસના ખાલા ને ખાલા પીવા મળે છે. નગરો રહે છે ખાસો. સદ્ગુરુને સમર્પિત ન થયેલ વ્યક્તિત્વ તરસ્યું જ રહે ને !

પરમ રસનું પાન. શક્તિપાત. સદ્ગુરુ આજ્ઞાયકને દબાવીને પણ એ અનુભવ કરાવે છે. પરમતારક શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી ભગવાનના

સ્તવનમાં પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજય મહારાજે ઈશારો આનો આપ્યો છે : ‘જસ કહે સાહિબ મુગતિનું, કર્યું તિલક નિજ હાથે.’

પ્રભુ સદ્ગુરુ દ્વારા મુક્તિનું તિલક (આજ્ઞાયકે સ્પર્શ) કરે અને કોઠે કોઠે દીવા પ્રગટે. એક વિરલ અનુભવ. અંધારું ક્યાં ગયું? ઉજાશની આવી તો કલ્પના જ નહોતી... આ તો રોમે રોમે ઉમંગનું ફૂલ ઊગ્યું.

બ્રહ્મરન્ધ્ર પર પોતાનો વરદ હાથ ઠવીને પણ ગુરુ શક્તિપાત કરે. આંખોમાં આંખ પરોવીને પણ પરમ રસની અનુભૂતિ કરાવી શકાય. આ પ્રક્રિયાનો સશક્ત ઈશારો પૂજ્યપાદ આનન્દધનજીએ પંદરમા સ્તવનમાં આપ્યો : ‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે, પેખે પરમ નિધાન; હૃદય નયન નીહાળે જગદણી, મહિમા મેરુ સમાન.’

ભક્તની આંખોમાં આંખો પરોવી સદ્ગુરુએ પ્રવચન અંજન આંજ્યું અને ભક્ત હૃદયની આંખોથી પ્રભુને જુએ છે, અનુભવે છે.

શબ્દો દ્વારા પણ સદ્ગુરુ ભીતર ઉજાશ રેલાવે છે.

શબ્દ-શક્તિપાતનું મઝેદાર એક સૂત્ર યાદ આવે :

અરિહંત પદ ધ્યાતો થકો,
દવ્વહ ગુણ પજજાય રે;
ભેદ છેદ કરી આતમા,
અરિહંત રૂપી થાય રે.

અશબ્દમાં મૂકાયેલ એક ચરણ સાથે કુલ ત્રણ ચરણ અહીં આ રીતે મળે છે : રુચિ, ધ્યાન, પ્રાપ્તિ.

અરિહંતપણું, સ્વરૂપાનુભૂતિ ગમે એ પહેલું ચરણ. એનું ધ્યાન થાય તે બીજું ચરણ. તે મળે, ત્રીજું ચરણ.

જો સદ્ગુરુ કરે...’

નરસિંહ મહેતા કહે છે : ‘નિશ્ચયના મહેલમાં વસે મારો આત્મા.’
સ્વરૂપાનુભૂતિનો મહેલ. એ ગમી જાય. વિભાવસ્થિતિ રૂપ ઝૂંપડું ન ગમે.

તૂટું ફૂટું થતું ઝૂંપડું અને સરસ મઝાના મહેલમાંથી એકની પસંદગી
કરવાની હોય તો, દેખીતી રીતે જ, મહેલની પસંદગી થાય.

આનન્દપૂર્ણ સ્થિતિ રૂપ પોતાનો મહેલ અને વિષાદપૂર્ણ સ્થિતિ રૂપ
ઝૂંપડીમાંથી આપણે પસંદગી કોની કરશું ?

રુચિનું પ્રથમ ચરણ આ વટાવ્યું તો ધ્યાનનું બીજું ચરણ આવશે.
અને પછી સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ રૂપ ત્રીજું ચરણ.

ધ્યાન... અનુભવ. સ્વ-સ્વરૂપનો અનુભવ. અનુભવનું ત્રૈવિધ્ય થશે
દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય વડે.

દ્રવ્ય ધ્યાન. આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ.

આ અનુભવને પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજે પરમતારક શ્રી
અભિનંદન પ્રભુની સ્તવનામાં વ્યાખ્યાયિત કર્યો છે : ‘સ્વ-સ્વરૂપ
એકત્વતા, સાધે પૂર્ણાનંદ...’ જ્યાં આત્મસ્વરૂપ સાથે એકતા સધાઈ, પૂર્ણ
આનન્દ... યોગમ આનન્દ જ આનન્દ. પરમ રસના પાન દ્વારા કેવી તો
આ ભૂમિકા મળી !

આ પરમ રસના પાનની પાછળની રહસ્યમયી પ્રક્રિયા પરથી પડદો
ઉઠાવ્યો છે મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજે : ‘મેરે પ્રભુસું પ્રગટ્યો
પૂરન રાગ...’ અને ત્યારે —? ‘પૂરન મન સબ પૂરન દિસે, નહિ દુભિધા
કો લાગ...’

પડદો ઉઠ્યો ને આ દશ્ય દેખાયું : સદ્ગુરુએ પ્રભુ પરનો પૂર્ણ રાગ
ભક્તના ચિત્તમાં પ્રગટાવ્યો. અને એ કારણે ભક્તનું ચિત્ત બની ગયું પૂર્ણ.
ચારે બાજુ એને દેખાય છે પૂર્ણતા. ક્યાંય અધૂરપ એને હવે દેખાતી નથી.

અરિહંત પદ સાધના

અનન્તા જન્મોથી ચાલી આવતી ભ્રમણાને એક ક્ષણમાં સદ્ગુરુએ છૂ
કરી દીધી. હવે છે પૂર્ણતા જ પૂર્ણતા. પૂર્ણાનન્દ દશા.

માત્ર સાધ્ય જ બતાવીને સદ્ગુરુ છૂટી જતા નથી. સાધનાનો એક
એક તબક્કો, આપણો હાથ પકડીને, તેઓ ઘુંટાવે છે.

ત્રણ તબક્કા આપ્યા છે પૂજ્ય દેવચન્દ્રજી મહારાજે સ્વરૂપાનુભૂતિના;
જિનભાવનું અવલંબન, તેમાં એકાકારતા અને સ્વરૂપદશાની પ્રાપ્તિ.^૧

જિનભાવ. શુદ્ધ ચેતના. સાધકની નિર્મળ ચેતનામાં શુદ્ધ ચેતનાનું
પ્રતિબિમ્બ પડે એ પહેલો તબક્કો.

શુદ્ધ ચેતના પ્રત્યેની તન્મય દશા વડે થશે વિશુદ્ધ ચેતના સાથે
એકાકારતા. તન્મયતા એકીભાવમાં પલટાશે. તન્મયતા. અરિહંત પ્રભુના
સ્વરૂપનો જ વિચાર. પૂરું મન એ લયમાં ઢળી રહે. એ રંગે રંગાઈ જાય
મન. અને એ અર્હચેતના સાથે જોડાઈ જાય. આ બીજો તબક્કો.

અને આ એકાકારતા એ જ તો છે પોતાની શુદ્ધ ચેતના ! આવી
ગયો ત્રીજો તબક્કો.

કેવો તો આનન્દ અહીં હોય છે. તમે તમારામાં જ પરિપૂર્ણ છો.
બીજા કોઈના / કશાના સંગની હવે જરૂરિયાત નથી. ‘આત્મ-વિભૂતિ
પરિણમ્યો, ન કરે તે પર સંગ હો...’ (૩/૪)

૧. જિમ જિનવર આલંબને, વધે સધે એકતાન હો મિત્ત;

તિમ તિમ આત્માલંબની, ગ્રહે સ્વરૂપ નિદાન હો મિત્ત.

— શ્રી અભિનંદન જિન સ્તવના ૭/૪

રુસી સાહિત્યકાર મેક્સિમ ગોર્કી અમેરિકાની મુલાકાતે ગયેલા ત્યાં એમને આનન્દપ્રમોદનાં વિપુલ સાધનો આદિ બતાવવામાં આવેલ. એવા એક સ્થળની મુલાકાત પછી ગોર્કીએ કહેલું : અમે લોકો સુખી છીએ; કારણ કે આવી બધી સામગ્રીઓનો અમને ખ્યાલ નથી.

જાણકારી નથી માટે સંગ નથી, અને પરનો સંગ નથી માટે પીડા નથી.

‘આત્મવિભૂતિ પરિણમ્યો, ન કરે તે પર સંગ હો...’ ની સામે છેડે આ વાત ઊભરી આવશે : પરની ટેકણ લાકડીનો સહારો એટલા માટે લેવો પડે છે કે આભાસી પૂર્ણતાનો મંચ હેઠો ન બેસી જાય.

સાધનાજગતમાં ઘણીવાર આ દૃશ્ય દેખવા મળે. માત્ર આત્મ-સાધનાનું વ્રત સ્વીકારી સાધનાલોકમાં પ્રવેશેલ હોય તેવો સાધક પણ લોકોનાં ટોળાંને ભેગું કરવા મંડી પડે છે. અસલી પૂર્ણતા ન મળી, તો આ જ સહી, એમ ?

નહિ, સાધકે એકાન્તમાં જ સાધના ઘૂંટવી જોઈએ. હું એવા એક સાધકને એક વાર મળેલો. જેઓ એકાન્તમાં મૌનદશામાં રહેતા હતા. રૂમ તેમનો બંધ હતો. અમે લોકોએ દરવાજાની નીચેથી ચિઠ્ઠી સરકાવી. બારણું ખૂલ્યું. અમે સાધકને મળ્યા. પૂછ્યું : આટલા સમયના એકાન્ત-વાસ પછી ઉપલબ્ધિ શું થઈ ? એમણે નિખાલસતાથી સ્લેટ પર લખીને આપ્યું : અત્યાર સુધી, નોંધી શકાય એવી કોઈ ઉપલબ્ધિ થઈ નથી. પણ લાગે છે કે, ભગવત્કૃપાથી, એ થશે.

અમે વિદાય લીધી.

ગુણ-ધ્યાન.

દેવચન્દ્રીય શબ્દોમાં કહું તો આત્મગુણાનુભવ. ખ્યારા શબ્દો આઠમા સ્તવનના પ્રારંભે વહ્યા છે : ‘શ્રી ચન્દ્રપ્રભ જિનપદ સેવા, હેવાએ જે

હળિયાજી; આતમગુણ અનુભવથી મળિયા, તે ભવભયથી ટળિયા જી.’
પ્રભુની સેવા એટલે આત્મગુણોની અનુભૂતિ. પ્રભુના ગુણો ગમ્યા. અને
ગમ્યા માટે મળ્યા.

પ્રભુના ગુણો ગમે અને મળી જાય ? નિઃશંક, અહીં બળુકી રુચિની
વાત છે. બીજા સ્તવનના પ્રારંભે આ રુચિ (રુચિ + ધ્યાન)ની વાત પૂ.
દેવચન્દ્રજીએ કરી છે.^૨

ગુણનું ગમી ઊઠવું અન્તસ્તરથી, અને મળી ઊઠવું.

એક પ્રશ્ન આપણને થશે : તો શું હજુ સુધી પ્રભુના ગુણો ગમ્યા
નથી ? હૃદયને એ સ્પર્શી ગયા નથી ?

ઘમ્મરવલોણું મન્થનનું ચાલશે તો જવાબ તરત મળી જશે.

પ્રભુ-ગુણદર્શન સ્વ-ગુણપ્રાપ્તિમાં કઈ રીતે ફેરવાય છે એની રમ્ય
વાત પૂ. દેવચન્દ્રજી નવમા સ્તવનના પ્રારંભે કરે છે :

‘દીકો સુવિધિ જિણંદ સમાધિ રસે ભર્યો હો લાલ,
ભાસ્યો આત્મ સ્વરૂપ અનાદિનો વિસર્યો હો લાલ;
સકળ વિભાવ ઉપાધિ થકી મન ઓસર્યો હો લાલ,
સત્તા સાધનમાર્ગ ભણી એ સંચર્યો....’

સમાધિરસથી ભરપૂર પ્રભુનું દર્શન થતાંની સાથે જ પોતાના આત્મ-
સ્વરૂપનું સ્મરણ સાધકને થઈ આવે છે કે અરે, આ તો મારી ભીતર
રહેલો જ રસ! વિભાવનો કયરો દૂર થઈ જાય છે અને સમાધિરસ
મેળવવા માટેનું પ્રયાણ શરૂ.

૨. જ્ઞાનાદિક ગુણ સંપદા રે, તુજ અનંત અપાર;
તે સાંભળતાં ઉપની રે, રુચિ તેણે પાર ઉતાર...

— શ્રી અજિતજિન સ્તવના. ૧/૨

દર્શનથી સ્વરૂપ સંચરણ સુધીની આ મજાની યાત્રા : વાયા સ્વરૂપ સ્મરણ અને પરરૂપ અપસરણ.

પ્રભુનો સમાધિ ગુણ દેખાયો. ગમ્યો. મળ્યો....

પર્યાય ધ્યાન.

યાદ આવે જ્ઞાનસાર : પોતાના દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયમાં રહેવું તે જ સાધકને માટે લક્ષ્ય છે.^૩ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે રચેલી સ્તવનાની એક પંક્તિ યાદ આવે : ‘દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય ધ્યાને, શિવ દિયે પ્રભુ સપરાણે રે.’ દ્રવ્ય-ગુણ અને પર્યાયનું ધ્યાન થતાં પ્રભુ સહજમાં મોક્ષ આપી દે છે.

પર્યાય ધ્યાન.

દ્રવ્ય અને ગુણોમાં ઘટિત થતા વિવિધ પરિવર્તનોને પર્યાય કહેવાય છે.

કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનનો ઉપયોગ સમયાન્તરે બદલાય છે. તો આત્મ દ્રવ્યનું ધ્યાન, સમયે સમયે બદલાતા આ પર્યાયના સન્દર્ભમાં, સાધક કરી શકે.

સાધક સ્વના પર્યાયનું ધ્યાન કરે છે ત્યારે આત્મદ્રવ્યના સ્થિત્ય-ન્તરોને જુએ છે. પોતાના શુદ્ધ અને શુદ્ધતર સ્વરૂપને એ જુએ છે. એ જ રીતે ગુણોના પ્રકર્ષને, ગુણોના સ્થિત્યન્તરોને, પરિવર્તનોને જુએ છે. આજે ક્ષમા ગુણ વિશેષ રૂપે નીખર્યો, તેને જોઈને આનન્દ થાય અને એથીય વિશેષ શુદ્ધિ મેળવવા મન થાય.

૩. સ્વદ્રવ્યગુણપર્યાયચર્યા વર્યા પરાઽન્યથા । જ્ઞાનસાર ૫/૫

‘અરિહંત પદ ધ્યાતો થકો, દવ્વહ ગુણ પજજાય રે; ભેદ છેદ કરી આત્મા, અરિહંત રૂપી થાય રે...’ અરિહંત પદનું એટલે શુદ્ધ આત્મ તત્ત્વનું આ રીતે ધ્યાન કરવાથી સાધક તરીકે પ્રતિષ્ઠિત થયેલ આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરે છે.

પરમ રસનું પાન.

સદ્ગુરુ કરાવશે.

પણ પીનાર કેવો હશે ?

પૂજ્ય પદ્મવિજય મહારાજ નવપદ પૂજામાં પરમ રસ પીનાર ભક્તની વાત કરે છે : ‘જિનગુણ અનંત અનંત છે, વાયુ કમ મિત દિહ; બુદ્ધિરહિત શક્તિવિકલ, કિમ કહું એકણ જીહ...’

શબ્દવાચનામાં અર્થ સીધો છે : પ્રભુના ગુણો અનન્તાનન્ત. પણ સામી બાજુ વાણીનો કમ છે. એક સાથે સેંકડો શબ્દો નહિ વહી શકે મુખમાંથી. એક પછી એક શબ્દ આવશે.

એ સાથે બુદ્ધિ અને શક્તિ વગરનો હું એક જીભે કઈ રીતે ગુણગાન કરું ?

અશબ્દ વાચનામાં પરમ રસને ઝીલનારની બે સજ્જતાઓ આ રીતે ઉભરશે : બુદ્ધિ પરની આસ્થા વિહોણો ભક્ત અને પોતાની શક્તિ પરની શ્રદ્ધા વગરનો ભક્ત. એ પીશે પરમ રસને.

બુદ્ધિ એ વિચારસરણીનું નામ છે, જે અહંકાર સાથે જોડાયેલ છે. સાધકને જોઈએ છે મેધા, પ્રજ્ઞા. શ્રદ્ધાયુક્ત વિચારધારા.

સીકન્દર એકવાર દરિયાકાંઠે ગયો છે. ત્યાં તેણે પોતાના ગુરુ ડાયોજિનીસને જોયા. ગુરુ સમુદ્રનું પાણી ચમચીમાં લઈ રેત પર ઊડેલી

જો સદ્ગુરુ કરે...’

રહ્યા છે. સીકન્દર ધ્યાનથી જોઈ રહ્યો. ગુરુ શા માટે આવું કરતા હશે? શું આથી દરિયો ખાલી થઈ શકે ?

એના ચહેરા પરના આ પ્રશ્નને વાંચી ગુરુએ કહ્યું : તારી બુદ્ધિની ચમચી વડે જો તું પરમ તત્ત્વને ઉલેચવાની વાત વિચારી શકતો હોય તો આ ચમચી વડે દરિયો કેમ ન ઉલેચાય ?

બુદ્ધિ : સમાજે આપેલી ટૂંકી વિચારધારા; જેમાં તમારું ‘હું’ જ માત્ર સમાઈ શકે.

શ્રદ્ધા એ વિચારધારા છે, જેમાં સર્વનો સ્વીકાર છે.

અને એટલે જ—

બુદ્ધિ થકવે છે.

શ્રદ્ધા થાકને દૂર કરે છે.

શ્રદ્ધા આપણને કેવા નિર્ભાર બનાવે છે એની એક સત્ય ઘટના યાદ આવે છે.

ગામને પાદરેથી ડોળીમાં મોટા મહારાજ સાહેબ વિહાર કરી રહ્યા હતા. બે દીકરા પાદરે રમતા’તા. મહારાજ સાહેબને જોતાં બન્નેએ વન્દના કરી. ડોળી સડસડાટ પસાર થઈ ગઈ. અને ત્યારે નાના ભાઈએ મોટા ભાઈને પૂછ્યું : ભાઈ, પેલા બે ડોળીવાળા મહારાજસાહેબને ઊંચકીને જતા હતા. તેમને ભાર નહિ લાગતો હોય?

આઠ વર્ષની વયના મોટા ભાઈએ કહ્યું : ડોળીમાં બેઠા’તા મહારાજ સાહેબ. તેમના હૃદયમાં હોય પ્રભુ પ્રત્યેની અપાર શ્રદ્ધા. અને શ્રદ્ધા હોય નિર્ભાર. શ્રદ્ધાનો ભાર હોય જ નહિ. આપણે બેઉ પણ એ ડોળી ઉપાડી શકીએ.

મકરન્દ દવે યાદ આવે;
વજન કરે તે હારે રે મનવા,
ભજન કરે તે જીતે...

ભગવાન ગૌતમ, આ સન્દર્ભે, ખૂબ યાદ આવે.. ચાર જ્ઞાનના એ સ્વામી વહોરવા ગયેલ હોય અને કો'ક વ્યક્તિ સામાન્ય પ્રશ્ન પુછે તોય એ કહેતા : પ્રભુને પુછીને પછી આનો ઉત્તર આપું.

અદ્ભુત ભવ્યતા હતી આ વિધાનની પાછળ! પ્રભુના ઉપનિષદ્માં હું છું. પરમ જ્ઞાનીના સાન્નિધ્યમાં. તો મારા જ્ઞાનનો ઉપયોગ હું શા માટે કરું ? પ્રભુને પૂછું... પ્રભુ પાસેથી જાણું.

આ જ લયમાં, ભગવાન ગૌતમની હૃદયજીવિતાની વાત ઉપદેશ-માલા ગ્રન્થ આલેખે છે : 'વિમ્બિયહિયઓ સુણઈ સવ્વં.' પ્રભુના સમ-વસરણમાં બેઠેલા ગૌતમ સ્વામીજી. પ્રભુ જે કથન કરી રહ્યા છે તે આવા જ્ઞાનીપુરુષ માટે અણજાણ નથી જ. પણ એક અહોભાવનો ભાવ, વિસ્મયનો લય અંદર ઘૂંટાઈ રહ્યો છે અને તેથી પ્રભુ બોલે છે ત્યારે ગૌતમ સ્વામીજીનું હૃદય અહોભાવથી ઝૂમી ઊઠે છે : વાહ! આ તો મારા ભગવાન જ કહી શકે.

આપણે 'કર્ણશ્રવા' (કાનથી સાંભળનાર) કે મનઃશ્રવા હોઈશું. હૃદયશ્રવા ખરા? સંત કબીર યાદ આવે : 'કાનોં સુની સો ઝૂઠી સબ.' અને એ જ લયમાં એક ડગલું આગળ વધીએ તો : 'બુદ્ધિ સે સુની સો ઝૂઠી સબ.' બુદ્ધિએ સાંભળ્યું તે બધું જૂઠું. કારણ કે બુદ્ધિ પોતાને અભિપ્રેત હોય તેવું જ સાંભળશે.

અને એ સન્દર્ભમાં આપણે પ્રવચનકારને સાંભળતા નથી હોતા. આપણને જ સાંભળતા હોઈએ છીએ.

બાય ધ વે : આપણે બુદ્ધિજીવી કે હૃદયજીવી ?

બુદ્ધિનો ભાર લાગે તો હૃદયજીવિતા પળમાં આવી જાય.

સાધકની બે સજ્જતાઓની વાત ચાલી રહી છે : ‘બુદ્ધિરહિત શક્તિવિકલ.’

પોતાની બુદ્ધિ પરની આસ્થા ગઈ એટલે મેઘા આવી.

પોતાની શક્તિ પરની આસ્થા ગઈ એટલે કર્તૃત્વ ઊડ્યું. સાક્ષીભાવ આવ્યો.

સાધનામાર્ગે ચાલનાર બે ચરણો ભલે સાધકનાં હોય, ગતિ રૂપ તો પ્રભુ જ છે. ‘તું ગતિ, તું મતિ, આશરો...’

સાધનામાર્ગમાં આપણું કર્તૃત્વ ક્યાંથી આવશે ? આપણે તો છીએ નિપટ અણજાણ એ મારગથી. પ્રભુની કૃપા જ આપણને સાધના માર્ગે લાવે છે. આ અનુભૂતિમાંથી અભિવ્યક્ત થયેલી મહોપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજય મહારાજની કેફિયત : ‘ઈતની ભૂમિ પ્રભુ તુમ હી આણ્યો.’ તમે જ મને અહીં સુધી લઈ આવ્યા છો, પ્રભુ !

મેં હમણાં એક સંગોષ્ઠિમાં હળવાશના મૂડમાં કીધેલું કે ‘તમે જ’, અહીં ‘જ’ એટલા માટે મુકાયો છે કે ક્યાંક આપણે પાછળના બારણેથી પણ સાધનાના કર્તૃત્વના મહેલમાં પેસી ન જઈએ. ‘તમે જ મને અહીં સુધી લઈ આવ્યા છો’ એ અભિવ્યક્તિ સૂચવે છે કે સાધનાની આ ભૂમિકા સુધી આવવામાં સાધકની પોતાની કોઈ જ ભૂમિકા નથી. આ ‘હી’ અને ‘જ’ નું પગેરું વીતરાગ સ્તોત્રમાં મળે છે : ‘भवत्प्रसादेनैवाह-मियर्तो प्रापितो भुवम्.’ તમારી કૃપાથી જ હું આ ભૂમિકા સુધી આવ્યો છું.

પરમ રસનું પાન.

એ પાન કરનારની કેફિયત કેવી હોય છે ? શ્રીપાળ રાસને છેડે મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજ કહે છે : ‘તૂઠો તૂઠો રે મુજ સાહિબ જગનો તૂઠો; એ શ્રીપાળનો રાસ કરંતાં, જ્ઞાન અમૃત રસ વૂઠો...’

શ્રીપાળનો રાસ રચવાની ક્ષણોમાં એમણે પ્રભુનો પ્રસાદ મેળવ્યો છે. આત્મતત્ત્વના અને આત્મગુણોના અનુભવ રૂપે આ પ્રસાદ એમના પર વરસ્યો છે.

આ પ્રસાદની-ભગવત્કૃપાની પ્રક્રિયાને ખોલી છે કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યે વીતરાગ સ્તોત્રમાં. પરમ રસના પાનથી સમતાની પ્રાપ્તિ, અને તે દ્વારા પરમ આનન્દની અનુભૂતિ એવો ક્રમ ત્યાં અપાયો છે.^૪

સદ્ગુરુ દ્વારા આપણને મળેલ યોગ તે આપણા માટેનો પરમ રસ અને તેમાં તન્મયતાથી વહેવું, ડૂબવું તે પરમ રસનું પાન.

‘તૂઠો તૂઠો રે મુજ સાહિબ જગનો તૂઠો...’ પ્રભુના આ પ્રસાદને ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજે પંચવિંશતિકામાં આ રીતે વ્યાખ્યાયિત કર્યો છે : ‘વ્યક્ત્યા શિવપદસ્થોઽસૌ, શક્ત્યા જયતિ સર્વગઃ’. વ્યક્તિ રૂપે પરમાત્મા ભલે સિદ્ધશિલા પર હોય (કે મહાવિદેહમાં); શક્તિરૂપે પરમાત્મા સર્વગામી છે.

આ પરમ-શક્તિ, જે સર્વગામિની છે; એને સમભાવ રૂપે, આજ્ઞા રૂપે યોગીઓએ અનુભવી છે.

એક સાધકશ્રેષ્ઠને પૂછવામાં આવેલું : પ્રભુ તો દૂર દૂર ગયા; એમની ભક્તિ કેવી રીતે કરવી ? એમણે જવાબ આપેલો : પ્રભુ ગયા છે. પણ આજ્ઞા રૂપી દેહને છોડીને ગયા છે.

૪. ત્વન્મતામૃતપાનોત્થા ઇતઃ શમરસોર્મયઃ। પરાણયન્તિ માં નાથ! પરમાનન્દ-સમ્પદમ્॥ — વીતરાગસ્તોત્ર ૧/૧૬

આ પરમ શક્તિને ભક્તોએ ભિન્ન, ભિન્ન આયામમાં અનુભવી છે. હમણાંના યુગની એક ઘટના રોનાલ્ડ નિક્સનની છે. કેમ્બ્રીજ યુનિવર્સિટીના એ સ્નાતક; પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધમાં તેઓ 'જી' એરફોર્સમાં જોડાયા. બેલ્જિયમમાં જર્મન સેનાએ સૈનિકની જમાવટ કરી હતી. તેને વિખેરવાની કામગીરી તેમને સોંપવામાં આવી. ચાર-પાંચ વિમાનો બોમ્બ લઈને આ કામ કરવા ઊપડ્યા. પણ દુશ્મનોને ખબર પડી ગઈ. તેઓએ આ વિમાનોને ઘેરી લીધા. ફૂંકી માર્યા. નિક્સનના સાથીઓ માર્યા ગયા. નિક્સનનું પણ એમ જ થાત. પણ કો' અદૃશ્ય હાથે, અજ્ઞાત શક્તિએ નિક્સનના વિમાનનો કબજો લઈ લીધો. વિમાન ખૂબ ઊંચે ને ઊંચે ગયું અને પછી ઊંધી દિશામાં વળી ગયું.

નિક્સન હોશમાં આવ્યા ત્યારે તેઓ લંડનની હોસ્પિટલમાં હતા. તેમનું વિમાન લંડનના એરપોર્ટ પર ઊતર્યું ત્યારેય નિક્સન કોકપીટમાં બેહોશ હતા.

ચિકિત્સા દરમ્યાન પણ તેમની બાહ્ય ચેતના ઘણીવાર લુપ્ત થઈ જતી. પણ એ શું છે એનો નિક્સનને તે વખતે ખ્યાલ નહોતો.

કોઈ અદૃશ્ય શક્તિએ પોતાનું રક્ષણ કર્યું છે અને તે શક્તિ સાથેનું અનુસંધાન પોતે ભારતમાં જઈ કરી શકશે એવો અણસાર તેમને થયો.

તેઓ ભારત આવ્યા અને યશોદા મા પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી કૃષ્ણપ્રેમના નામે ભક્તિમાર્ગના પ્રવાસી બન્યા.

શ્રી દિલીપકુમાર રાયે પોતાના પુસ્તક 'ચમત્કારો આજે પણ બને છે' (અનુવાદક : રમણલાલ સોની) માં આ ઘટનાનું હૃદયંગમ વર્ણન કર્યું છે.

પ્રભુનો પ્રસાદ.

પરમ રસનું પાન.

એ રસ મીઠો, મીઠો હોય છે ત્યારે એને અનુગ્રહ કૃપા કહેવાય છે. પણ ક્યારેક લીમડાનો રસ શરીર માટે (અસ્તિત્વ માટે) જરૂરી હોય છે ત્યારે એ દેખીતા કડવા પણ મીઠાશમાં પરિણમતા રસને નિગ્રહ કૃપા કહેવાય છે.

પ્રભુકૃપા બેઉ રૂપે મેં સંવેદી છે.

સાધનાના શિખર પર ચડાવવા એ કૃપા હાથ પકડીને ઉપર ખેંચે છે. અને અહંકારની ધૂળ ચઢી જાય ત્યારે એ થપાટ પણ લગાવે છે. પણ એ થપ્પડ પણ મીઠી, મીઠી લાગે છે. પ્રભુની હોય છે ને ! અને અહંકારની ધૂળ છૂ !

દિગ્ગજ વિદ્વાનોની સામે પ્રવચન આપવાનું હોય અને અહંકાર ઊછળી આવે ત્યારે અનુભવ્યું છે કે એવી શરદી થઈ જાય કે ગળું જ ઠપ થઈ જાય ! પ્રભુ એ વખતે હસતા હોય : હવે બોલ ! અને એ વખતે પ્રભુની એ નિગ્રહ કૃપાને આંસૂભીની -હા, હર્ષાશ્રૂથી ભીની - આંખે સ્વીકારી છે; ‘પ્રભુ! તું કેવું તો અમારું યોગ-ક્ષેમ કરે છે !’ ‘ક્ષણ ક્ષણ સમરે તું પ્રભુ અમને, ભલે અમે તો વિસાર્યા.’

પરમ રસનું પાન.

એ થાય ને બીજું બધું છૂ થઈ જાય.

પ્યારી કથા છે :

એક વાર પોતાના પુત્રને ફઝૈલ બિન આયાઝ વહાલ કરી રહ્યા હતા. પુત્રે પૂછ્યું : બાપુ, શું તમે મને ખૂબ પ્રેમ કરો છો ?

ફઝૈલે કહ્યું : હા, બેટા ! હું તને ખૂબ પ્રેમ કરું છું.

‘પણ તમે મને ઘણી વાર કહો છો કે પ્રભુ પર તમને ખૂબ પ્રેમ છે.’

જો સદ્ગુરુ કરે....’

‘હા, બેટા ! હું પ્રભુને અનહદ ચાહું છું.’

દીકરાએ નિર્દોષભાવે પૂછ્યું : પણ બાપુ, તમે એક હૃદયથી બેને પ્રેમ કેમ કરી શકો?

ફઝૈલ ઊંડા ઊતર્યા. પ્રભુ પર અનહદ પ્રેમ શું પોતાને છે? એમણે પોતાની જાતને પૂછ્યું.

ઉત્તર નારદ ઋષિએ આપ્યો છે : તસ્મિન્ અનન્યતા, તદ્વિરો-
ધિષૂદાસીનતા ચ...’ ઈશ્વરને વિષે પરમ પ્રેમ. અનન્ય ચિત્તતા. અને એના
સિવાયનાં તત્ત્વોને વિષે ઉદાસીનભાવ.

પરમાત્મા પ્રત્યે એવો પરમ પ્રેમ... કે પૂરું હૃદય એમાં ડુબી જાય.
બીજાના પ્રવેશનો અવકાશ જ ક્યાં રહ્યો?

‘તૂઠો તૂઠો રે મુજ સાહિબ જગનો તૂઠો.’ મહોપાધ્યાયજી પર
પ્રભુનો પ્રસાદ વરસી ગયો. ઝીલાઈ ગયો. અને એથી તેમણે આવી
કેફિયત વર્ણવી.

આપણે કહીશું : ‘તીત્થયરા મે પસીયંતુ...’ તીર્થંકર ભગવંતો મારા
પર પ્રસાદ વહાવે.

પ્રભુનો પ્રસાદ સતત વહી જ રહ્યો છે. આપણે એને ઝીલવો છે.
ઝીલવા માટેની સજ્જતાની એક પ્યારી કથા હમણાં વાંચેલી :

એક ભક્ત.

પ્રભુના દર્શનની અત્યંત પ્યાસ. ‘પ્રભુ ક્યારે મળે ? ક્યારે મળે?’
એક જ લય તેની ભીતર ચાલી રહેલો. પણ પ્રભુનું દર્શન—ગુણાત્મક
દર્શન એને પ્રાપ્ત થતું નથી.

એક વાર એ દઢ નિશ્ચય પર આવી ગયો કે આવતી કાલે સવારે આઠ વાગ્યા સુધીમાં પ્રભુનું દર્શન થઈ જ જવું જોઈએ. એણે પ્રભુને કહ્યું કે પ્રભુ ! બોલ તારી કોર્ટમાં ફેંકું છું. જોઈ છું, કેવો પ્રતિસાદ તું આપે છે!

આખી રાત એ તરફડ્યો. પણ દર્શન નહિ. સવારે ઘરની નજીક દરિયો હતો. ભક્ત સમુદ્રકિનારે જાય છે કે ત્યાંની નીરવ શાંતિમાં પ્રભુનું દર્શન થઈ જાય.

ઘડિયાળના કાંટા આગળ વધતા જાય છે. સાત, સાડા સાત... દર્શન નહિ.

ત્યાં જ ભક્તના કર્ણપટલ પર નાનકડા બાળકના રડવાનો અવાજ આવ્યો. ભક્તે આંખો ખોલી જોયું તો આઠેક વર્ષનું નાનું બાળક રડી રહ્યું છે.

ભક્તે તેને નજીક બોલાવીને પૂછ્યું : બેટા ! કેમ રડે છે તું ?

એણે કહ્યું : મારું ઘર થોડે જ દૂર છે. આજે હું અહીં આવ્યો. દરિયાને જોતાં આનન્દ આવી ગયો. પણ હવે નાસ્તાનો સમય થયો છે. દરિયો તો નાસ્તો નહિ આપે. ઘરે જવું છે. દરિયાને લઈને ઘરે જવું એમ વિચાર્યું. પણ દરિયો મારા આ ગ્લાસમાં સમાતો નથી.

ભક્તે એને સમજાવ્યું : બેટા ! તારો ગ્લાસ છે નાનકડો. એમાં આવડો મોટો દરિયો શી રીતે સમાઈ શકે ?

બાળક સમજી ગયું. ખુશ થઈને ઘરે ગયું.

પણ બાળકને સમજાવતાં ભક્ત પણ સમજી ગયો કે મારા હૃદયનું પાત્ર પૂરેપૂરું વિકસિત ન થાય ત્યાં સુધી પ્રભુનું અવતરણ મારી ભીતર શી રીતે થાય ?

ભક્તે પોતાના હૃદયના પાત્રને વિકસિત કર્યું. બધા પ્રાણીઓ પ્રત્યેનો મૈત્રીભાવ હૃદયમાં લાવ્યો. અને પ્રભુનું દર્શન એને થઈ ગયું.

‘તીત્થયરા મે પસીયંતુ’..... પ્રભુ મારા પર પ્રસન્ન થાઓ ! પ્રભુના પ્રસાદને ઝીલવા માટે ભક્ત પોતાના હૃદયને મૈત્રીભાવ વડે ભરી દે છે.

પ્રભુનો પ્રસાદ...

પરમ રસનું મઝાનું પાન...

લાલજી કાનપરિયાનું એક ગીત યાદ આવે :

મેં તો અજબ પિયાલો પીધો રે મનવા !

અજબ પિયાલો પીધો....

મેં તો મારગ મસ્તીનો લીધો રે મનવા !

મારગ મસ્તીનો લીધો...

ઝળહળ ઝળહળ જ્યોતિ સળગી,

અજબ ઊગ્યાં અજવાળાં,

એક પલકમાં ખુલી ગયાં છે,

અગમ નિગમનાં તાળાં;

મેં તો મનખો, બાનમાં દીધો રે મનવા !

મનખો બાનમાં દીધો....

નાભિકમળથી ગુંજતો આવે,

અનહદ નાદ મધુરો,

આતમના અજરામર ધામે,

ગાજે અલખ ભરપૂરો;

અરિહંત પદ સાધના

મને મારગ મરમીએ ચીંધ્યો રે મનવા !

મારગ મરમીએ ચીંધ્યો....

પરમ રસ પીતાં સંવેદાતી ભીની ક્ષણોની, રસસિક્ત પળોની વાત
સંત કબીરે આ રીતે કરી :

પ્રેમ પ્રેમ રટા કરે, પ્રેમ ન જાને કોઈ;
આઠ પ્રહર ભીના રહે, પ્રેમ કહાવે સોઈ...

ચોવીસે કલાક ભીના, ભીના રહેવાનું. કેફની આ ક્ષણો.

અમૃતમય ક્ષણો રૂપે નારદ ઋષિ આ પળોને વ્યાખ્યાયિત કરે છે.
'સા ત્વસ્મિન્ પરમ પ્રેમરૂપા, અમૃત સ્વરૂપા ચ.'

પરમાત્મા જ વરસી રહ્યા હોય ત્યારે કેવી તો આનન્દાનુભૂતિ હોય.
સુરદાસજી કહે છે : 'સદા રહત બરસા રિતુ હમ પર...'

કબીરજી કહે છે તેમ આ 'અંખિયન દેખી' વાત છે, 'કાગદ કી લેખી' નહિ.

'હૃદય-નયન નીહાળે જગદણી'ની આનન્દધનીય વિભાવના જ આ તો!

કેવા છે આ પરમાત્મા ?

રક્ષક છે પ્રભુ.^૫

એક એક ક્ષણે પ્રભુ દુર્ભાવોમાં જતા આપણને રોકે છે. પ્રભુએ શાસન
સ્થાપીને પોતાના રક્ષાછત્રમાં આપણને લીધા. લોકનાથ (લોગનાહાણં)

૫. મહાગોપ મહામાહણ કહિયે, નિર્યામક સત્યવાહ;

ઉપમા એહવી જેહને છાજે, તે જિન નમિયે ઉત્સાહ.

(નવપદ પૂજા) —ઉપા. યશોવિજયજી

છે પ્રભુ. જે યોગ અને ક્ષેમ કરે તે પ્રભુ. અપ્રાપ્ત ગુણોની પ્રાપ્તિ (યોગ) પ્રભુ કરાવે. પ્રાપ્ત ગુણોની સુરક્ષા (ક્ષેમ) પ્રભુ કરે.

પ્રભુ છે અહિંસાના પથદર્શક. ‘મહામાહણ’. પ્રભુએ અહિંસાને કેવી તો સૂક્ષ્મ રીતે દર્શાવી. સવાસો ગાથાના સ્તવનમાં અહિંસાની આ વ્યાખ્યા અપાઈ છે :

‘જેહ અવિકલ્પ ઉપયોગમાં, નિજ પ્રાણને રાખે...’ નિર્વિકલ્પ દશા તે જ અહિંસા.

વિકલ્પો આવ્યા એટલે જ હિંસા થઈ ગઈ. ‘અધ્યાત્મ ગીતા’ યાદ આવે : ‘આત્મભાવ હિંસનથી હિંસા.’ બીજાને હણવાનો વિચાર આવ્યો એટલે અહિંસક દશા રૂપ આત્મભાવથી નીચે ઊતરાયું.

અને પ્રભુ છે જીવન નૈયાના ખેવૈયા. ‘નિર્યામક’. પ્રભુ! તું જ લઈ જા મને પેલે પાર. પ્રભુના હાથમાં સુકાન. હવે ભય શેનો? મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજ પરમ તારક શ્રી અરનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં કહે છે : ‘પણ નવિ ભય મુજ, હાથો હાથે તારે તે છે સાથે રે...’ હાથ પકડીને તારનાર પ્રભુ મળ્યા... ભક્ત નિર્ભય.

પ્રભુ છે સાર્થવાહ. મોક્ષનગરી તરફ ચાલતા ચતુર્વિધ સંઘના નાયક છે પ્રભુ..

આવા અરિહંત પ્રભુને જોઈએ. એમના ગુણોને વિચારીએ. પરમ રસના ઘૂંટડે ઘૂંટડા પીવાના છે. ‘ભર ભર પીવે’ માં નબંર છે ને આપણો!

આધાર સૂત્ર - (૨)

- અરિહંત પદ ધ્યાતો થકો, દવ્વહ ગુણ પજજાય રે,
ભેદ છેદ કરી આતમા, અરિહંત રૂપી થાય રે.

—નવપદ પૂજા, ઉપા. યશોવિજયજી

- જિનગુણ અનંત અનંત છે,
વાય કમ મિત દિહ;
બુદ્ધિરહિત શક્તિવિકલ,
કિમ કહું એકણ જીહ.

—નવપદ પૂજા, પં. પદ્મવિજયજી

- તૂઠો તૂઠો રે મુજ સાહિબ જગનો તૂઠો;
એ શ્રીપાળનો રાસ કરંતાં, જ્ઞાન અમૃત રસ વૂઠો રે...

—શ્રીપાળ રાસ, મહો. યશોવિજયજી

- મહાગોપ મહામાહણ કહિયે, નિર્યામક સત્યવાહ;
ઉપમા એહવી જેહને છાજે, તે જિન નમીયે ઉત્સાહ રે....

—નવપદપૂજા, મહો. યશોવિજયજી

પ્રકરણ સાર

- સદ્ગુરુ દ્વારા પરમ રસનું પાન
- અરિહંત પદનું દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયથી ધ્યાન
- ભક્તની હૃદયજીવિતા
- પ્રભુનો પ્રસાદ એટલે શું ?

[૩]

સ્વરૂપાનુભૂતિ : થોડાક આયામો

‘અધ્યાત્મ બિન્દુ’ ગ્રન્થમાં હર્ષવર્ધન ઉપાધ્યાય આપણા પર થોપાયેલા વૈભાવિક રૂપના પડદાને ઉઠાવી આપણા પોતાના આનન્દલોકમાં આપણને પ્રવેશ કરાવે છે.

સ્વરૂપાનુભૂતિ માટે એક જ ડગનો યાત્રાપથ તેમણે બતાવ્યો છે : ભેદજ્ઞાનાભ્યાસ દ્વારા સ્વરૂપાનુભૂતિ.^૧

અનુભૂતિવાન સદ્ગુરુ વાતને ખોલે છે ત્યારે એકાદ શબ્દમાં પણ પૂરો મર્મ હાથમાં આવી જાય છે. હર્ષવર્ધનજી અહીં ભેદજ્ઞાન શબ્દ વાપરવાને

૧. યે યાવન્તો ધ્વસ્તબન્ધા અભૂવન્, ભેદજ્ઞાનાભ્યાસ એવાત્ર બીજમ્ ।

નૂનં યેઽપ્યધ્વસ્તબન્ધા ભ્રમન્તિ, તત્રાભેદજ્ઞાનમેવેતિ વિદ્મઃ ॥ ૧ ॥

બદલે ભેદજ્ઞાનાભ્યાસ શબ્દ વાપરે છે. અને લાગે કે ‘અભ્યાસ’ પદને ઉમેરીને એમણે આખી વાતને મઝાનો વળાંક આપ્યો છે.

દેહ આદિથી હું ભિન્ન છું આ જ્ઞાનને વારંવાર ઘુંટવાનું છે. અભ્યસ્ત કરવાનું છે.

એક મઝાનો પ્રશ્ન અહીં થઈ શકે : ખમીસ કે કોટ વગેરેથી પોતે જુદો છે આ ભાન સહજ રૂપે દરેકને થઈ જાય છે. આ જ રીતે દેહથી હું ભિન્ન છું આ ભાન કેમ નથી થતું ?

બન્ને પરિસ્થિતિઓમાં વાસ્તવિકતા સમાન હોવા છતાં દેહથી આત્માનો અલગાવ બિન્દુ એટલા માટે સ્પષ્ટતા ઊભરતો નથી કે જેમ વસ્ત્રને દેહ પરથી વારંવાર ઉતારવાનું થાય છે, એ રીતે દેહભાવને વારંવાર ઉતારવાનું થતું નથી.

‘હું દેહ નથી’.... આ સૂત્ર જો ભીતર ને ભીતર ઊતરતું જાય તો ભેદજ્ઞાનાભ્યાસ હાથવહેંતમાં !

‘અમૃતવેલ’ની સજ્જાયની કડી યાદ આવે : ‘દેહ મન વચન પુદ્ગલ થકી, કર્મથી ભિન્ન તુજ રૂપ રે....’ વારંવાર ચગળવી ગમે એવી આ પંક્તિ...

કર્મથી પણ નિજસત્તા છે સાવ અળગી. ‘અધ્યાત્મબિન્દુ’નો એક શ્લોક યાદ આવે; જેમાં સાધક કહે છે : બંધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા છે; પણ એ તો કર્મને. મારે શું ? હું તો એ બધાથી પર શુદ્ધ સત્તા છું.^૨

ક્રોધનો ઉદય થયો. પણ એ ક્યાં થયો ? મારા વૈભાવિક સ્વરૂપમાં. મારા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં તો ઔદયિક ભાવ છે જ નહિ.

૨. બન્ધોદયોદીરણસત્ત્વમુખ્યાઃ, ભાવાઃ પ્રબન્ધઃ ખલુ કર્મણાં સ્યાત્ ।

एभ्यः परं यत्तु तदेव धामा-स्म्यहं परं कर्मकलङ्क-मुक्तम् ॥ ૧૪॥

સાધકની કક્ષાએ આ વાતને ઉતારતાં ‘અષ્ટ પ્રવચન માતાની સજ્જાય’માં પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ કહે છે : ‘મોહ ઉદયે અમોહી એહવા, શુદ્ધ નિજ સાધ્ય લયલીન રે...’ મોહના ઉદયે પણ મુનિ અમોહી. ક્રોધના ઉદય ટાણે પણ સાધક અક્રોધી.

અક્રોધી શબ્દની વ્યાખ્યા અહીં આપણે આ રીતે કરીશું : સાધકનું ચિત્તતન્ત્ર ક્રોધના ઔદયિક ભાવમાં વર્તતું હોવા છતાં સાધકની શુદ્ધ સાધ્ય પ્રત્યેની લયબદ્ધતા ક્રોધના ઉદયમાં એની ચેતનાને ભળવા દેતી નથી. એટલે કે અહીં સાધકની ચેતના ઉદયાનુગત ન બની, પણ સ્વભાવાનુગત બની.

સંક્ષેપમાં કહીએ તો :

ક્રોધને જુઓ,

તેમાં ભળો નહિ.

જોઈએ તો શુદ્ધ સ્વરૂપને જ જોઈએ ને ! વૈભાવિક સ્વરૂપને — ક્રોધને શા માટે જોઈએ ?

આપણે છીએ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિને પાર ગયેલ અસ્તિત્વ. વિરાટ આ અસ્તિત્વને વૈભાવિક સ્વરૂપના નાનકડા વ્યક્તિત્વમાં કેમ બાંધીએ ?^૩

મનના સ્તરે ક્રોધ છવાયો. આપણે એ સ્તરને આપણું પોતાનું માન્યું. અને એ રીતે વૈભાવિક ભાવના કર્તા આપણે બની ગયા.^૪

૩. અક્રોહી અમાણી અમાયી અલોભી, ગુણ અનંત ભદંત...

—નવપદ પૂજા, પં. પદ્મવિજયજી

૪. અજ્ઞાનતો મુદ્રિતભેદસંવિચ્છક્તિઃ કિલાયં પુરુષઃ પુરાણઃ ।

પરાત્મનોસ્તત્ત્વમસંવિદાનઃ, કર્તૃત્વમાત્મન્યસકૃત્ પ્રયુજ્ઞકતે ॥૧૧॥

—અધ્યાત્મબિંદુ

સિદ્ધ પદ સાધના

આ શુદ્ધ નૈશ્વર્યિક રૂપને વ્યવહારનો મઝાનો ઓપ આપી જ્ઞાનસારે આ રીતે સમજાવ્યું : નિશ્ચય દૃષ્ટિએ આત્મા કર્માદિથી તદ્દન અલિપ્ત છે. વ્યવહાર દૃષ્ટિએ આત્મા કર્માદિથી લિપ્ત છે.^૫

જ્ઞાનીએ ભેદજ્ઞાનાભ્યાસ કર્યો. પોતાની શુદ્ધ સત્તા બધાથી ભિન્ન છે એ એણે અનુભવ્યું. હવે એ ક્રોધાદિના ઉદય વખતે એમાં ભળશે નહિ; માત્ર એમને જોશે અને એ રીતે શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા એ આગળ ધપશે.

વ્યવહારદૃષ્ટિ સાધક પોતાની જાતને રાગાદિથી ઘેરી રીતે લેપાયેલી જાણી તપ, ત્યાગ, સ્વાધ્યાય આદિનાં અનુષ્ઠાનો દ્વારા નિર્લિપ્ત દશા પ્રાપ્ત કરવા તરફ જશે.

શુદ્ધ સ્વરૂપાનુભૂતિ : જે પૂર્ણાનન્દ સ્વરૂપ છે.^૬

એક વાર એનો આછો સો આસ્વાદ મળી ગયો : સાધકના પગ એ દિશા ભણી જ મંડાશે.

એ લયમાં સરસ પદ આવ્યું : ‘ણમો સિદ્ધાણં’ હવે પદ બીજે, જે નિજ સંપદ વરિયા રે...

હવે...

આખી દુનિયા ફરીને, રખડીને થાકેલો યાત્રિક કહે કે ચાલો, હવે તો ઘરે... એ લયમાં આ હવે શબ્દ આવ્યો છે.

વિભાવજન્ય સુખોથી થાકેલ સાધક કહેશે : ચાલો, હવે તો સિદ્ધત્વ ભણી. સ્વસ્વરૂપ ભણી.

૫. અલિપ્તો નિશ્ચયેનાત્મા, લિપ્તશ્ચ વ્યવહારતઃ ।

શુદ્ધત્વલિપ્તયા જ્ઞાની, ક્રિયાવાન્ લિપ્તયા દૃશા ॥ ૬-૧૧ ॥

૬. સિદ્ધ ભજો ભગવંત, પ્રાણી પૂર્ણાનન્દી - નવપદ પૂજા, પં. પદ્મવિજયજી

વિભાવજન્ય સુખને ખભો બદલાવવાના સુખ જોડે સરખાવાયું છે. ડોળી ઊંચકી જનારો મજૂર. એક ખભે થાક લાગશે તો એ બીજા ખભે ડોળી ઊંચકશે અને ત્યારે એને હળવાશની ભ્રામક અનુભૂતિ થશે.

રોટલીથી થાકેલો માણસ ભાખરી પર અને ભાખરીથી થાકેલો થેપલા-પરોઠા પર. આ ખભો બદલવાની જ વાત થઈ ને !

વિભાવોમાં થાક નથી લાગતો એ ભ્રમણાની પાછળની વાત છે આ ખભા બદલવાની વાત.

સ્વરૂપાનુભૂતિ.

સ્વગુણાનુભૂતિ.

ગુણવાન બનવાનો સરસ આયામ નવપદ પૂજાએ બતાવ્યો : ‘ગુણ-કામી ગુણકામી ગુણવંતા...’

સિદ્ધત્વના સ્તરની આ પંક્તિને સાધકના સ્તર પર ઉતારીને જોઈએ. ‘ગુણકામી ગુણકામી ગુણવંતા...’ ગુણકામી શબ્દ અહીં બેવડાયો છે. ગુણોને પામવાની ક્ષમતા બળુકી થઈ ઊઠે તો ગુણપ્રાપ્તિનું ચરણ ક્યાં દૂર છે ?

ગુણકામના, ગુણાનુરાગ કેવો તો દુષ્કર છે !

હા, ગુણાનુરાગી હોવાનો વહેમ ઘણી વાર થઈ આવે છે.

ક્યારેક આમાં ઊંડા ઊતરવા જેવું હોય છે. આપણે માનીએ છીએ કે મને આ વ્યક્તિના ગુણો ગમે છે... કદાચ આની પાછળનું કારણ એ છે કે એ વ્યક્તિ આપણને ગમે છે. અને એ વ્યક્તિ પણ શા માટે ગમે છે? એ આપણને અનુકૂળ છે માટે.

કેન્દ્રમાં શું આવ્યું ?

ગુણાનુરાગ કે અહમ્ ?

‘ગુણકામી ગુણકામી ગુણવંતા, જે વચનાતીત હુઆ રે...’

સ્વરૂપાનુભૂતિ, ગુણાનુભૂતિ છે વચનાતીત. કલ્પનાતીત પણ. વિભાવ દશાની કલ્પના થઈ શકે, એને શબ્દોમાં પણ બાંધી શકાય. સ્વરૂપાનુભૂતિને તમે કઈ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરી શકો ?

પ્યારી કથા યાદ આવે :

એક ગુરુના આશ્રમમાં દરેક શિષ્યને એક પરિચય પત્ર - આઈડેન્ટિટી કાર્ડ અપાતું, જે એણે પોતાની પાસે રાખવાનું રહેતું. જેના પર લખાયેલું રહેતું :— નામ : શૂન્ય. દીક્ષાનો હેતુ : શૂન્ય બની જવું તે.

એક શિષ્ય પાસે આ પરિચય પત્ર ન હોવાથી કો’કે એને તે વિષે પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું : મારી પાસે પરિચય પત્ર છે જ, પણ બીજા સ્વરૂપે છે.

એણે પોતાની ઝોળીમાંથી એક પરબીડિયું કાઢ્યું. એમાં હતી રાખ. સ્મશાનમાંથી લાવેલી રાખ. સાધકે કહ્યું કે પોતે એક દિવસ આ રાખમાં બદલાવાનો છે એ વાતને તે સતત ધ્યાનમાં રાખે છે. અને એથી આ રાખ જ છે એનું આઈડેન્ટિટી કાર્ડ. ભેદજ્ઞાનાભ્યાસ જ બન્યું પરિચય પત્ર.

સ્વરૂપાનુભૂતિ માટે ભેદજ્ઞાનાભ્યાસ.

આ ભેદાનુભૂતિને ઘૂંટવા માટેનું સૂત્ર આવ્યું : ‘વર્ણ ન ગંધ ન રસ નહિ ફરસન..’ હું છું આ બધાથી પર. ઈન્દ્રિયાતીત છું હું. એટલે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ જોડે મને કોઈ સંબંધ નથી. મને સંબંધ છે મારા પોતાના હોવાપણા સાથે.

જો સદ્ગુરુ કરે...’

‘નેતિ-નેતિ’ ની આનન્દધનીય પરિભાષા મઝાની છે :

ના હમ મનસા, ના હમ શબદા,
ના હમ તન કી ધરણી;
ના હમ ભેખ ભેખધર નાંહિ,
ના હમ કરતા કરણી...
ના હમ દરસન, ના હમ પરસન,
રસ ન ગંધ કદુ નાંહિ,
આનન્દધન ચેતનમય મૂરત....

‘ના હમ મનસા, ના હમ શબદા.’ સાધક તો છે ચિન્મય અસ્તિત્વ. મન અને શબ્દ તો છે પૌદ્ગલિક ઘટના. સાધક એ બેઉથી પર છે. ‘ના હમ તન કી ધરણી.’ શરીરના ધરાતલ પર સાધક નથી ઊભો; એ તો ચિદાકાશમાં વિહરી રહ્યો છે.

ચિદાનન્દના એ વિહારમાં સ્વગુણો ભણી જ એ વિહરી રહ્યો છે. અને એ વિહારયાત્રામાં એ પોતાને વેષ જોડે નથી સાંકળતો, એ સાંકળે છે પોતાને સ્વગુણ સાથે.

અલબત્ત, આ નૈશ્વયિક ચિન્તન છે. વ્યવહારની ભૂમિકાએ વેષનું ચોક્કસ મહત્વ છે જ. પ્રભુનો વેષ નિઃશંક અદ્ભુત વસ્તુ છે. જેને આપણે વેષ પરમાત્મા કહીને સંબોધીએ છીએ.

અને, સરસ વચન આવ્યું : ‘ના હમ કરતા કરણી.’ વૈભાવિક ક્રિયાઓ - ખાવા, પીવા આદિની - શરીરના સ્તર પર ઘટી રહી હોય ત્યારેય સાધક એ ક્રિયાઓથી પોતાની જાતને અળગી રાખી શકે.

પોતે જોનાર છે. ખાનાર નહિ.

કેવી મઝાની વાત !

શરીરના સ્તર પર દર્શન, સ્પર્શન, રસ, ગંધ વગેરે છે. પણ ચિન્મયતાની ધરતી પર તો આ કશું જ નથી. ‘ના હમ દરસન...’

ભેદજ્ઞાનાભ્યાસ.

દેહ, મન, વચન આદિ બધાથી ભિન્ન છું, આ વાત સતત ઘુંટાવી જોઈએ.

આ કિલ્લો ભેદાયો, પછી સ્વાનુભૂતિ દૂર ક્યાં છે ? પરમાં સ્વત્વની બુદ્ધિ થતી હતી, એ જ તો અવરોધ હતો. એ અવરોધ હટતાં સ્વાનુભૂતિ ભણીની યાત્રા શરૂ.

આધાર સૂત્ર - (૩)

- યે યાવન્તો ધ્વસ્તબન્ધા અભૂવન્, ભેદજ્ઞાનાભ્યાસ એવાત્ર બીજમ્ ।
નૂનં યેઽપ્યધ્વસ્તબન્ધા ભ્રમન્તિ, તત્રાભેદજ્ઞાનમેવેતિ વિદ્મઃ ॥

— અધ્યાત્મ બિન્દુ

- બન્ધોદયોદીરણસત્ત્વમુખ્યાઃ ભાવાઃ પ્રબન્ધઃ ખલુ કર્મણાં સ્યાત્ ।

— અધ્યાત્મ બિન્દુ

- ‘નમો સિદ્ધાણં’ હવે પદ બીજે, જે નિજ સંપદ વરિયા રે...

— નવપદ પૂજા, પં. પદ્મવિજયજી

- સિદ્ધ ભજો ભગવંત, પ્રાણી પૂર્ણાનંદી.

— નવપદ પૂજા, પં. પદ્મવિજયજી

- ગુણકામી ગુણકામી ગુણવંતા, જે વચનાતીત હુઆ રે...

— નવપદ પૂજા, પં. પદ્મવિજયજી

પ્રકરણ સાર

- ભેદજ્ઞાનના અભ્યાસ દ્વારા સ્વાનુભૂતિ
- ઉદયાનુગત ચેતનાને સ્વભાવાનુગત ચેતનામાં ફેરવવી
- ગુણાનુરાગ દુષ્કર કેમ છે ?

[૪]

સદ્ગુરુનો શક્તિપાત

સદ્ગુરુનું પોતાના તરફ ખૂલતું કાર્ય એક જ છે : ભીતર ડૂબવાનું.

લોકો તરફ ખૂલતાં સદ્ગુરુનાં બે કાર્યો છે : પ્રભુની પ્યાસ જગવવી અને પ્યાસ જાગે એટલે પ્રભુનું મિલન કરાવવું.

સદ્ગુરુનું ઉપનિષદ્ પેદા કરે છે પ્રભુ-મિલનની પ્યાસ. સદ્ગુરુને જોઈએ. એમના ચહેરા પરના આનન્દને નીહાળીએ અને તરત જ એ આનન્દની ગંગાના ગંગોત્રી-બિન્દુની જિજ્ઞાસા થાય.

એ ગંગોત્રી-બિન્દુ છે પ્રભુમિલન.

પ્રભુ મળ્યા, પ્રભુનો આજ્ઞાધર્મ મળ્યો,

હવે છે આનન્દ જ આનન્દ.

એક ભક્તે કહેલું કે પ્રભુ મળ્યા પછી એમની વાતાનુકૂલિત હથેળીમાં જ હું રહ્યો છું. ક્યારેય વિષાદને પછી અનુભવ્યો નથી.

આ આનન્દાનુભૂતિનું ઉગમસ્થાન પ્રભુ છે એ જાણ્યા પછી ભક્તની ખ્યાસ પ્રભુમિલન માટેની વધી જાય છે.

ખ્યાસ... ‘અખિયાં પ્રભુ દરિસન કી ખ્યાસી...’

કેવી ખ્યા...સ ?

કવિ સમયમાં, ખ્યાસના સંદર્ભે, ચાતક પંખીની વાત આવે છે. કહેવાય છે કે ચાતક પંખીના ગળા પાસે કાણું હોય છે અને એથી, ચાતક પંખી ચાંચ વાટે પાણી પીએ તો ગળાના કાણા વાટે એ પાણી નીકળી જાય. તેથી, ચાતકને ન તો ઝરણાનું પાણી કામ આવે. ન નદીનું, ન સરોવરનું.

તો શું કરે છે ચાતક ?

ચાતક મેઘની પ્રતીક્ષા કરે છે. જ્યારે વરસાદ નવલખધારે વરસે છે ત્યારે ચાતક પંખી ઊંધું પડી જાય છે અને વરસાદના બિન્દુ-બિન્દુને પોતાના અસ્તિત્વમાં સમાવે છે.

ચાતક જેવું વ્રત છે ભક્તનું. એને જોઈએ માત્ર વરસાદનું પાણી. ભક્તને જોઈએ માત્ર પ્રભુનું દર્શન.

ખ્યાસ જાગી પ્રભુની.

સદ્ગુરુએ જગવી.

હવે પ્રભુમિલન.

એ પણ કરાવશે સદ્ગુરુ.

સદ્ગુરુ તમારી ચેતનામાં પ્રભુનું અવતરણ કરાવે છે.

પોષદશમીનો દિવસ.

પ્રભુ પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું જન્મ કલ્યાણક.

માતા વામાદેવી. પિતા અશ્વસેન. પ્રભુ પાર્શ્વકુમાર.

એક યોગીએ રૂપકના સ્વરૂપે આ નામોના પડદા પાછળની વાત કરેલી. સાધકની ચેતનામાં વામા દશા, અશ્વસેનત્વ આવે તો તેની ચેતનામાં પ્રભુનું અવતરણ થાય.

ઈન્દ્રિયોને તેજી તોખાર-અશ્વની ઉપમા આપવામાં આવી છે. એ અશ્વોની સેના પર જેણે વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે તે સાધક છે અશ્વસેન. ઈન્દ્રિયવિજેતા સાધક.

વામા દશા એટલે પ્રતિકૂલન. મનને ગમે તે ન કરવું અને એથી, પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે કરવું તે સાધકની વામા દશા છે.

ઈન્દ્રિયવિજેતા અને આજ્ઞાપ્રતિબદ્ધ વ્યક્તિત્વમાં પરમચેતનાનું અવતરણ થાય જ ને !

પણ આ અવતરણની સજ્જતા કોણે આપી ? નિશ્ચિત, ગુરુદેવે જ.

ગુરુદેવ પોતાના વરદ હાથે વાસક્ષેપ ઠવી સાધકના બ્રહ્મરન્ધ્રને ખોલે છે. અને એ બ્રહ્મરન્ધ્ર દ્વારા પરમ ચેતના અવતરિત થાય છે.

શિખાના ભાગને બ્રહ્મરન્ધ્ર કહેવામાં આવે છે. બ્રહ્મ એટલે પરમ ચેતના અને તેને પ્રવેશવાનું દ્વાર તે બ્રહ્મરન્ધ્ર.

જો સદ્ગુરુ કરે...'

એક હિન્દુ-તત્ત્વજ્ઞે સરસ વાત કરેલી : પ્રભુએ બનાવેલ માણસ; પણ પ્રભુને થયું કે એ મારા પ્રવેશ માટે કોઈ દ્વાર રાખે કે ન પણ રાખે, તો મારા માટે વિશેષ દ્વાર હું રાખી મૂકું. અને એથી પ્રભુએ આ વિશેષ દ્વાર બ્રહ્મરન્ધ્રના રૂપમાં રાખેલ છે.

ગુરુદેવનો વાસક્ષેપ બ્રહ્મરન્ધ્ર પર પડે છે અને પરમાત્માના અવતરણનો માર્ગ ખુલ્લો થાય છે. વાસક્ષેપ ઠવાવો. શક્તિપાત થવો.

સદ્ગુરુદેવ કઈ રીતે શક્તિપાત કરે છે એની રોમહર્ષક કથા આપણી પરંપરામાં છે. એક આચાર્ય ભગવંતે પોતાના શિષ્યને આચાર્ય-પદ આપવાનું નક્કી કર્યું. આચાર્ય પદ પ્રદાનનો દિવસ આવી ગયો. કોઈને એ ખ્યાલ નથી કે આચાર્યપદ ગુરુદેવ કોને આપવાના છે. સામાન્યતયા વિદ્વાન બે-ત્રણ પંન્યાસપ્રવરોમાંથી એકાદની પસંદગી થશે તેમ માનતા હતા.

પણ, બધાની નવાઈ વચ્ચે, જેમના નામની કોઈએ કલ્પના ન કરી હોય તેવા ઓછું ભણેલા અને વ્યાખ્યાન આદિ ક્યારેય ન આપનાર વેયાવચ્ચી એક મહાત્માને ગુરુદેવે કહ્યું : ચાલો, ક્રિયા શરૂ કરો !

આચાર્યપદ તેમને અપાઈ ગયું.

આ વિધિની એક રહસ્યમયી ક્રિયા છે; જેમાં નૂતન આચાર્યને ગુરુદેવ પોતે વન્દના કરે છે. એ બતાવવા કે સદ્ગુરુ તરીકેની એક પ્રબળ શક્તિ આ વ્યક્તિત્વમાં ઊભરી છે. હકીકતમાં, પ્રભુની શક્તિના આગમન વડે આ વ્યક્તિત્વ અસ્તિત્વમાં પલટાયું છે.

સદ્ગુરુએ છેલ્લે નૂતન આચાર્યને કહ્યું : હવે દેશના આપો ! પૂરો સંઘ એક કાન થઈ ગયો : નૂતન આચાર્યશ્રી શું ફરમાવે છે.

સામાન્ય સંસ્કૃતમાં ધારાબદ્ધ રીતે બોલવાની પણ જેમની ક્ષમતા ન મનાય તે નૂતન આચાર્યશ્રી સંસ્કૃતમાં શ્લોકબદ્ધ રૂપે પ્રવચન આપવા લાગ્યા.

ગુરુની શક્તિ નૂતન આચાર્યશ્રીમાં આવી ગઈ ને !

સદ્ગુરુનો શક્તિપાત.

સાધક સદ્ગુરુના શક્તિપાતને કઈ રીતે ઝીલે છે એની મોહક કથા પરંપરામાં છે.

અરણિક મુનિવર વેશ્યાને ત્યાંથી પાછા ફર્યા. સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં ઝૂક્યા. ગુરુદેવે પોતાનો વરદ હાથ અરણિક મુનિના શિર પર મૂક્યો. શક્તિપાત ઝીલાયો.

એ શક્તિપાતે ભીતર તો આમૂલચૂલ કાન્તિ કરેલી, જે અનુભૂતિગમ્ય છે. પણ બહારે કેટલું પરિવર્તન ! જે મુનિરાજ વૈશાખ-જેઠની બળબળતી બપોરે ખુલ્લી શેરીઓમાં ચાલતા અકળાતા'તા, તેઓ ધગધગતી શિલા પર સંથારો કરી બેસી ગયા.

સવાલ અહીં મઝાનો થાય કે સદ્ગુરુ એ જ હતા. અરણિક મુનિ પણ એ જ હતા. શક્તિપાત પહેલાં કેમ ન થયો ? પહેલાં થયો હોત તો વેશ્યાને ત્યાં જવાની નોબત ન વાગત ને !

આપણા સહુના માટે આ બહુ જ મહત્વની વાત છે. અહીં ખુલાસો એ રીતે મળે છે કે ગુરુદેવ તો દીક્ષાના પ્રથમ દિવસથી જ શક્તિપાત કરવા તૈયાર હતા. પણ અરણિક મુનિ અત્યાર સુધી એ ઝીલી શકે તેમ ન હતા.

ગુરુદેવની કૃપાધારાને ઝીલવા માટે જે પૂર્ણ અહોભાવ જોઈએ તે વેશ્યાને ત્યાંથી પાછા ફર્યા પછી આવ્યો છે. અત્યાર સુધી થોડુંક સાધનાનું કર્તૃત્વ પોતાની પાસે હતું. એમ મનાતું કે સાધના તો હું કરું છું; ગુરુદેવ તો માત્ર સાક્ષી છે.

વેશ્યાને ત્યાંથી પાછા ફરવાની ઘટનાએ સાધના પરના આત્મ-વિશ્વાસને ડગાવી મૂક્યો. થયું કે આપણાથી સાધના ન થઈ શકે. સદ્-ગુરુદેવની કૃપા જ સાધના કરાવે છે.

કર્તૃત્વ વિરમ્યું. વન્દનાનો ભાવ પ્રગટ્યો. અને એ પૃષ્ઠભૂ પર શક્તિપાત ઝીલાયો.

શક્તિપાત ઝીલનાર અહોભાવમાં ઝૂમેલ વ્યક્તિત્વ છે.

અને, શક્તિપાત કરનાર ગુરુદેવ તો એક અનૂઠી જ ઘટના છે.

સદ્ગુરુ છે શૂન્ય બનેલું વ્યક્તિત્વ. અને એટલે જ પૂર્ણમાં ભળેલું અસ્તિત્વ.

આ સન્દર્ભમાં સદ્ગુરુને હું બારી જેવા કહું છું. એક બારીની ઓળખ શું હોઈ શકે? લોખંડની જાળી જેને હોય તે બારી; કે લાકડાની ફેમ હોય તે બારી આવી કોઈ વ્યાખ્યા બારીની ન હોઈ શકે. બારીની વ્યાખ્યા આટલી જ છે : ભીંતોની વચ્ચે અને છતની નીચે આપણે હોઈએ ત્યારે આપણને અસીમ અવકાશ જોડે જે સંબદ્ધ કરી આપે તે બારી.

આવું જ સદ્ગુરુ માટે. જેમના દ્વારા પ્રભુની અસીમ ચેતના જોડે સાધક સંબદ્ધ થાય તે સદ્ગુરુ.

સદ્ગુરુના વરદ હાથથી વાસકેષ ઝરે છે. રીતું બનેલું, ખાલી થયેલું એ વ્યક્તિત્વ. એ વિરાટ ખાલીપામાં પ્રભુની શક્તિનું અવતરણ થયું. અને વાસકેષ શક્તિપાતના રૂપમાં સાધકને મળ્યો.

સદ્ગુરુ પ્રભુ માટેની પ્યાસ જગવે... સદ્ગુરુ પ્રભુ સાથે મિલન કરાવે...

આ તો થયું સદ્ગુરુનું આપણા તરફ ખૂલતું કાર્ય. સદ્ગુરુનું પોતાના તરફ ખૂલતું કાર્ય છે પોતાની ભીતર જવાનું.

આ ભીતર જવાના કાર્યને બતાવ્યું નવપદ પૂજામાં પૂજ્ય દેવચન્દ્રજી મહારાજે :

‘આચારજ મુનિપતિ ગણિ, ગુણ છત્રીશી ધામોજી;
ચિદાનન્દ રસ સ્વાદતા, પર ભાવે નિષ્કામોજી...’

ચિદાનન્દ રસનો આસ્વાદ થાય છે પરભાવથી બિલકુલ ઉપર ઊઠતાં. નાનકડું આ સૂત્ર માત્ર કંઠસ્થ નહિ, હૃદયસ્થ કરવા જેવું છે : ‘ચિદાનન્દ રસ સ્વાદતા, પર ભાવે નિષ્કામોજી.’

ભક્ત અને સાધક માટે આ સૂત્ર બે રીતે ખુલે છે : વિભાવથી પર ઊઠીને ચિદાનન્દરસમાં ડૂબવું. અથવા તો ચિદાનન્દ રસમાં ડુબીને વિભાવથી પર ઊઠવું.

ક્યાંકથી છૂટીને ક્યાંક જોડાવું. અથવા ક્યાંક જોડાઈને ક્યાંકથી છૂટવું. તોડ-જોડ અને જોડ-તોડ.

ભક્ત માટે છે જોડ-તોડનો માર્ગ. સાધક માટે છે તોડ-જોડનો માર્ગ.

ભક્તહૃદય કહેશે કે હું તો પ્રભુની સાથે સંબંધ બાંધી દઈશ. પ્રભુ મારા હૃદયમાં પધારશે. પછી બીજું કોણ મારા હૃદયનો કબજો લઈ શકે?

રહીમ યાદ આવે : ‘પ્રીતમ છબિ નૈનન બસી, પર છબિ કહાં સમાય? ભરી સરાય રહિમ લખી, પથિક આય ફિર જાય.’ (પ્રિયતમની છબિ જો નયનમાં [હૃદયમાં] વસી ગઈ તો બીજી છબિ ત્યાં ક્યાંથી સમાશે? ધર્મશાળા (સરાય) ભરાયેલ જોઈને મુસાફર ધર્મશાળાના દ્વારેથી પાછો ફરે તેમ.)

ભક્ત પ્રભુને હૃદયમાં, આંખોમાં ભરી લેશે. એ જ થશે એની મઝાની સાધના.

જો સદ્ગુરુ કરે...’

સાધક પ્રભુની આજ્ઞાને પ્રતિકૂળ તત્ત્વો જોડેનો સંબંધ છોડશે અને એ રીતે પરથી અંશતઃ ખાલી બની પ્રભુથી ભરાશે.

‘ચિદાનન્દ રસ સ્વાદતા....’

ચિદાનન્દ. ચિદ્ અને આનન્દ. અથવા ચિદ્નો આનન્દ.

જ્ઞાનનો એક રસ. આનન્દનો એક રસ. બેઉ ભેગા થશે એટલે ચિદાનન્દ રસ.

જ્ઞાન અહીં જ્ઞાતાભાવના સ્તર પર લેવાનું છે; જેમાં જાણવાનું હોય; તે જ્ઞેયમાં - પદાર્થો કે વ્યક્તિઓમાં - ડૂબવાનું ન હોય. જ્ઞાનસારનું મૌનાષ્ટક યાદ આવે : જે જગતના તત્ત્વને જાણે તે મુનિ.^૧ મુનિ જ્ઞેયમાં તરે નહિ, સરે નહિ, વહે નહિ, ડુબે નહિ.

તમે જ્ઞાતા છો. જ્ઞાતાની પાસે જોઈએ નિર્લેપ જાણપણું.

ગજસુકુમાલ મુનિના તાજા લોચ કરાયેલ મસ્તક પર ખેરના અંગારા ભરાયા ને ત્યારે એ મહામુનિ શું વિચારે છે? ‘મારું કાંઈ બળતું નથી જી, બળે બીજાનું રે એહ; પાડોશીની આગમાં જી, આપણો અળગો ગેહ...’

શરીરથી, પદાર્થોથી આ અ-લગાવ બિન્દુ મળે છે જ્ઞાતાભાવ વડે.

જ્ઞાતાભાવ આવ્યો. કર્તાભાવ ગયો. સાક્ષીભાવનો આનન્દ આવ્યો. આ છે ચિદ્ અને આનન્દ. ચિદ્નો આનન્દ.

સાધક એને અનુભવી શકે. કહેવા માટે શબ્દો જડે નહિ.

૧. મન્યતે યો જગત્તત્ત્વં સ મુનિઃ પરિકીર્તિતઃ ।

સાક્ષીભાવ.

કર્તૃત્વ છૂટ્યું. આનન્દ જ આનન્દ.

આપણા સ્તરે જો આપણે સાક્ષીભાવનો આનન્દ માણી શકતા હોઈએ તો સદ્ગુરુના સ્તરે અનુભવતા આનન્દની તો કલ્પના કઈ રીતે કરી શકાય?

સાક્ષીભાવ ઘટનાઓને પેલે પાર સાધકને લઈ જાય છે.

એક હિન્દુ સંત એક ગામમાં પધાર્યા. ભક્તોએ એમના કંઠમાં ફૂલોનો હાર લાદીને હૃદયના ઉમળકાથી તેમનું સ્વાગત કર્યું. પણ ગામમાં એક વ્યક્તિ સંતની વિરોધી હતી. તેણે આખી રાત માથે લઈને જુતાંનો હાર બનાવેલો. સંત જેવા એના ઘર પાસેથી પસાર થયા, એણે સંતના ગળામાં જુતાંનો હાર પહેરાવ્યો.

લોકો સ્તબ્ધ, હતપ્રભ બની ગયા. આવડા મોટા સંત તરફ આવી વર્તણુક !

વરઘોડો આગળ જઈને સભાના રૂપમાં ફેરવાયો. ત્યારે સંતે પ્રવચન કરતાં કહ્યું કે આજે મજા આવી ગઈ. રોજ જ્યાં જાઉં ત્યાં માત્ર ફૂલોના હારથી જ સન્માન થતું. પણ આજે જુતાંનો હાર પણ મળ્યો. મને ખૂબ આનન્દ આજે આવ્યો. કારણ કે માત્ર માળીઓનું ગામ હોય ત્યાં ફૂલોની શી કીમત? પણ આજે એક ચમાર પણ જોયો. એટલે થયું કે ચમારની વસતિમાં માળીની કીમત થશે. ફૂલોની પણ.

આ એક દૃષ્ટિ છે. ગુલાબને કાંટા વચ્ચે જોઈ શકાય અને એ રીતે જોતાં પીડા થાય, પણ કાંટાની વચ્ચે ગુલાબને જોતાં આનન્દ થાય.

શું જોઈશું ?

‘ચિદાનન્દ રસ સ્વાદતા, પર ભાવે નિષ્કામોજી’. પોતાની ભીતર ડુબાયું. હવે બહાર શી રીતે અવાશે? સ્વભાવમાં ડુબેલ સાધક વિભાવમાં જો સદ્ગુરુ કરે...’

જાય નહિ એવું અહીં કહેવું નથી. અહીં કહેવું એ છે કે સાધક વિભાવમાં જઈ ન શકે. પરભાવ-નિષ્કામતા મોટી ઉપલબ્ધિ છે સાધકની.

આ ચિદાનન્દતાને વિશેષ રૂપે અભિવ્યક્ત કરતાં સરસ સૂત્ર આપવામાં આવ્યું :

નિષ્કામ નિર્મળ શુદ્ધ ચિદ્ધન,
સાધ્ય નિજ નિરધારથી,
નિજ જ્ઞાન દર્શન ચરણ વીરજ,
સાધના વ્યાપારથી;
ભવિજીવ બોધક તત્ત્વશોધક,
સયલ ગુણ સંપત્તિધરા,
સંવર સમાધિ ગતઉપાધિ,
દુવિધ તપગુણ આગરા.

પૂજ્ય દેવચન્દ્રજી મહારાજે અહીં સાધ્યનું નિર્ધારણ, સાધના અને સિદ્ધિ રૂપ ત્રિપદીનું વર્ણન કર્યું છે.

સાધ્ય છે નિષ્કામ, નિર્મળ, શુદ્ધ ચિદાનન્દ રસની પ્રાપ્તિ. સાધના છે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યની ઉપાસના. સિદ્ધિના રૂપમાં આવે છે આ ગુણસંપત્તિ : ભવ્ય જીવોનું માર્ગદર્શન, તત્ત્વચિન્તન, સંવર, સમાધિ, સુખ-દુઃખોના દ્વન્દ્વોને પાર જવા પણું અને બાહ્ય તપની સાથે અત્યંતર તપની નિરંતરતા.

ક્રમશઃ સાધ્ય, સાધના, સિદ્ધિને જોઈએ.

સાધ્ય એવા ચિદ્ધનને, ચિદાનન્દ રસને બે વિશેષણો અપાયાં : નિષ્કામ, નિર્મળ.

ચિદાનન્દની અલપ-ઝલપ ઝાંખી અને પરભાવની કામના છૂ.

અને ચિદાનન્દ રસ તો હોય જ નિર્મળ.

ભૂલભુલામણી ત્યારે થાય છે જ્યારે જાણપણું રુચિ, અરુચિ કે અહમ્ તરફ ઢળતું હોવા છતાં આપણે એને રસ રૂપ માની લઈએ છીએ. હકીકતમાં એ છે રસાભાસ.

લગભગ અહમ્ ભણી જ જાણપણું ઢળતું હોય છે. અહમ્ને પુષ્ટ કરનારું જ્ઞાન (?) ! શો એનો મતલબ?

મઝાની વાત એ થાય છે કે અબજો માણસોથી છલકાતી આ દુનિયામાં પચાસ-સો માણસો તમને જાણે કે ન જાણે શો ફરક પડે છે !

મને પ્રાણાયામ શીખવવા આવતા એક યોગપ્રશિક્ષકે મને એક વાર પુછેલું : તમે પ્રવચન આપો એ પછીની તમારી મનઃસ્થિતિ શું હોય?

મેં કહ્યું, સારું પ્રવચન અપાયું હોય તો અહંકાર ઊછળે. બરોબર ન બોલાયું હોય તો નિરાશાનો ભાવ ઊપજે. હું એ વખતે નવો સવો પ્રવચનકાર હતો.

મને એમણે માર્મિક વાત કરેલી. તેઓ કહે : તમારી સભામાં બસો-ત્રણસો ભાવકો હોય. એ ખુશ થયા તોય શું અને ન થયા તોય શું ? એમણે ઉમેર્યું : લાખો શ્રોતાઓને પોતાના સમ્મોહનમાં રાખનાર કો'ક પ્રવક્તા કદાચ અહંકારની લાગણી અનુભવે તોય વ્યાજબી કહેવાય. તમારા અહંકારનું સ્ટેટસ શું ?

નિર્મળ ચિદાનન્દ રસ. જે સ્વાનુભૂતિની દુનિયાની નીપજ છે.

આ થયું સાધ્ય. નિષ્કામ, નિર્મળ ચિદાનન્દ રસની પ્રાપ્તિ. આ લક્ષ્યને સામે રાખીને સાધના કરવી છે.

જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર અને વીર્યાચાર એ છે સાધના.

આ ચારે સાધના માર્ગો એક જ મંઝિલ ભણી જઈ રહ્યા છે :
ચિદાનન્દ રસની પ્રાપ્તિ ભણી.

જ્ઞાનાચાર.

પ્રશમરતિ વંચાય કે જ્ઞાનસાર. વાતો તો માત્ર ચિદાનન્દની એમાં
થઈ છે. એ વાંચતાં, એની હૃદયસ્પર્શી કો'ક પંક્તિ અન્તસ્તરને સ્પર્શી
જાય છે. અને લ્યો, ઝરણું ચાલુ થઈ ગયું !

પ્રશમભાવનો મહિમા દર્શાવતાં જ્યારે પ્રશમરતિ ગ્રન્થ 'इहैव मोक्षः
सुविहितानाम्' (અહીં જ સુવિહિત મુનિઓને મોક્ષ છે) કહે છે, ત્યારે
જીવન્મુક્તિ હાથવહેતમાં જ છે ને !

જીવન્મુક્ત દશાને પામવા માટે પ્રશમ રસના પાનની વાત પ્રશમ-
રતિએ નિષેધાત્મક રૂપે કહી છે : 'અહંકાર અને કામભાવથી ઉપરત,
મન-વચન-કાયાના વિકારોથી ઉપર ઊઠેલ અને પરની આશા / ઈચ્છાથી
અટકેલ સાધકોને અહીં જ મુક્તિ છે.'^૨

પંચવિંશતિકામાં જીવન્મુક્ત દશાનું વર્ણન કરતાં ઉપાધ્યાયજી શ્રી
યશોવિજય મહારાજ કહે છે કે ત્યાં નિજ ગુણોની નિરંતર લીનતા મળે છે.^૩

જ્ઞાનાચારનું પાલન, પ્રશમ રસની પ્રાપ્તિ; જીવન્મુક્ત દશા આ
રહી! ચિદાનન્દ રસ કેવો છલકાઈ રહ્યો છે અહીં !

૨. निर्जितमदमदनानां, वाक्कायमनोविकाररहितानाम् ।

विनिवृत्तपराशाना-मिहैव मोक्षः सुविहितानाम् ॥ —પ્રશમરતિ,

૩. जाग्रत्यात्मनि ते नित्यं, बहिर्भावेषु शेरते ।

उदासते परद्रव्ये, लीयन्ते स्वगुणामृते ॥ — પંચવિંશતિકા

દર્શનાચારનું પાલન સાધકને અહોભાવની ધરતી પર મૂકે છે. પ્રભુનાં પ્યારાં પ્યારાં વચનોનો શ્રદ્ધાપૂર્વકનો સ્વીકાર (નિસ્સંકિઅ...), અહોભાવની તીવ્રતા.

અને એ અહોભાવની તીવ્રતા ચિદાનન્દ રસને વહી આવનારી થશે.

ચારિત્રાચારનું પાલન સમિતિઓ અને ગુપ્તિઓ દ્વારા સાધકને ચિદાનન્દ રસની ધારામાં ઝબોળશે.

વીર્યાચારનું પાલન. જ્યારે આત્મવીર્ય મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ દ્વારા સ્વ ભણી વહેશે ત્યારે ચિદાનન્દ રસ કેવો તો પ્રસ્ફુટિત થશે!

(તપાચારને અહીં સિદ્ધિના ચરણમાં મૂકેલ છે.)

તો, સાધના ચિદાનન્દ રસ રૂપી સાધ્યની પ્રાપ્તિ કરાવનારી થઈ.

હવે વાત સિદ્ધિની. ચિદાનન્દ રસ ભીતર છલકાય છે ત્યારે તેની અભિવ્યક્તિ કઈ કઈ રીતે થાય છે ?

અભિવ્યક્તિ થાય છે ત્યારે, એ ઘુંઘરુ બજી ઊઠે છે ત્યારે, ભીતર થનાર અનાહત નાદ અને બહાર વ્યાપી રહેનાર મધુર ઝંકારની વાત હવે શરૂ થાય છે :

ભવ્ય જીવોને મળતો બોધ, તત્વાનુપ્રેક્ષા, સંવર, સમાધિ, દ્વન્દ્વા-તીતતા, દ્વિવિધ તપની ધારકતા.

પહેલા ચરણને સિદ્ધિના બહાર ઊતરી આવેલા ઝંકાર રૂપે જોઈએ તો બીજાં ચરણો અંદર બજી ઊઠનાર અનાહત નાદ રૂપે જોઈ શકાશે.

જો સદ્ગુરુ કરે...'

પહેલું ચરણ છે વિનિયોગ.

સિદ્ધિ સાથે વિનિયોગને સાંકળવામાં આવેલ છે. ધર્મતત્ત્વ જ્યારે ભીતર પરિણત થયું હોય ત્યારે પોતાની નજીક આવેલ ભાવકોને એ અપાયા કરાશે.

એક અનુભૂતિવાન ગુરુએ પ્રવચનમાં એક વાર કહેલું : હવે બોલવું પડે છે. પ્રભુએ જે આપ્યું છે, એટલું તો એ અદ્ભુત છે કે એની વાત કર્યા વિના રહેવાતું નથી. એમનું એક વાક્ય યાદ રહી ગયેલું : હવે હું શબ્દોને વહેંચતો નથી. મારા આનન્દને વહેંચું છું.

આવા સદ્ગુરુ પ્રભુમિલનના આનન્દને વહેંચતા હોય ત્યારે હાજર રહેવાનું સુખ કેવું તો નિરવધિ હોય !

તત્વાનુપ્રેક્ષા.

તત્ત્વનું ચિન્તન.

તત્ત્વ શબ્દ મઝાનો છે. તત્ + ત્વ = તત્ત્વ.

તત્ એટલે તે. અને તે એટલે બીજું કોઈ નહિ, પરમાત્મા જ. નારદ ઋષિ ભક્તિસૂત્રમાં કહે છે : ‘સા ત્વસ્મિન્ પરમપ્રેમરૂપા...’ ભક્તિ એટલે શું? ‘તે’ના પરનો પરમ પ્રેમ. અને તે, એટલે તે પરમ પ્રિય.

ભક્તના વ્યાકરણમાં બીજા પુરુષનો છેદ ઊડી જાય છે. રહે છે પહેલો પુરુષ (હું) અને ત્રીજો પુરુષ (તે).

અને ‘હું’ પણ એટલા માટે છે કે એ ‘તે’માં ડુબી શકે.

ડૂબવા માટે જ તો આ જીવન છે. પ્રભુમાં, એ પરમ ધ્યાનમાં ડૂબવું છે.

તત્ત્વ. તેના વિષે ડૂબવું. તન્મય બનવું. તત્ત્વાનુપ્રેક્ષા એટલે તેની જોડે કેમ એકરસ બની જવું તેની વિચારણા.

વેણીભાઈ પુરોહિતે પ્રાર્થનામાં પ્રભુને કહેલું યાદ આવે : ‘તમારા વિનાના અમે અમારા વિનાના.’ પ્રભુ વિનાના હોવાનો કોઈ અર્થ જ નથી.

‘તે’માં ડુબો એટલે પર જોડે થઈ અલવિદા. આ જ સંવર.

વિકલ્પો હતા ત્યાં સુધી હતો આશ્રવ. ગયા વિકલ્પો, અનુભવ મળ્યો પ્રભુનો; આશ્રવ ગયો, સંવર આવ્યો.

‘નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં, નહિ કર્મનો ચારો.’ આ પ્રસિદ્ધ સૂત્ર યાદ આવે.

સંવર હવે પરિણમે છે સમાધિમાં. સ્વાનુભૂતિના આનન્દમાં.

આનન્દ છે પોતાની ભીતર. સાધક એને સંવેદે છે ભીની, ભીની ક્ષણોના માધ્યમે.

આ આનન્દ છે દ્વન્દ્વોને પેલે પારની ઘટના. ન રતિ હોય ત્યાં. ન અરતિ હોય ત્યાં. ત્યાં છે નિરવધિ આનન્દ.

આ ક્ષણોમાં છે અભ્યન્તર તપનું સામ્રાજ્ય : સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, કાયોત્સર્ગ... અને એ અભ્યન્તર તપની અનુભૂતિ માટે બાહ્ય તપની મજાની પ્રક્રિયા.

સદ્ગુરુ એક વિરલ વ્યક્તિત્વ છે. સદ્ગુરુ ત્રિભેદે ઊભેલ વ્યક્તિત્વ છે. સદ્ગુરુની આંખો પરમાત્મા તરફ ઝૂકેલી છે. ભક્તો તરફ છે સદ્ગુરુની પીઠ.

જો સદ્ગુરુ કરે...’

સદ્ગુરુનું મુખ, આંખો પ્રભુ તરફ જ છે. પરંતુ પ્રભુની આજ્ઞા સદ્ગુરુ પ્રત્યે - લોકોના યોગ-ક્ષેમની - હોવાથી ક્યારેક ક્યારેક સદ્ગુરુ આપણી તરફ જુએ છે.

એ આંખોમાં આપણને જોવા મળે છે પરમાત્મા.

આપણી આંખો વડે સીધા પરમાત્માને જોવા એ એક જીવનનો લહાવો છે. તે જ રીતે સદ્ગુરુની આંખોમાં પ્રતિબિમ્બિત થયેલા તરલિત પરમાત્માને જોવા એ એક વિશિષ્ટ લહાવો છે.

સદ્ગુરુ.

બહુ જ અનૂકૂળ વચન આવ્યું નવપદ પૂજા (પં. પદ્મવિજયજી)માં :

શુદ્ધ પ્રરુપક ગુણ થકી,
જે જિનવર સમ ભાખ્યા રે...^૪

પ્રભુનાં વચનોને કહેનાર સદ્ગુરુ. પૂર્ણતયા ખાલી થયેલા સદ્ગુરુ. અને આવું ખાલી થયેલું વ્યક્તિત્વ : પરમ તત્ત્વ ત્યાં પ્રતિષ્ઠિત જ હોય ને !

સંત કબીરજી યાદ આવે :

પહલે હમ થે પ્રભુ નાહિ,
અબ પ્રભુ હૈ હમ નાહિ;
પ્રેમ ગલી અતિ સાંકરી,
તામેં દો ન સમાહિ...

અહમ્ને કેન્દ્રમાંથી લઈ લેવામાં આવ્યું; પ્રભુ ત્યાં પ્રતિષ્ઠિત થયા.

પૂરા અસ્તિત્વને પ્રભુના પ્રાગટ્ય માટેનું માધ્યમ બનાવવું જોઈએ. કોઈની સારી વાત જોઈ. આંખો હરખાઈ. હર્ષાશ્રૂ છલકાયા. પ્રભુ પ્રગટ્યા આંખોમાંથી. કોઈની સરસ વાતની અનુમોદના કરી. કંઠેથી પ્રભુ પ્રગટ્યા.

રવીન્દ્રનાથ ટાગોરે કહેલું : પ્રભુ ! હું તો બાંસુરી છું માત્ર. હવા થઈને તું વહ્યો છે અને એટલે મારી ભીતરથી જે સંગીત પ્રગટે છે તેની માલિકીયત તારી છે.

‘શુદ્ધ પ્રરુપક ગુણ થકી, જે જિનવર સમ ભાખ્યા રે..’ બે દષ્ટિકોણ અહીં છે. ભક્તિભાવથી સભર શ્રોતા સદ્ગુરુને સાંભળી રહ્યો છે ત્યારે તેને પ્રભુને જ સાંભળી રહ્યાની અનુભૂતિ થાય છે.

પણ, સદ્ગુરુની બાજુ શું છે ? ત્યાં કોઈ જ વિચાર નથી. કંઠેથી પ્રભુ પ્રગટે છે. એક સાધકે કહેલું કે મારા કહેવાતા પ્રવચનોનો શ્રોતા હું હોઉં છું. વક્તા પ્રભુ હોય છે. અને એથી એ સાધકની આંખો પ્રવચનને અન્તે ભીંજાતી. એ કહેતા : પ્રભુ ! તારી પાસે તો અગણિત સાઉન્ડ સિસ્ટીમ્સ છે. છતાં તેં મારા જેવા નાચીજ માણસની સાઉન્ડ સિસ્ટીમને વાપરી... તારો આભારી છું.

લાલજી કાનપરિયાનું એક ગીત યાદ આવે :

લ્યો, હરિ ! તમેય કરી છે ખરી,
મારી લેખણથી વહાવો તમે જ ખુદ વૈખરી !
..... હું દોત-કલમ લૈ ઘણી ય વેળા
 બેસી રહું સૂનમૂન
તમે જ હાથ ઝાલીને
 જગવો નવતર લયની ધૂન !

ભરો સકલ વાણીનો સાગર,
તમે જ મારી ગગરી,
લ્યો હરિ ! તમેય કરી છે ખરી...

અને, પ્રભુનો શબ્દ હાથેથી કે કંઠેથી પ્રગટે ત્યારે ?— એ શબ્દ
શબ્દબ્રહ્મ બને છે એમ લાલજી કાનપરિયા એક ગીતમાં કહે છે :

શબ્દ નાદ છે, નાદ બ્રહ્મ છે, નિગમ એમ ભણે,
પલપલ કોણ પુકારે ભીતર ? સાંભળ તું આ ક્ષણે.
જુગ જુગ જૂના નાતાને તું કેમ હજુ વિસારે ?
ચલ મન શબ્દને સથવારે.....
કોણ ગાતું ગીત નિરન્તર ? કોણ વહાવે સૂર ?
કોના હોવાનાં ધૂધવતાં, ઘટમાં ઘોડાપૂર ?
વેળા વીતી જાશે, હવે તું ધાવ જ દે નગારે,
ચલ મન શબ્દને સથવારે.

આચાર્ય પદ સાધના
આધાર સૂત્ર - (૪)

- આચારજ મુનિપતિ ગણિ,
ગુણ છત્રીશી ધામો જી;
ચિદાનન્દ રસ સ્વાદતા,
પર ભાવે નિષ્કામોજી.

—નવપદ પૂજા, પૂ. દેવચન્દ્રજી મ.

- નિષ્કામ નિર્મળ શુદ્ધ ચિદ્ધન
સાધ્ય નિજ નિરધારથી,
નિજ જ્ઞાન દર્શન ચરણ વીરજ
સાધના વ્યાપારથી;
ભવિજીવબોધક તત્ત્વશોધક
સયલ ગુણ સંપત્તિધરા,
સંવર સમાધિ ગતઉપાધિ
દુવિધ તપગુણ આગરા.

—નવપદ પૂજા, પૂ. દેવચન્દ્રજી મ.

- શુદ્ધ પ્રરુપક ગુણ થકી,
જે જિનવર સમ ભાખ્યા રે.

—નવપદ પૂજા, પં. પદ્મવિજયજી મ.

પ્રકરણ સાર

- સદ્ગુરુ પ્રભુની ખ્યાસ જગવે, પ્રભુ-મિલન કરાવે.
- સદ્ગુરુના શક્તિપાતને ઝીલવાની આધારશિલા કઈ ?
- સદ્ગુરુનું ભીતર ડૂબવાનું : કેવું તો હૃદયંગમ !

[૫]

સદ્ગુરુ : જે ભીતર ડુબે અને ડુબાડે

સદ્ગુરુ : જે ભીતર ડુબેલ છે.

સદ્ગુરુ : જેમની વરદા આભા (ઓરા) નજીક આવેલ સાધકને ભીતર ડુબાડે છે.

સદ્ગુરુ : જેમના પ્યારા પ્યારા શબ્દો આન્તરવિશ્વની સફર કરાવે છે.

નવપદ પૂજા (પં. પદ્મવિજયજી) સદ્ગુરુના પ્યારા પ્યારા શબ્દોને ભાવકના હૃદય સુધી લઈ આવે છે :

‘નમો ઉવજ્ઞાયાણં જપો હો મિત્તા,
જેહના ગુણ પચવીસ રે એકાગર ચિત્તા;

એ પદ ધ્યાવો ને...

એ પદ ધ્યાવો ધ્યાનમાં રે મિત્તા,

મૂકી રાગ ને રીસ રે...'

મઝાનો સાધના-ક્રમ અહીં આપ્યો : જાપ, એકાગ્રચિત્તા, ધ્યાન, રાગ-દ્વેષની શિથિલતા.

‘નમો ઉવજ્ઞાયાણં જપો હો મિત્તા !’ આવડા મોટા ગજાના ભક્તિયોગી પં. પદ્મવિજયજી મહારાજ આપણને મિત્ર કહીને સંબોધે છે.

જો કે, અહીં ગુરુની લાક્ષણિકતા ઊભરી આવી છે. સદ્ગુરુ આપણને બુચકારે, પ્યારથી બોલાવે નજીક. કારણ કે—

તો જ ગાલ પર મીઠી, મીઠી તમાચ કે પીઠ પર ધબ્બો લગાવી શકાય ને!

‘જપો હો મિત્તા !’ જો ગુરુનું એમના તરફ ખેંચવા માટેનું આમંત્રણ છે; તો ‘એકાગ્ર ચિત્તા’ એ અસ્તિત્વની સપાટી પર પડતી સોટી છે. ‘ડાફોળિયાં ન માર. એકાગ્રચિત્તે તું જાપ કર !’

આનન્દધનજીની પ્યારી અભિવ્યક્તિ યાદ આવે : ‘ગુરુ મોહિ મારે શબ્દ કી લાઠી, ચેલે કી મતિ અપરાધિની નાઠી.’ સદ્ગુરુ મને શબ્દની લાકડી લગાવે છે. અને મારી દુષ્ટ બુદ્ધિ રૂપ ધૂળ એ વડે ખંખેરાઈ જાય છે.

ચાર ચરણો આવ્યાં છે : જાપ, એકાગ્રચિત્તા, ધ્યાન, રાગ-દ્વેષની શિથિલતા.

મન્ત્રજાપ માટેની એક પદ્ધતિ આવી છે : ૬×૬ ફીટના, પિરામિડ ટાઈપના ગુંબજવાળા રૂમમાં બેસી સાધક ભાષ્ય-જાપ (સહેજ મોટેથી થતો જાપ) કરે. ધ્વનિ એવી રીતે પરાવર્તિત થશે કે એ પવિત્ર શબ્દો પોતાના પર વરસી રહ્યા હોય એવું સાધક અનુભવશે.

જો સદ્ગુરુ કરે...'

ચિત્તને સ્થિર બનાવવા માટે, શરૂમાં ભાષ્યજાપ જરૂરી છે. એ પવિત્ર મન્ત્રનો ઘોષ કાન પર અથડાવાથી વિચારો જ નહિ, વિકારો પણ શાન્ત થઈ જાય.

હવે સાધક હોઠ ફફડાવ્યા વગર જાપ કરશે. એ વખતે એ મન્ત્રઘોષ શરીરની દિવાલે અથડાઈ પાછો ફરી રહ્યો છે એવો અનુભવ થઈ શકે. મસ્તિષ્કની છત અને શરીરની દિવાલો.

એ પછીના ક્રમમાં સૂક્ષ્મ જાપ થશે. માનસ જાપ.

જાપનો મહિમા વર્ણવતાં પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાયજી માનવિજય મહારાજ કહે છે :

‘નામ ગ્રહ્યે આવી મિલે,
મન ભીતર ભગવાન;
મન્ત્ર બળે જિમ દેવતા,
વહાલો કીધો આહ્વાન.’

નામ માત્ર પ્રભુનું લેવાથી પ્રભુ મનમાં આવી જાય છે.

પ્રભુને બોલાવો, પ્રભુ આવી જાય. પરમ ચેતના વ્યાપક છે ને !

સિદ્ધર્ષિ ગણિ શકસ્તવના અન્તે કહે છે :

જિનો દાતા જિનો ભોક્તા,
જિનઃ સર્વમિદં જગત્ ।
જિનો જયતિ સર્વત્ર,
યો જિનઃ સોઽહમેવ ચ ॥

દાતા પ્રભુ છે. ‘જિનો દાતા.’ પુણ્ય દ્વારા મળેલું તમે જે કહો છો, એ પુણ્યની પાછળ શું છે ? પ્રભુ છે. પ્રભુએ જ પુણ્ય દર્શાવ્યું. તો પુણ્યના માલિક પ્રભુ. પુણ્ય દ્વારા મળેલી સંપત્તિના માલિક પ્રભુ. ‘જિનો દાતા.’

શ્રી દલપતભાઈ સ્તવનામાં કહે છે : ‘પ્રભુ ! તેં મને જે આપ્યું છે, તેનો બદલો હું શેં વાળું ? બસ, તારી ભક્તિ કરી કરીને, મારા મનડાને વાળું...’

‘જિનો ભોક્તા.’

સ્વનો ભોગ કરે છે પ્રભુ.

પ્રભુ જ ભોક્તા છે.

સામાન્ય વ્યક્તિનો ભોગ કેવો હોય છે ?

કૂતરું સુક્કા હાડકાને મોઢામાં નાખી દબાવે છે. જોરથી દબાવે છે. સુક્કા હાડકામાંથી તો શું ઝરવાનું હતું ? કૂતરાના પેઢામાંથી લોહી ઝરે છે અને કૂતરું માને છે કે હાડકામાંથી રસ ઝરી રહ્યો છે.

પરના ભોગમાંથી શું મળી શકે ?

‘જિનો ભોક્તા.’ સાધક પણ ભોક્તા બની શકે. સ્વનો ભોક્તા.

‘જિનઃ સર્વમિદં જગત્.’ બ્રહ્માંડના એક એક કણમાં પરમ શક્તિની અનુભૂતિ ભક્તને થાય છે. હવાની લહેરખીઓ પર પ્રભુનું નામ. પાંદડે પાંદડે પ્રભુના હસ્તાક્ષર.

‘જિનો જયતિ સર્વત્ર.’ બધે જ પ્રભુસત્તાનો વિજય છે. ‘યો જિનઃ સોઽહમેવ ચ...’ જે પ્રભુનું સ્વરૂપ છે, તે જ મારું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે. પૂ. આનન્દધનજી મહારાજ યાદ આવે : ‘અહો અહો હું મુજને નમું, નમો મુજ નમો મુજ રે; અમિત ફળ દાન દાતારની, જેહને ભેટ થઈ તુજ રે...’

જાપ પછીનું ચરણ છે એકાગ્રતા. એકને વિષે અગ્રગામી બનવું. એકમાં ડૂબવું તે એકાગ્રતા. મન્ત્રના શબ્દોમાં ડુબીને પ્રભુરૂપમાં, સ્વરૂપમાં ડૂબવાનું છે.

જો સદ્ગુરુ કરે...’

અનેક જોયોમાં ફેલાયેલી ચેતનાને એકમાં-જ્ઞાતામાં સમેટવી છે.

મહાભારતની પ્યારી કથા છે.

અર્જુન રાધાવેધ માટે સજ્જ થયો છે. રાધા નામની પૂતળીની એક આંખ વીંધવાની છે. પૂતળીની નીચે કેટલાંય ચક્રો ધીમે, ઝડપથી ફરી રહ્યાં છે. નીચે રહેલ જળકુંડમાં પાણી તરફ નજર નાખી અર્જુને રાધાની આંખ વીંધવાની છે.

શ્રી કૃષ્ણ જોડે હતા. તેઓ શું કરતા હતા? જળકુંડનું પાણી તરંગાયિત ન બને એનો તેઓ ખ્યાલ રાખતા હતા. પાણી જો હવાને કારણે ચંચળ બની જાય તો આગળનું કામ કઈ રીતે થાય ?

અર્જુન શબ્દ ઋજુ શબ્દ પરથી ઊતરી આવેલ છે. જે ઋજુ, સરળ છે તે અર્જુન. તે શિષ્ય.

કૃષ્ણ છે ગુરુ. જે મનને ખેંચી લે, મનને નિયંત્રિત કરે તે ગુરુ.

અનેકોમાં ફેલાયેલ મનને ગુરુ એકમાં નિયંત્રિત કરશે.

એકાગ્રતા એટલે એક આત્મસ્વરૂપમાં મનને અગ્રગામી બનાવવું. ધ્યાન એટલે આત્મસ્વરૂપમાં ડુબી જવું.

ધ્યાન એટલે સ્વગુણસ્થિતિ.

જાપ દ્વારા મનમાંથી વિકલ્પો છૂ થયા. હવે બીજા ચરણે એકાગ્રતા દ્વારા ઉપયોગ સ્વ ભણી કેન્દ્રિત થયો. ત્રીજા ચરણ ધ્યાન દ્વારા ઉપયોગ સ્વમાં વિલીન થયો.

ચોથું ચરણ છે રાગ-દ્વેષની શિથિલતા. જ્યારે ઉપયોગ સ્વ તરફ જ ઢળી ગયો તો પર તરફ જવાનો જ ક્યાંથી ? અને તો રાગ-દ્વેષ ક્યાંથી પ્રવેશશે ?

કેટલાં મઝાનાં છે આ ચાર ચરણો !

જાપ, એકાગ્રતા, ધ્યાન, રાગ-દ્વેષની શિથિલતા.

સદ્ગુરુના શબ્દો દ્વારા ભીતર ડૂબવાનો માર્ગ મળે. સદ્ગુરુની ઓરા/ આત્મા દ્વારા પણ ભીતર ડુબાય.

એક સદ્ગુરુ પાસે એક ભક્ત ગયો. સદ્ગુરુની પાસે બેસતાં જ એને થયું કે આ તો અદ્ભુત છે. એને થયું કે આ ઓરા સર્કલમાં રહેવા મળે તો સાધના અનાયાસ ઊંચકાઈ જાય.

ઓરા સર્કલ છે લિફ્ટનું પાંજરું. સાધના એટલી તો સરળતાથી વેગ પકડી લે ત્યાં.

ભક્તે સદ્ગુરુને પ્રાર્થના કરી : આપ મને દીક્ષિત કરો !

ગુરુએ કહ્યું : તું ખાલી થઈને આવ. હું તને દીક્ષા આપું.

ભક્ત અબજોપતિ હતો. પણ સાધનાની એવી અદમ્ય ભૂખ. એને એક વાત સ્પષ્ટ સમજાઈ ગઈ કે સદ્ગુરુના શક્તિપાત વિના, એમના આત્મામંડળમાં પ્રવેશ્યા વિના સાધના બહુ જ અઘરી છે... એ બધું જ છોડવા તૈયાર થઈ ગયો. એક જ દિવસમાં બધું એણે સંસ્થાઓને, યોગ્ય વ્યક્તિઓને, સંબંધીઓને વહેંચી દીધું. પુત્ર આદિ કોઈ વારસદાર નહોતો.

સાંજે બધું જ છોડીને તે સદ્ગુરુ પાસે આવ્યો. સદ્ગુરુએ ચહેરો જોયો તેનો. પેલાએ વિનંતિ કરી : ગુરુદેવ ! બધું જ છોડીને આવ્યો છું. દીક્ષા આપો !

ગુરુએ ના પાડી.

પેલો તો આભો થઈ ગયો. આ સદ્ગુરુના નામ પર બધું જ છોડીને આવ્યો. હવે જો ગુરુ ના પાડે તો જાઉં ક્યાં ?

જો સદ્ગુરુ કરે...'

એણે એ રાત સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ પર વીતાવી. એક બાજુ એને લાગે છે કે આ આભા સદ્ગુરુની જે માણી છે, તે તો અદ્ભુત છે. અને ગુરુએ કહ્યું પછી તેઓ ફરે નહિ.

‘જરૂર, મારામાં જ ક્યાંક ગરબડ છે.’ એણે વિચાર્યું. અને એ ગરબડ પકડાઈ પણ ગઈ. પોતે બંગલો, પૈસા આદિ છોડીને આવેલો. પણ અહંકારને એણે ક્યાં છોડ્યો હતો ? ગુરુદેવને લખપતિ કે કરોડપતિ શિષ્યો છે, પણ અબજોપતિ એકે નથી. અને એથી ગુરુ પોતાને વિશેષ રીતે સત્કારશે એવી અહંકારની ગ્રન્થિ ભીતર હતી. અને આથી જ સદ્ગુરુએ ના પાડેલી.

અહંમુક્ત બનીને ભક્ત સવારે ગુરુદેવ પાસે આવ્યો. ગુરુએ એને બાંહોમાં સમાવ્યો. દીક્ષા આપી.

સદ્ગુરુનો શબ્દ.

સદ્ગુરુની આભા.

એ આભાની તાકાત વર્ણવતાં નવપદ પૂજા (પૂ. મહો. યશો-વિજયજી) કહે છે :

‘મૂર્ખ શિષ્ય નિપાઈ જે પ્રભુ,
પાછાણને પલ્લવ આણે.’

ગમે તેવો મૂર્ખ શિષ્ય હોય, સદ્ગુરુ તેને પ્રબુદ્ધ કરી દે છે. પાછાણને અંકુરિત કરનાર આ તાકાત છે સૂક્ષ્મની તાકાત.

સૂક્ષ્મની તાકાતનું રહસ્ય આટલું છે : તમે કશું જ ન કરો. એટલે પરમ શક્તિ તમારી ભીતરથી કામ કરે.

અહંશૂન્યતાની આધારશિલા પર પરમ શક્તિ વહે છે.

સદ્ગુરુ.

અહંશૂન્ય અને અહોભાવપૂર્ણ ઘટના. એમની આંખો સતત ભીનાયેલી તમને દેખાય. ‘મારા પ્રભુએ આમ કહ્યું છે’ કહેતાં તેઓ ભીના, ભીના થઈ જાય છે.

અને, આ ભીનાશની ક્ષણોમાં પ્રભુ અવતરે જ ને !

ભીનાશની આ ક્ષણોને વર્ણવતાં ભક્ત કવિ સુરદાસજી કહે છે : ‘નિશિ-
દિન બરસત નૈન હમારે...’ રાત-દિવસ મારી આંખો ઝર્યા કરે છે, પ્રભુ !

અહંશૂન્યતાની વાતનો તંતુ પ્રભુપ્રવેશ સાથે સાંકળતાં મીરાંએ સરસ કહેલું. મીરાંને પૂછવામાં આવ્યું : તું નાનકડી દીકરી. તને પ્રભુ કઈ રીતે મળ્યા ?

મીરાંએ કહેલું : ‘અંસુઅન સીંચ સીંચ પ્રેમ બેલિ બોઈ...’ ઘડે ઘડા આંસૂના ઠાલવ્યા છે, ત્યારે પ્રભુ રીઝ્યા છે.

પ્રશ્નકર્તાએ આગળ પૂછ્યું : કેટલા ઘડા આંસૂથી પ્રભુ રીઝે ?

જવાબ હૃદયંગમ હતો મીરાંનો : જેટલા ઘડા આંસૂથી આપણું ‘હું’ સમાપ્ત થાય એટલા ઘડા આંસૂની જ જરૂરિયાત છે.

હું ભુંસાયું, પ્રભુ પધાર્યા...

શ્રીપાળ રાસની અંદર આવતી મદનમંજૂષા કુમારીની વાત વાંચતાંય હૈયું ભીનાઈ ઊઠે તેવું છે.

રાજકુમારી પ્રભુની પૂજા કરીને ગભારાની બહાર આવી રહી છે. રાસની પ્રસ્તુતિ સરસ છે :

જો સદ્ગુરુ કરે...’

‘ઓસરતી પાછે પગે જી, જિન મુખ જોતી સાર..’ પાછે પગલે ચાલતી રાજકુમારી પ્રભુને જોતી, જોતી ચાલી રહી છે. ગભારાની બહાર તેણી આવે છે ત્યાં ગભારાના દરવાજા આપમેળે બંધ થઈ જાય છે. ખૂલતા નથી. ત્યારે રાજકુમારી કહે છે :

‘દાદા, દરિસન દીજીએ જી, એ દુઃખ મેં ન ખમાય.’ દાદા ! મને દર્શન આપો ! તમારા અંદર્શનના દુઃખને હું સહન કરી શકતી નથી.

ભક્તદ્વયે જે મોટી હરણફાળ ભરી છે, તે આ જ છે : પ્રભુ વિના એને ન ચાલે. અભક્તને સેંકડો-હજારો-લાખો પદાર્થોનો અભાવ ખટકતો હોય છે, ભક્તને માત્ર એક જ વિરહ સાલે છે : પરમ પ્રિયનો. એ સિવાય એને ક્યાંય પીડા નથી અનુભવાતી. પ્રભુના વિરહની પીડાને એ સહન નથી કરી શકતો.

સદ્ગુરુ છે અહંશૂન્ય. અહોભાવપૂર્ણ. અને એ આધારશિલા પર પરમશક્તિ ત્યાંથી વહે છે.

તમારી વૈભાવિક શૂન્યતા જ પરમશક્તિને ખેંચનાર તત્ત્વ બની જાય છે.

એટલે, ભક્ત ખાલી બન્યો. પ્રભુ એને પૂર્ણ બનાવી દે.

અચ્છા, ખાલી પોતાની મેળે ભક્ત બની શકશે? સદ્ગુરુ ખાલી પણ કરી આપશે.

કેવી મઝા !

સદ્ગુરુ ખાલી કરી આપે. પ્રભુ ભરી આપે.

પરમશક્તિના પ્રવેશ પછી થતા આમૂલચૂલ પરિવર્તનની વાત નવપદ પૂજા આ રીતે કરે છે :

‘તપ સજ્જાયે રત સદા, દ્વાદશ અંગનો ધ્યાતા રે; ઉપાધ્યાય તે આતમા, જગબન્ધવ જગભ્રાતા રે.’

જગતના બંધુ, જગતના ભ્રાતા છે સદ્ગુરુ. કેટલા તો ગુણસંપન્ન સદ્ગુરુ. પણ એ માત્ર પાટ પર બેસીને ઉપદેશ જ આપીને અટકી જતા નથી. આપણા અત્યન્ત નિકટના સ્વજન રૂપે તેઓ આપણને શિખામણ આપે છે.

બાંધવ દૂરના સગપણથી થતા ભાઈને કહેવાય છે. ભ્રાતા જોડે તો સંબંધ છે નાનપણથી જ. લોહીનો સંબંધ.

સદ્ગુરુને જગત્જનના બાંધવ અને ભ્રાતા કહેવાયા છે. વાત એ છે કે તેઓ આપણી નજીક આવી પ્રેમથી, વાત્સલ્યથી આપણને ઊંચકવા માગે છે. આપણે તેમના આ વાત્સલ્યને ઝીલવા માટે ઉત્સુક ખરા?

‘તપ સજ્જાયે રત સદા...’ મૈત્રીભાવનો વિસ્તાર થયો છે સ્વાધ્યાયના રટણથી. પ્રભુનાં પ્યારાં વચનો ભીતર ઘૂંટાય છે ત્યારે હૃદય મૈત્રીભાવથી સભર બને છે.

એક ધર્મગુરુ પાસે એક ધર્મગ્રન્થ હતો. ચિત્રોથી યુક્ત. બહુ જ સુંદર.

એક વાર એક માણસ ત્યાં આવ્યો. એની નજર આ સચિત્ર પુસ્તક પર પડી. થયું કે આને ચોરી લઈને ક્યાંક વેચી દઉં તો મને ઘણા પૈસા મળે.

જો સદ્ગુરુ કરે...’

ધર્મગુરુ આઘા-પાછા થતાં જ પેલાએ ધર્મગ્રન્થ લઈ લીધો. રવાના થઈ ગયો. કળા-સામગ્રીના વેપારીને તે પુસ્તક આપ્યું અને કહ્યું : મારે વેચવું છે. કેટલામાં લેશો ?

વેપારીએ કહ્યું : એક દિવસ મારી પાસે ભલે રહ્યું આ પુસ્તક. હું જરા એનો ભાવ નક્કી કરી લઉં. બીજા દિવસે સો સોનામહોરોમાં પુસ્તકનો સોદો થઈ ગયો.

પછી પેલા માણસે વેપારીને પૂછ્યું : તમે કોને આ પુસ્તક બતાવેલું? વેપારીએ પેલા ધર્મગુરુનું નામ લીધું. પેલો તો આભો જ થઈ ગયો. પૂછ્યું : એમણે કાંઈ કહેલું ખરું ?

વેપારીએ કહ્યું : ના, તેઓ બીજું કંઈ બોલ્યા ન હતા.

આ ભાઈ એ ધર્મગુરુ પાસે ગયો. અને એમનો ભક્ત બની ગયો.

આ જ છે સદ્ગુરુની જગન્મિત્રતા.

‘જગબન્ધવ જગભ્રાતા રે...’

સદ્ગુરુએ ભીતર જે ડૂબકી લગાવી છે તેની આ બહાર આવેલી દશા છે. તેમની ભીતરી ડૂબકીની વાત નવપદ પૂજા (પં. પદ્મ-વિજયજી)માં આ રીતે આવી :

‘સારણાદિક ગચ્છમાંહિ કરતા,

પણ રમતા નિજ ઘર હો...’

સદ્ગુરુની શિષ્યને જીવનવ્યાપી જ્ઞાન આપવાની વિધિ ચાર રીતે વહેંચાયેલી છે : સારણા, વારણા, ચોયણા, પડિયોયણા.

સારણા. સ્મારણા. ગુરુ પ્રેમથી શિષ્યને યાદ કરાવે છે : બેટા! પાત્રાપોરિસી ભણાવી ? સ્વાધ્યાય થઈ ગયો ?

વારણા. ગુરુનો પ્રેમપૂર્ણ નિષેધ. ગુરુને જ્યાં પણ લાગશે કે સાધક એની સાધનાધારાને ઉલ્લંઘીને પરમાં પ્રવેશવા જઈ રહ્યો છે; ગુરુની નિષેધાજ્ઞા આવી જશે : નહિ, બેટા ! આ નથી કરવાનું.

સાધક ઓવારી જશે ગુરુદેવના આ યોગ-ક્ષેમ પર : પોતાની ભીતર ડુબેલ ગુરુદેવ મારા પર કેટલું તો મઝાનું ધ્યાન આપી રહ્યા છે. ‘ગુરુદેવ ! ગુરુદેવ ! આપના આ ઋણમાંથી ક્યારે મુક્ત બની શકીશ?’

મહાસતી સુલસાને પ્રભુ મહાવીર દેવનો ‘ધર્મલાભ’ આશીર્વાદ મળ્યો અને સુલસા નાચી ઊઠેલાં. પ્રભુ ! આપ ત્રિલોકેશ્વર, અખિલ બ્રહ્માંડેશ્વર. આપ આપની એક નાચીઝ દાસીને યાદ કરીને આશિષ મોકલો; પ્રભુ ! મારા નાથ ! આપના ઋણમાંથી હું મુક્ત કેમ બનીશ? મહાસતીને લાગે છે કે પૂરું જીવન પ્રભુનાં ચરણોમાં ઊડિલવામાં આવે તોય ઋણમુક્તિ સંભવિત નથી.

સાધકને તો લાગે કે ગુરુદેવ ક્ષણે ક્ષણે મારું ધ્યાન રાખી રહ્યા છે. કેટલો ઉપકાર ગુરુદેવનો ! સાધક ભીનો, ભીનો બની જાય છે.

ચોયણા. ભીતરથી કોમળ ગુરુને શિષ્યને સમજાવવા માટે બહારથી કઠોર બનવું પડે તે છે ચોયણા. શબ્દોમાં કડકાઈ છે : ‘તારે આમ કરવું જ પડશે.’ પણ એ વખતેય ગુરુદેવનું હૃદય તો કોમળ જ હોય છે. આ પરિસ્થિતિને ગુરુનો પુણ્યપ્રકોપ કહેવાય છે.

સ્વામી દયાનન્દજીના ગુરુ હતા સ્વામી બિરજાનન્દજી. શિષ્યોને સુધારવા માટે ક્યારેક તેઓ બહારી કઠોરતાને ઉપયોજતા.

એકવાર બિરજાનન્દજી સવારે નદીએથી સ્નાન કરીને આશ્રમે આવ્યા. આશ્રમના એક ખંડમાં સહેજ ધૂળ તેમણે જોઈ. તરત જ પૂછ્યું : આજે આશ્રમ સાફ કરવાનો વારો કોનો હતો? ‘દયાનન્દનો.’ તરત જ ગુરુએ

જો સદ્ગુરુ કરે...’

સાવરણી હાથમાં લીધી અને દયાનન્દની પીઠ પર સાવરણીના પાછળના ભાગથી 'પ્રસાદી' આપી. દયાનન્દે એ ગુરુની પ્રસાદીને ભાવથી સ્વીકારી.

એ મારથી પડેલ ચકામાને દયાનન્દજી પોતાના ગુરુભાઈઓને બતાવીને કહેતા કે જુઓ ! કેવી પ્રસાદી મને મળી છે.

પડિયોયણા. ગુરુની બહારી કઠોરતા શબ્દોના સ્તર (ચોયણા) ને વટાવી પ્રસાદી સુધી, કડક શારીરિક શિક્ષા સુધી આવે તે છે પડિયોયણા.

હવે સૂત્ર આવ્યું : 'સારણાદિક ગચ્છમાંહિ કરતા, પણ રમતા નિજ ઘર હો...' સારણા, વારણા કરી રહ્યા છે સદ્ગુરુ. પણ એ સમયે પણ પોતાના ઘરમાં - આત્માનુભૂતિમાં સ્થિતિ છે તેમની.

આ એક બહુ જ મઝાની ભૂમિકા છે. બની શકે કે કો'ક શિષ્યને કહ્યું અને શિષ્યે કદાચ ન પણ માન્યું. તો ગુરુ વિચારશે કે મેં મારી ફરજ બજાવી. હવે જેવી એની નિયતિ.

ગૃહસ્થ જીવનમાં પણ આ એક મઝાનો આયામ છે. દીકરાને કહ્યું. એણે ન પણ માન્યું. તો પિતાને થશે કે ચાલો, મેં ફરજ બજાવી. હવે જેવું એનું પુણ્ય. પ્રભુને પ્રાર્થના કરીશ કે એનું કલ્યાણ થાય.

હમણાં એક પ્રવચનમાં ૪૦-૫૦ વર્ષની ઉપરના લોકોને મેં એક મન્ત્ર આપેલો : Stay as a guest. મહેમાનની જેમ ઘરમાં રહો. દીકરાને ને પુત્રવધૂને ઘર સોંપી દેવાનું. ગૃહસ્થ મહેમાનની જેમ રહે.

ઉપાધ્યાય પદ સાધના

‘પણ રમતા નિજ ઘર હો.’ સદ્ગુરુ પોતાની ભીતર ડુબેલા છે.

આનાથી પણ સૂક્ષ્મ એક વિધિ શાસ્ત્રમાં આવે છે. જ્યારે ગચ્છાધિ-
પતિ આચાર્યશ્રી ગચ્છનો ભાર પોતાના અનુગામીને સોંપી પોતે
આરાધનાના ઊંડાણમાં ઊતરી જાય છે.

આપણા યુગના સાધનામનીષી પંન્યાસજી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજે
એમની પાસે હિતશિક્ષા લેવા આવેલા એક આચાર્યશ્રીને કહેલું : તમે
શાસનપ્રભાવના ઘણી કરી. હવે ભીતર ડુબો. હવે આત્મપ્રભાવના.

ઉપાધ્યાય પદ સાધના
આધારસૂત્ર - (પ)

- નમો ઉવજ્જાયાણં જપો હો મિત્તા,
જેહના ગુણ પચવીસ રે એકાગર ચિત્તા;
એ પદ ધ્યાવો ને....
એ પદ ધ્યાવો ધ્યાનમાં રે મિત્તા,
મૂકી રાગ ને રીસ રે...

— નવપદ પૂજા, પં. પદ્મવિજયજી

- તપ સજ્જાયે રત સદા, દ્વાદશ અંગનો ધ્યાતા રે;
ઉપાધ્યાય તે આતમા, જગબન્ધવ જગબ્રાતા રે.

— નવપદ પૂજા, ઉપા. યશોવિજયજી

- મૂરખ શિષ્ય નિપાઈ જે પ્રભુ,
પાહાણને પલ્લવ આણે.

— નવપદ પૂજા, ઉપા. યશોવિજયજી

- સારણાદિક ગચ્છમાંહિ કરતા,
પણ રમતા નિજ ઘર હો

— નવપદ પૂજા, પં. પદ્મવિજયજી

- જિનો દાતા: જિનો ભોક્તા, જિન: સર્વમિદં જગત્ ।
જિનો જયતિ સર્વત્ર યો જિન: સોઽહમેવ ચ ॥

— શક્રસ્તવ

પ્રકરણ સાર

- જાપ, એકાગ્ર ચિત્તતા, ધ્યાન, રાગ-દ્વેષની શિથિલતા
- સદ્ગુરુનો શબ્દ
- સદ્ગુરુની ઓરા

[૬]

પરમાત્માનું પરમ સમ્મોહન

પંચસૂત્રકના ચોથા સૂત્રના પ્રારંભમાં સાધકનું વિશેષણ મઝાનું અપાયું છે : અભિપ્રજિત. સાધક અભિપ્રજ્યા દ્વારા પ્રવ્રજ્યા સુધી પહોંચે.

અભિપ્રજ્યા. બહુ જ પ્યારો શબ્દ. અભિપ્રજ્યા : પરમાત્માના સમ્મોહનમાં ડુબી જવાની ઘટના.

એ પરમપ્રિયને જોઈએ ને આનન્દ, આનન્દ થઈ રહે. ઉપમિતિ ભલ પ્રપંચા કથામાં સિદ્ધર્ષિ ગણિ કહે છે :

વિલોકિતે મહાભાગ ! ત્વયિ સંસારપારગે ।

આસિતું ક્ષણમપ્યેકં સંસારે નાસ્તિ મે રતિઃ ॥

પ્રભુ ! તમને જોયા પછી સંસારમાં એક ક્ષણ પણ રહેવાની ઇચ્છા થતી નથી.

પ્રભુ વિના કેમ રહી શકાય ?

સિદ્ધર્ષિ ઉપમિતિમાં એક મઝાનું રૂપક આપે છે : હરણાનું એક બચ્ચું. માની સાથે કૂણું ઘાસ આરોગવા નીકળ્યું છે. મા જોડે જ છે એ આશ્વસ્તતાના ભાવમાં એ ઘાસ ખાવામાં તલ્લીન બન્યું છે. અચાનક એક ક્ષણે એ આંખો ઊંચી કરીને જુએ તો મા દેખાતી નથી. ક્યાં હશે મા? પેલાં વૃક્ષોના ઝુરમુટની પાછળ હશે કે પેલા લતાસમૂહની પછવાડે હશે? એણે બધે જોયું. ક્યાંય મા એને દેખાતી નથી. ત્યારે એ નાનકડા શિશુના અસ્તિત્વમાં ભય જ ભય વરતાઈ રહ્યો છે.

સિદ્ધર્ષિ પ્રભુને પુછે છે : પ્રભુ ! તમારા વિનાના મારા અસ્તિત્વમાં તમે આ હરણ-શિશુ જેવી અનુભૂતિ જુઓ છો ?

પ્રભુનું દર્શન ન થાય તો નયનોનો કોઈ અર્થ નથી. પ્રભુ ન મળે તો જીવતર શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાની પ્રક્રિયાથી વધુ શું હોય ?

જર્મન કવિ રિલ્કે પ્રભુને કહે છે : Put out my eyes, so that can see you. આ આખીય રચનાને હરીન્દ્ર દવેએ રસળતી ગુજરાતીમાં આ રીતે ઉતારી છે :

ઠારી દે આ દીપ નયનના,
તવ દર્શનને કાજ
મને એ કાય નથી કંઈ ખપના.
કર્ણપટલ તોડી દે તો પણ
રહું સાંભળી સૂર,
ચરણ વિના પણ નહિ લાગે,
તવ ધામ મને બહુ દૂર;

છીનવી લો વાયા તદપિ,
સ્વર વહેશે મુક્ત સ્તવનના....
બાહુ વિના પણ હૃદય-બાહુથી
આલિંગન રહું આપી,
હૃદય પડે પરવશ તો મન
ધબકાર દિયે આલાપી;
મન પે આગ લગાડો તો પણ
રુધિર વહે નસનસમાં....

‘એ’ના વિરહમાં ઝૂરવું. છાતી ભીંસાતી હોય, આંખો લાલચોળ બની હોય. કશું સૂઝે નહિ. પરમ વિરહવ્યથા.

નારદ ઋષિએ એક નવો શબ્દ ‘ભક્તિ સૂત્ર’માં આપ્યો છે : પરમ-વિરહાસક્તિ. કેવી મજાની વિભાવના. વિરહની આસક્તિ હોઈ શકે ? અનુભૂતિવાન સાધકે આપેલ ઉત્તર આ છે : દુનિયાની કોઈ વ્યક્તિ કે કોઈ પદાર્થ મળવામાં જે સુખાનુભૂતિ થાય એ કરતાં વધુ સુખાનુભૂતિ એ પરમ પ્રિયના વિરહમાં છે. કારણ કે વિરહ પણ કોનો? ‘એ’નો જ ને ! એ રીતે પણ ‘એ’ની સાથે જોડાવાય છે ને !

એક મજાનો પ્રશ્ન થયો છે કે પરમવિરહાસક્તિ શબ્દને કઈ રીતે છોડશું ? પરમની વિરહાસક્તિ કે પરમ એવી વિરહાસક્તિ ? જવાબ રોચક છે : વિરહાસક્તિ બીજા કોની હોઈ શકે? (વિરહવ્યથા બીજાની જરૂર હોય.) ‘એ’ની જ હોય. એ પરમપ્રિયની જ. એટલે પરમની વિરહાસક્તિ એ રીતે શબ્દને છોડવાની જરૂર નથી. પરમ એવી વિરહાસક્તિ એ રીતે જ શબ્દ છોડવો જોઈએ.

શ્રી રામની પ્રતીક્ષામાં ડુબેલી શબરીએ શું કરેલું ? કવિ શ્રી વિસનજી નાગડા મઝાની કલ્પના લઈ આવ્યા છે :

શબરીએ બોર કદી ચાખ્યા'તા ક્યાં ?
 એણે જીભે તો ચાખ્યા'તા રામને....
 એક પછી એક બોર ચાખવાનું નામ લઈ,
 અંતરથી ચાખ્યા'તા રામને.... શબરી○
 બોર બોર ચુંટતાં કાંટાળી બોરડીના,
 કાંટા જરૂર એને વાગ્યા હશે,
 આંગળીથી બોર એણે ચૂંટ્યા'તા ક્યાં ?
 લાલ ટેરવેથી પૂજ્યા'તા રામને....૧
 રામ રામ રાત-દિ' કરતા રટણ ક્યાંક,
 આખરે તો જીભ એની થાકી હશે,
 હોઠેથી રામ એણે સમર્યા'તા ક્યાં ?
 ઢેઠ તળિયેથી ઝંખ્યા'તા રામને....૨

પ્રતીક્ષાના આનન્દને એક ગીતકારે આ રીતે વ્યક્ત કર્યો છે :
 આવો તોય સારું, ન આવો તોય સારું,
 તમારું સ્મરણ છે તમારાથી પ્યારું....
 આવો ને જાવો તમે, ઘડી અહીં ઘડી તહીં,
 યાદ તો તમારી મીઠી અહીં ને અહીં રહી,
 તમારાથી મોંઘું છે સપનું તમારું...
 મિલનમાં મઝા શું મઝા ઝૂરવામાં,
 બનીને શમાના પતંગ થવામાં,
 મનને મનાવ્યું મેં તો દિલડું નઠારું...

મુનિ પદ સાધના

અભિપ્રજ્યાનો મતલબ થશે માત્ર પ્રભુ પરની પ્રીતિ દ્વારા હૃદયને ભરી દેવું. હવે એવા હૃદયમાં પરનો પ્રવેશ પણ ક્યાંથી થશે ?

પ્રજ્યા. પરથી અત્યન્ત રીતે વેગળા થઈ જવું તે પ્રજ્યા.

પ્રજ્યાશીલ મુનિની સાધના નવપદ પૂજાએ બતાવી :

જે રમ્યા શુદ્ધ સ્વરૂપ રમણો દેહ નિર્મમ નિર્મદા,

કાઉસ્સગ્ગ મુદ્રા ધીર આસન, ધ્યાન અભ્યાસી સદા;

તપ તેજ દીપે કર્મ જીપે નૈવ છીપે પર ભણી,

મુનિરાજ કરુણાસિન્ધુ ત્રિભુવનબન્ધુ પ્રણમું હિત ભણી.

પ્રારંભ જ કેવો મીઠડો છે ! ‘જે રમ્યા શુદ્ધ સ્વરૂપ રમણો...’ શુદ્ધસ્વરૂપની રમણતાથી પ્રારંભ. સ્વની અનુભૂતિ. આનન્દઘનતાને અનુભવવાની.

એટલી મઝાની આ કડી છે, જેમાં મંઝિલની સાથે માર્ગનું પ્રતિપાદન પણ કરવામાં આવ્યું છે.

પોતાના સ્વરૂપને પામવાનો માર્ગ કયો ? માર્ગની ચર્ચા કરી : ‘દેહ નિર્મમ નિર્મદા.’

બે ચરણો આપ્યાં. દેહ પ્રત્યેની નિર્મમતા અને નિરહંકાર દશા.

સ્વરૂપની પ્રાપ્તિમાં અવરોધ ત્રણ છે : રાગ, દ્વેષ, અહંકાર. પહેલા ચરણથી રાગને હટાવ્યો. પદાર્થો પ્રત્યે પણ રાગ હોય છે. વ્યક્તિઓ પ્રત્યે પણ રાગ હોય છે. પણ શરીર પ્રત્યેનો રાગ વધુ ગાઢ હોવાનો. એ શરીરના રાગને ઉડાડ્યો.. રાગ ગયો.. કહો કે રાગ શિથિલ બન્યો.

અને રાગ શિથિલ બન્યો તો દ્વેષ શિથિલ બન્યો. ‘ન રહે બાંસ, ન બજે બંસુરી...’ અમુક વસ્તુ કે વ્યક્તિ અથવા પોતાનું શરીર પ્રિય છે. હવે એમાં અવરોધક જે કંઈ થશે તેના પ્રત્યે દ્વેષ થશે. રાગ ગયો, હવે દ્વેષ પણ ગયો જ ને !

બીજું ચરણ : નિરહંકારિતા. અહંકાર ન રહે. કહો કે અહંકાર શિથિલ બને.

જો સદ્ગુરુ કરે...’

મુનિ પદ સાધના

રાગ, દ્વેષ અને અહંકારના અવરોધો ગયા : હવે, સ્વરૂપ-રમણતા ભણીની યાત્રા શરૂ.

અવરોધોની ચર્યા કર્યા પછી હવે સ્વરૂપ-રમણતાના પડાવોની ચર્યા શરૂ થાય છે :

‘કાઉસ્સગ્ગ મુદ્રા ધીર આસન, ધ્યાન અભ્યાસી સદા...’ ત્રણ અભ્યાસની વાત આવી : કાયોત્સર્ગ-અભ્યાસ, આસન-અભ્યાસ, ધ્યાન-અભ્યાસ.

અનાદિના અભ્યાસ — રાગ, દ્વેષ, અહંકાર — ની સામે આ પ્રતિઅભ્યાસ છે. અને આ પ્રતિઅભ્યાસ/પ્રયત્ન જોરદાર જોઈશે. પાણીને નીચે લઈ જવા માટે પ્રયત્નની જરૂરત નથી. પણ ઊંચે લઈ જવું હોય તો ? તો પમ્પિંગ કરવું પડશે.

પહેલો અભ્યાસ : કાયોત્સર્ગ મુદ્રાનો અભ્યાસ. જિન મુદ્રાએ ઊભા રહેવાનો અભ્યાસ પાડવો છે. શરીર તો બહુ જ કઠ્ઠાગરું છે. તમે જેવો અભ્યાસ આપશો, એને એ ઝીલશે. સ્થાન, મૌન સાથે ધ્યાન તે કાયોત્સર્ગ.

આપણા યુગના સાધકશ્રેષ્ઠ હિમ્મતભાઈ બેડાવાળા પૂરી રાતની રાત ઊભા-ઊભા (જિન મુદ્રાએ) કાયોત્સર્ગ મુદ્રાએ રહેતા. શરીરને ટેવાઈ દીધું છે બરોબર.

જિન મુદ્રાનો મતલબ એ થશે કે શરીરનું સમતોલન જાળવવું. બન્ને પગ પર એ રીતે એક સરખું વજન આવશે કે કલાકો સુધી ઊભા રહેવા છતાં થાક ન લાગે.

બીજો અભ્યાસ : આસનાભ્યાસ.

ભિન્ન ભિન્ન જાતના આસનોનો અભ્યાસ.

દરેક આસનનો એક ખાસ અંદાજ હોય છે. એક ખાસ સન્દર્ભ હોય છે.

નમુત્યુષાં વખતની મુદ્રા જુઓ. અહોભાવનો લય ઉભારવાનો છે. અને એથી પગની પિંડી પર શરીરનો ભાર મૂકવામાં આવે છે. પગની પાછળની પિંડીમાં રહેલી ગ્લેન્ડ-ગ્રન્થિ પર ભાર આવતાં જ અહોભાવનો લય શરૂ થાય છે.

સ્થિરાસન, પદ્માસન આદિ ઘણાં આસનોમાં નીચેની પગની સ્થિતિમાં ફેરફાર થાય છે. પણ ઉપરના શરીરમાં સ્થિત્યન્તર નહિ થાય. એટલે કે કરોડરજ્જુ તટ્ટાર જ રહેવી જોઈએ.

કરોડરજ્જુને યૌગિક ભાષામાં મેરુદંડ કહેવાય છે. મેરુ જેમ તટ્ટાર રહે તેમ કરોડરજ્જુ તટ્ટાર રહે.

આસનજય યૌગિક પ્રક્રિયાનો મહત્વનો એકમ છે.

ત્રીજો અભ્યાસ : ધ્યાનાભ્યાસ.

ધ્યાન એટલે પોતાનું પોતાનામાં હોવું. સ્વગુણસ્થિતિ. વારંવાર એનો અભ્યાસ ઘૂંટવો છે.

થોડાક ગુણોની ધારામાં ગયા, ન ગયા ને વિચારો આવશે.. સ્વગુણની ધારા વિખંડિત થઈ જશે. પણ આયાસ પૂર્વક વિચારોને હટાવવા જોઈશે. વિચારો આવ્યા કે તરત ખ્યાલ આવી જવો જોઈએ. તરત ઝ-પ ઊંડા શ્વાસ ખેંચીને, મનને એમાંથી ફરી સ્વગુણધારામાં લઈ જવાશે.

પતંજલિ ઋષિ યોગની ધારામાં જવા માટે, આથી જ, અભ્યાસ અને વૈરાગ્યને અનિવાર્ય રૂપે આવશ્યક માને છે.^૧ વૈરાગ્ય ‘પર’ ઉપરની અનાસ્થાને તીવ્ર બનાવશે. અભ્યાસ સ્વમાં જવાની પ્રક્રિયાને વેગીલી બનાવશે.

૧. અભ્યાસવૈરાગ્યાભ્યાં તન્નિરોધઃ ॥ - યોગસૂત્ર, ૧/૨

‘કાઉસ્સગ્ગ મુદ્રા ધીર આસન, ધ્યાન અભ્યાસી સદા...’ પહેલો અભ્યાસ કાયોત્સર્ગ મુદ્રાનો લીધો. પણ મુદ્રાને સ્વતંત્ર રૂપે લઈને ચાર અભ્યાસ પણ કરી શકાય. એ રીતે લઈએ તો કાયોત્સર્ગાભ્યાસ, મુદ્રાભ્યાસ, આસનાભ્યાસ અને ધ્યાનાભ્યાસ એમ ચાર અભ્યાસ થશે.

મુદ્રાને યોગાચાર્યો એન્ટેના કે એરિયલ જેવી કહે છે. પરમ ચેતનાનાં આન્દોલનોને ખેંચવામાં, નજીક લાવવામાં એનો મોટો હિસ્સો રહેશે.

‘જયવીયરાય’ સૂત્ર બોલીએ ત્યારે હાથને ઊંચકવામાં આવે છે. આ પ્રણિધાન મુદ્રા અહોભાવને વરસાવે છે ભક્ત પર.

ઈજિપ્તના પિરામિડો પર જે સંશોધનો થયા તે પૈકીનું એક એવું છે કે તેના આકારને કારણે (ઢોળાવવાળા) તેની અંદર અમુક સ્થિતિએ રહેલું દ્રવ્ય સડતું નથી. મતલબ કે બહારનાં વિકિરણોની બહુ જ ઓછી અસર અંદર થાય છે.

આપણી પૌર્વાત્ય શૈલીનાં મંદિરનાં શિખરો પણ આ જ કામ કરે છે. દૂષિત વિકિરણોને તે પ્રવેશવા દેતાં નથી.

આ જ આકૃતિ ‘જયવીયરાય’ સૂત્ર બોલતી વખતે, મસ્તક પાસે બે હાથોની થઈ ને ? એટલે કે ભક્ત એ સમયે બહારની અસરથી મુક્ત બન્યો.

ઈજિપ્તના પિરામિડો પરનાં સંશોધનોમાં બીજી પણ એક વાત ખુલી. પિરામિડના કેન્દ્રવર્તી જેવા ભાગમાં રાજા આદિના શબ — મમી — ને રાખવામાં આવતા. અમુક દિવસે ત્યાં વિધિ માટે જવાનું થતું. હવે એવું તો અંધારું અંદર રહેતું, ને એવાં તો ભુલભુલામણીવાળાં ગલિયારાં હતાં કે મશાલ વગેરે લઈને જ જવું પડે. પણ એવું કંઈક લઈને જવાયેલ હોય તો ભીંતો પર કાળાશના ધબ્બા ક્યાંક હોય જ. આવું કોઈ જ નિશાન નથી. એવું માનવામાં આવે છે કે ભીતરી સાધના વડે જે લોકો અગ્નિતત્ત્વને અભિવ્યક્ત કરી શકતા, એવા લોકો ત્યારે હશે. તેઓ આગળ ચાલતા હશે અને તેમની પછવાડે લોકો જતા હશે.

ઘણી બધી આવી શક્તિઓની જાણકારી હવે મળે છે.

એક વિદેશી વિદ્વાન આદિવાસીબહુલ પ્રદેશમાં ગયેલા. એકવાર એક ઝૂંપડીમાં કો'ક માઠો બનાવ બન્યો. ચારસો-પાંચસો માણસો મિનીટોમાં ભેગા થઈ ગયા. વિદેશી વિદ્વાનને નવાઈ લાગી. આદિવાસી પ્રદેશમાં ઝૂંપડાં હોય દૂર-દૂર. સંચારનું તો કોઈ સાધન નહિ. શી રીતે લોકો ભેગા થયા? પછી ખ્યાલ આવ્યો કે એ લોકો ટેલીફોનનો આસાનીથી ઉપયોગ કરતા હતા.

આવી જ વાત બાયોલોજિક વૉચની હતી. ઘડિયાળો નહોતી અને ઘડીનો (રેતથી ભરેલી ઘડી) ઉપયોગ પણ મર્યાદિત હતો ત્યારે જૈવિક ઘડિયાળ — અંદરની ઘડિયાળથી મઝાનું કામ ચાલતું.

મુદ્રાભ્યાસ.

ઘણી બધી મુદ્રાઓ છે. અને એમનો અભ્યાસ જરૂરી છે. ખેચરી મુદ્રા (જીભના ટેરવાને તાળવે અડાડીને થતી મુદ્રા) માં સાધકો પરમ રસના પાન જેવો આનન્દ મેળવી શકે છે.

આ અભ્યાસ દ્વારા શું મળે ? તેની વાત આગળના ચરણમાં કરે છે: 'તપ તેજ દીપે, કર્મ જીપે, નૈવ છીપે પર ભણી.'

સાધકનો ધ્યાનાભ્યાસ અને કાયોત્સર્ગાભ્યાસ એને મોકલે છે અભ્યન્તર તપના વિશ્વમાં. સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, કાયોત્સર્ગ ઘૂંટાયા કરે છે.

અભ્યન્તર તપથી દીપતો સાધક કર્મને જીતે છે. ધ્યાનના વિશ્વમાં ગયેલો સાધક. નવા કર્મનો પ્રવેશ થવાનો નહિ. સત્તામાં રહેલાં કર્મો નિર્જર્યા કરશે. અને આ દુનિયામાં રહેલ સાધક પર તરફ તો જવાનો જ કેમ?

'નૈવ છીપે પર ભણી.' પર તરફ જવાનાં દ્વાર બંધ.

‘દીવાથી દીવો ઝળે’ની જેમ અહીં એક એક પંક્તિ સાધનાશ્રેણિને ઝગાવતી આવે છે : ‘મુનિરાજ કરુણાસિન્ધુ ત્રિભુવનબન્ધુ પ્રણમું હિત ભણી.’ સાક્ષીભાવ એકલો શુષ્ક પડી જઈ શકે છે, એટલે મઝાનું સમતોલન કોમળભાવનું આપ્યું. કરુણા અને મૈત્રી.

કરુણા દીન-હીન પ્રત્યે કે ધર્મ વિહોણા વ્યક્તિત્વો તરફ હશે. પણ એ કરુણા ખાબોચિયા જેવડી નથી. કરુણાનો સમુદ્ર સાધક પાસે છે. સાધકના હૃદયની ભીનાશ સામાને પણ ભીનો બનાવીને જ રહે છે.

કરુણા દીન-હીન આદિ પ્રતિ. પણ મૈત્રીભાવ તો બધા તરફ. એટલે વિશેષણ મઝાનું સાધકનું આવ્યું : ‘ત્રિભુવનબન્ધુ.’ બધાના એ છે મિત્ર. સર્વમિત્ર. સર્વના કલ્યાણના ચિન્તક.

એવા મુનિને સાધક આત્મહિત માટે પ્રણમે છે.

અભિપ્રજયા. પ્રવ્રજયા.

પરમાત્માનું એવું તો ઘેરું સમ્મોહન કે એ સિવાયનું બધું જ છૂ!

પરમ સમીપે જવાની આ યાત્રા સમ્યક્ છે એનો ખ્યાલ આ રીતે આવે છે : ‘હવે પંચમ પદે મુનિવરા, જે નિર્મમ નિઃસંગ; દિન દિન કંચનની પરે, દીસે ચઢતે રંગ.’

નિર્મમતા અને અસંગદશા. સૂત્ર આ રીતે ખૂલશે : તમે કોઈ વ્યક્તિના નહિ તો પ્રભુના અને પ્રભુ તમારા... તમે કોઈ પદાર્થના સંગમાં નહિ તો પ્રભુના સંગમાં.

દેખીતી રીતે નિર્મમતા વ્યક્તિઓ ભણી અને અસંગદશા ઘટનાઓ, પદાર્થો ભણી ખુલે છે.

દીક્ષા વખતે એક મઝાની વિધિ પ્રગટે છે. જેને હું વન પ્લસ વન ઈકવલ ટુ વન કહું છું. એક વત્તા એક બરોબર એક.

દીક્ષા થઈ ગઈ. હવે ગુરુ અને શિષ્ય બે કે એક ? શિષ્ય હવે નથી. હવે છે ગુરુ જ. સદ્ગુરુ આજ્ઞા આપે છે. શિષ્ય એને ઝીલે છે. વૈભાવિક હું શિષ્યનું છૂ થઈ ગયું ! આપણને આખા ને આખા અદશ્ય કરવાની કેવી મઝાની શક્તિ સદ્ગુરુ પાસે છે !

પ્યારી કથા ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની ટીકામાં છે.

સદ્ગુરુએ વહોરવા જતા શિષ્યને કહ્યું : આજે ભિક્ષા સાથે એક ચપ્પું પણ લેતો આવજે. શિષ્યે કહ્યું : તહત્તિ.

શિષ્ય ચપ્પુ લઈને આવ્યો. ગુરુએ કહ્યું : પેલા કબાટમાં મૂકી દે. મૂકાઈ ગયું. દિવસ પૂરો થયો. ચપ્પાનો કોઈ ઉપયોગ ન થયો. પણ શિષ્યને એની જોડે ક્યાં સંબંધ હતો ?

રાત્રે બાર વાગ્યે ગુરુ ઊઠ્યા. ચપ્પુ હાથમાં લીધું. શિષ્ય સૂતો હતો ત્યાં ગયા. નીચે ઝૂક્યા. હાથમાંથી ચપ્પુ પડી ગયું. સહેજ અવાજ થયો. શિષ્યે આંખ ખોલી. ચાંદની રાત હતી. ચન્દ્રપ્રકાશ ઉપાશ્રયમાં આવતો હતો. શિષ્યે જોયું કે ગુરુદેવ છે, અને નીચે પડેલા ચપ્પુને હાથમાં લઈ રહ્યા છે. ગુરુદેવ છે. જેમને ચરણે પૂરું જીવન સમર્પેલું છે. શિષ્ય નિરાંતે આંખો બંધ કરી સૂઈ જાય છે. ગુરુએ શિષ્યના ગળા પાસેની એક નસ સહેજ કાપી. થોડું લોહી કાયલીમાં લીધું. નસ બંધ કરી. ઔષધિ લગાવી દીધી.

શું થયેલું ? ગુરુએ પોતાના જ્ઞાનથી જોયેલું કે એક સાપ રાત્રે શિષ્યને ડંખ મારવા આવનાર હતો. ગુરુએ વિચાર કરી શિષ્યનું લોહી કાયલીમાં લઈ સાપને આવવાના રસ્તામાં મૂક્યું. સાપ લોહીની ગંધથી તે બાજુ ખેંચાણો. લોહી તેણે પીધું. અને વૈર પિપાસા તેની શાન્ત થતાં પાછો ફરી ગયો.

જો સદ્ગુરુ કરે...'

મુનિ પદ સાધના

સવારે ગુરુએ શિષ્યને પૂછ્યું : રાત્રે શું થયેલું ? શિષ્યને એ જાણવાની પણ ઈચ્છા ન હતી કે ગુરુદેવે શા માટે આમ કરેલું.

કેવી સમર્પિતતા !

સાધના આવી રીતે જ્યારે આગળ વધે છે ત્યારે દિન-બ-દિન સાધક દીપ્તિમંત બને છે. પરમજ્યોતિઃ પંચવિંશતિકામાં પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ કહે છે કે એક વર્ષના દીક્ષાપર્યાયને અન્તે મુનિ જીવન્મુક્ત બને છે.

પ્યારું સૂત્ર ત્યાં છે :

શ્રામણ્યે વર્ષપર્યાયાત્ પ્રાપ્તે પરમશુક્લતામ્ ।

સર્વાર્થસિદ્ધદેવેભ્યોઽપ્યધિકં જ્યોતિરુલ્લસેત્ ॥ ૧૩ ॥

વિસ્તારિપરમજ્યોતિર્ઘોંતિતાભ્યન્તરાશયાઃ ।

જીવન્મુક્તા મહાત્માનો, જાયન્તે વિગતસ્પૃહાઃ ॥ ૧૪ ॥

જીવન્મુક્તિ આપણી પરંપરાનો પ્યારો શબ્દ છે. શરીરધારી હોવા છતાં મુક્ત. આ જ લયમાં ‘પ્રશમરતિ’ કહે છે : ‘અહીં જ મોક્ષ છે.’

આદ્ય શંકરાચાર્યે આપેલ જીવન્મુક્ત દશાની વ્યાખ્યા પણ યાદ આવે : ‘ભૂતકાળને યાદ નહિ કરવાનો. ભવિષ્યકાળનો વિચાર નહિ. વર્તમાન-કાળમાં ઉદાસીનતા પૂર્વક રહેવું, એ છે જીવન્મુક્ત દશા.’^૨

વર્તમાનની એક ક્ષણને ઉદાસીનતાથી ભરી દેવાની. ન એ ક્ષણમાં રાગ હોય, ન દ્વેષ હોય, ન અહંકાર હોય... આવી અપ્રમત્ત ક્ષણોનો રેલો ચલાવીએ.

પંચવિંશતિકાએ નિઃસ્પૃહતાને જીવન્મુક્ત દશા જોડે સાંકળી. દેહને વિષે પણ કોઈ રાગ નહિ. આપણા દ્રષ્ટાભાવને રાગ, દ્વેષ અને અહંકાર જ તો ધૂળમાં મેળવે છે ને !

૨. અતીતાનનુસન્ધાનં, ભવિષ્યદવિચારણમ્ ।

ઔદાસીન્યમપિ પ્રાપ્તે જીવન્મુક્તસ્ય લક્ષણમ્ ॥

મુનિ પદ સાધના

એ જીવન્મુક્ત દશામાં સાધકો કઈ રીતે વિચરણ કરે છે ? પંચ-
વિંશતિકા કહે છે કે તેઓ સતત આત્મભાવમાં જાગૃત હોય છે.
બહિર્ભાવમાં સૂતેલા હોય છે. અને પર દ્રવ્યોનો ઉપયોગ - વસ્ત્ર,
આહારાદિનો - થશે ત્યારેય તેઓ હશે ઉદાસીન.

કેટલી મઝાની આ ભૂમિકા !

પરમ આનન્દની ક્ષણો તે આ જ ને !

સમાધિશતક યાદ આવે :

‘દેખે ભાખે ઔર કરે, જ્ઞાની સબહિ અચંભ; વ્યવહારે વ્યવહારસું,
નિશ્ચયમેં થિર થંભ....’ ॥૨૩॥

વ્યવહાર-નિશ્ચયનું કેવું આ સામંજસ્ય !

સ્વરૂપની મસ્તી પ્રગટે છે અહીં :

યા બિન તું સૂતો સદા, યોગે ભોગે જેણ;

રૂપ અતીન્દ્રિય તુજ તે, કહી શકે કહો કેણ ? ॥૨૨॥

એવા મસ્ત યોગીના સ્વરૂપને વર્ણવતાં સમાધિશતકે કહ્યું :

જગ જાણે ઉન્મત્ત આ, આ જાણે જગ અંધ;

જ્ઞાની કો જગ મેં રહ્યો, યુ નહિ કોઈ સંબંધ... ॥૨૪॥

લોકોને આનન્દધનજી કેવા લાગ્યા હશે ? આપણી દુનિયાથી
બિલકુલ બેખબર એ મસ્ત યોગી.

એક તત્ત્વચિન્તકે કહ્યું કે પરમહંસ દશાનો ખ્યાલ, સામાન્ય લોકોને, એ
મહાત્માની ભીતરી દશાનો ખ્યાલ ન હોય તો, પાગલ તરીકે જ આવે.

એવા પરમહંસો છે, જેમને દિવસમાં આઠ વાર ભોજન આપો તોય
જમી લે. અને આઠ દિવસ ન આપો ભોજન તો જમવાનું છે એવો
ખ્યાલ પણ તેમને ન હોય.

મુનિ પદ સાધના

આ જ દશાને નવપદ પૂજાએ આ રીતે વર્ણવી :

અપ્રમત્ત જે નિત્ય રહે, નવિ હરખે નવિ શોયે રે;
સાધુ સુધા તે આતમા, શું મુંડે શું લોયે રે...

મુનિ છે સદાને માટે અપ્રમત્ત. જાગૃત. ઉજાગરની છાંટવાળી જાગૃતિથી સભર.

આચારાંગ સૂત્ર યાદ આવે :

‘સુત્તા અમુણી, મુણિણો સયા જાગરંતિ...’ મુનિ હંમેશ માટે જાગૃત. ભગવદ્ ગીતા પણ યાદ આવે :

યા નિશા સર્વભૂતાનાં, તસ્યાં જાગર્તિ સંયમી ।

યસ્યાં જાગ્રતિ ભૂતાનિ, સા નિશા પશ્યતો મુનેઃ ॥

સર્વ પ્રાણીઓની રાત્રી તે મુનિ માટે સાધનાનો કાળ. મુનિ સૂએ ત્યારે પણ મુનિનું શરીર સૂઈ જાય. મુનિ તો જાગૃત (પશ્યતો) જ હશે. શરીરને થાક લાગ્યો તો એ સૂઈ જાય ને તાજગી મેળવે. મુનિ ક્યાં થાકે જ છે?

‘નવિ હરખે નવિ શોયે રે...’ ન રતિ, ન અરતિ. અહીં છે, ઉદાસીનભાવ. ‘શું મુંડે શું લોયે રે...’ પદ મઝાનું છે. દીક્ષા વખતે મુંડન હશે, પછી હોય છે લોચ. લુંચન. પણ એ મુંડન કે લુંચન માત્ર વાળનું ન રહે; વિભાવોનું રહે.. અને એથી મુંડન થયું ત્યારથી જ વિભાવો ખરી પડવા લાગે.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના મૃગાપુત્રીય અધ્યયનમાં મૃગાપુત્રની દીક્ષા પ્રસંગનું રોમહર્ષક વર્ણન આવે છે : ‘રેણુયં વ પડે લગ્નં, નિદ્ધુણિત્તાણ નિગ્ગઓ.’ કોઈ વ્યક્તિ, ધૂળમાં બેઠા પછી, સુકકી, કોરી ધૂળ ખંખેરીને ચાલવા માંડે તેમ મૃગાપુત્ર વિભાવોને ખંખેરીને દીક્ષિત થયા.

મુનિ પદ સાધના

સમાધિશતકમાં આ જ સન્દર્ભમાં સાધકને આપેલ પ્યારું વિશેષણ યાદ આવે : ‘ ગલિત વિભાવ.’ (જો ખિનુ ગલિત વિભાવ.) વિભાવો જેના ખરી પડ્યા છે એવું પ્યારું વ્યક્તિત્વ.

શ્રીપાળ મહારાજા મહામુનિ અજિતસેન મુનિની સ્તવના કરતાં કહે છે : ‘તેં પુગ્ગલ અપ્પા, બિહું પખ્ખે થપ્પા લક્ષણે વારુ જી.’ સાધનાનો નીચોડ અહીં દેખાડ્યો છે. સાધક બધાં જ તત્ત્વોને બે ખાનામાં વહેંચી નાખે છે : આત્મ રૂપ, અનાત્મ રૂપ. આત્મરૂપતા છે તો એ સ્વીકાર્યના ખાનામાં નાખો. અનાત્મરૂપતા છે તો એને નકારી દો.

પ્રશમરતિ પ્રકરણે એક સરસ સન્દર્ભ સાધક માટે આપ્યો છે : તે જ વિચારવું, તે જ બોલવું અને તે જ કરવું; જેનાથી વૈરાગ્ય પ્રદીપ્ત થાય.^૩

સાધક માટે આ સરસ ફૂટપટ્ટી થઈ. સાધક બોલતો હોય. પ્રભુની વાતોને એ કહી રહ્યો હોય. પણ એ કહેતી વખતે જો પોતાને અહંકાર ઉપજે છે એવું તેને લાગે તો એ જ ક્ષણે, એ મૌનમાં સરી પડે. ‘અહંકાર થાય એવું તો બોલાય જ કેમ ?’

‘સમયસાર’ની પ્રસિદ્ધ ગાથાસૂત્રને મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજે શ્રીપાળ રાસમાં આ રીતે અનૂદિત કર્યું છે : ‘અપ્રમત્ત પ્રમત્ત ન દ્વિવિધ કહીજે, વિશ્વનો તારુજી; જાણંગ ગુણઠાણંગ એક જ ભાવે તેં ગ્રહ્યો વારુજી.’^૪

૩. દૃઢતામુપૈતિ વૈરાગ્યભાવના યેન યેન ભાવેન ।

તસ્મિંસ્તસ્મિન્ કાર્યઃ કાયમનોવાગ્ધિરભ્યાસઃ ॥ —પ્રશમરિત, ૧૬

૪. ણ વિ હોદિ અપ્પમત્તો ણ પમત્તો જાણગો દુ જો ભાવો ।

एवं भणंति सुद्धं णादो जो सो दु सो चेव ॥ —સમયસાર, ૬

મુનિ પદ સાધના

આત્મસ્વરૂપની મૂળ દશાને અહીં સ્પર્શાઈ છે. ત્યાં એક જ જ્ઞાતાભાવ વર્તી રહ્યો છે. નથી પ્રમત્ત દશા, નથી અપ્રમત્ત દશા. પ્રમત્તતા-અપ્રમત્તતાના દ્વૈવિધ્યને છોડીને જ્ઞાતાભાવની એકવિધતા અહીં જોવાઈ છે.

મુનિ પદ સાધના
આધાર સૂત્ર - (૬)

- જે રમ્યા શુદ્ધ સ્વરૂપ રમણે,
દેહ નિર્મમ નિર્મદા,
કાઉસ્સગ્ગ મુદ્રા ધીર આસન,
ધ્યાન અભ્યાસી સદા;
તપ તેજ દીપે કર્મ જીપે,
નૈવ છીપે પર ભણી,
મુનિરાજ કરુણાસિન્ધુ,
ત્રિભુવનબન્ધુ પ્રણમું હિત ભણી.....

— નવપદ પૂજા, પૂ. દેવચન્દ્રજી મ.

પ્રકરણ સાર

- શુદ્ધસ્વરૂપની રમણતા, દેહ પ્રત્યે નિર્મમતા, નિરહંકાર દશા, કાયોત્સર્ગ મુદ્રા, સ્થિર આસનાભ્યાસ આદિ દ્વારા શ્રામણ્યના આનન્દની પ્રાપ્તિ.

[૭]

‘તિહાં આપ રૂપે સદા આપ જોવે...’

સમ્યગ્દર્શનની સટીક વ્યાખ્યા પૂજ્યપાદ જ્ઞાનવિમલસૂરિ મહારાજે નવપદ પૂજામાં આપી : ‘તિહાં આપ રૂપે સદા આપ જોવે.’

અદ્ભુત વ્યાખ્યા. પોતાને સદાય સ્વસ્વરૂપે જોવાનો, અનુભવવાનો આ મજાનો માર્ગ. ખ્યાલ આવશે કે આનન્દની પ્રાપ્તિનો આ જ તો રાજમાર્ગ છે.

આ સાથે જ ખ્યાલ આવે છે કે પીડાની પ્રાપ્તિ ક્યાંથી થતી હતી? પરમાં સ્વની કલ્પનાથી તો પીડા આવતી હતી...

શરીરમાં પોતાની કલ્પના કરી; હવે એમાં કંઈક તકલીફ થશે એટલે... ‘મને કંઈક થઈ ગયું !’ પીડા જ પીડા.

અને શરીર ક્યારેય સાજું, નરવું રહેવાનું ખરું ? ફૂલની માળા બીજા દિવસે ન કરમાય તો શરીર ન ચીમળાય.

ફૂલની માળા બીજા દિવસે કરમાય તો નવાઈ કે ન કરમાય તો નવાઈ ? માટીનો ઘડો ૨-૫ દિવસ કે મહિના ચાલે તો નવાઈ કે ફૂટે તો નવાઈ ? એમ જ શરીર માંદું પડે તો નવાઈ કે સાજું રહે તો નવાઈ?

અનિત્ય ભાવનાનું અનુપ્રેક્ષણ સમ્યક્ કરેલું હોય તો શરીર છેલ્લી સ્થિતિમાં હોય અને આપણે મજામાં હોઈએ.

‘શાન્ત સુધારસ’ યાદ આવે :

કુશશિરસિ નીરમિવ ગલદનિલકમ્પિતં,
વિનય જાનીહિ જીવિતમસારમ્ ।

કુશના ઘાસની ટોચે લાગેલું જળબિન્દુ : હવાના ઝકોરાથી નીચે ખરી પડે તેવું છે આ જીવન ક્ષણભંગુર...

ન શરીરમાં સ્વત્વનો બોધ. ન કોઈ પદાર્થોમાં. ‘આપ રૂપે સદા આપ જોવે.’ આ જ થયું સમ્યગ્દર્શન.

આ ભૂમિકાની પહેલાંની ભૂમિકા અને પાછળની ભૂમિકા સાથે સમ્યગ્દર્શન પદની વ્યાખ્યા પૂ. પં. શ્રી પદ્મવિજયજી મહારાજે નવપદ પૂજામાં આપેલ છે, તે જોઈએ.

ભીતર ઝંકાર રેલાવતા ધ્રુવ પદથી નવપદ પૂજા શરૂ થાય છે (સમ્યગ્દર્શન પદ પૂજા) : ‘પ્રભુ નિરમલ દરિસન કીજિયે...’

સમ્યગ્દર્શન રૂપી સૂર્યનાં ત્રણ સ્થિત્યન્તરો ત્યાં છે :
અરુણોદય, સૂર્યોદય અને સૂર્યોદય પછીની સ્થિતિ.

જો સદ્ગુરુ કરે...’

અરુણોદય. ભળભાંખરં. બ્રાહ્મ મુહૂર્તની પાછળની ઘડી.

સૂર્ય ઊગવાનો બાકી છે. પણ છડીદાર અરુણ આવી ગયો છે પૂર્વાકાશમાં. લાલ, મધુર પ્રકાશ એક નવો જ આયામ વિશ્વને આપે છે.

સમ્યગ્દર્શન રૂપી સૂર્યના પ્રાગટ્ય પહેલાંનો અરુણોદય તે પ્રભુનું નિર્મળ દર્શન. ‘પ્રભુ નિરમલ દરિસન કીજિયે.’

પહેલીવાર પૂજા વાંચી ત્યારે મનમાં થયું કે દર્શનને નિર્મળ વિશેષણ જે લગાવ્યું છે તે સ્વરૂપ-દર્શક જ છે કે દર્શનની કો’ક વિશેષ સ્થિતિને એ સ્પર્શે છે ?

નિર્મળના બે સન્દર્ભો સૂઝેલા. પહેલો સન્દર્ભ ભક્તના પક્ષમાં. બીજો સાધકના પક્ષમાં.

ભક્તના પક્ષમાં નિર્મળ દર્શન એટલે ભીની, ભીની આંખોથી થતું દર્શન. આવું બને ઘણીવાર : પ્રભુનાં દર્શન કરતો હોય ભક્ત. પ્રભુના એ મનભાવન રૂપને જોતાં હૃદય ભરાઈ આવે, આંખો છલકાઈ રહે. અને ત્યારે ભીની-ભીની આંખોથી થતું દર્શન એવું તો હૃદયંગમ બની રહે. દર્શન-અદર્શનની તેજ-છાયાની રમત પણ ચાલુ હોય, આંખો એકદમ ભરાઈ જાય, ત્યારે પ્રભુ દેખાય જ નહિ. થોડાંક અશ્રૂ-બિન્દુઓ ઓછાં થાય અને અસ્પષ્ટ દર્શન ચાલુ થાય... જોકે, દર્શન બંધ થાય ત્યારેય ભીતરની આંખોથી મઝાનું દર્શન ચાલુ જ હોય.

ભીની ભીની આંખો.

ભીનું ભીનું હૃદય.

ભીનું ભીનું દર્શન.

સાધકના સન્દર્ભે નિર્મળ દર્શન એટલે નિર્વિકલ્પતાની પૃષ્ઠભૂ પર થતું દર્શન. પાણીના કુંડમાં તળિયે કોઈ વસ્તુ પડેલી હોય ત્યારે તે જોઈ

શકાય, પણ પાણી તરંગાયિત ન હોય તો. હવા વહેતી હોય અને કુંડની સપાટીનું પાણી તરંગાયિત હોય તો.....?

હવા શાન્ત પડી જાય તો તળિયે રહેલી વસ્તુ દેખાય.

વિકલ્પોથી ઘેરાયેલું મન પણ પ્રભુનું દર્શન નથી કરી શકતું. મન વિચારોમાં ગૂંથાયેલું હોય, મન પ્રભુની કરુણાને કેમ ઝીલી શકે? પ્રભુના અસ્તિત્વ પર ઝલકતા ગુણોને તે કેમ ઝીલી શકે ?

મનમાં વિકલ્પો ન હોય એ તો આદર્શ સ્થિતિ છે. પણ એ સ્થિતિ કેવી રીતે પનપે ?

વિકલ્પોની સાથે તાદાત્મ્ય આપણું ન બનવું જોઈએ. વિચારો અલગ છે. આપણો અલગ છીએ. વિચારોનો ઉપયોગ કરી શકાય. વિચારોથી અલગ રહી શકાય. અમૃતવેલની સજ્જાય યાદ આવે : ‘દેહ મન વચન પુદ્ગલ થકી, કર્મથી ભિન્ન તુજ રૂપ રે...’

અનુભૂતિની કક્ષાએ છે હોવાપણું. being. ત્યાં વિચારો છે નહિ. તમે તમારા ગુણોમાં હો. વિચારો ક્યાં છે ત્યાં ?

પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ પરમતારક શ્રી કુન્થુનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં કહે છે :

અસ્તિ સ્વભાવ જે આપણો રે,
રુચિ વૈરાગ્ય સમેત;
પ્રભુ સન્મુખ વંદન કરીને,
માંગીશ આતમ હેત...

પ્રભુની પાસે માંગીશ માત્ર મારું અસ્તિત્વ. એ અસ્તિત્વને પ્રગાઢ બનાવવા માટે માંગીશ રુચિ અને વૈરાગ્ય. વૈરાગ્ય એટલે અસ્તિત્વ સિવાયના તમામ પર અનાસ્થા. અને રુચિ એટલે અસ્તિત્વ ગમી જાય.

જો સદ્ગુરુ કરે...’

વ્યક્તિત્વ-વિકાસ માટેના અભ્યાસક્રમો ઘણા નીકળ્યા છે. અસ્તિત્વ-વિકાસ માટેનો અભ્યાસક્રમ ધર્મસૂત્રો આપણને આપે છે.

વ્યક્તિત્વને અસ્તિત્વમાં બદલવા માટે કબીરજીએ પ્યારું સૂત્ર આપ્યું : 'બુંદ સમાના સમુંદ મેં.' જીવનના બુંદને પરમાત્માના સમુદ્રમાં ભેળવી દેવાનું છે.

મીરાં ગુરુના આશ્રમે ગઈ છે. આશ્રમનાં દ્વાર બંધ છે. મીરાંએ દ્વાર ખટખટાવ્યું. અંદરથી ગુરુનો અવાજ આવ્યો : કોણ? મીરાંએ કહ્યું : હું મીરાં. પ્રભુનાં ચરણોની દાસી.

દરવાજો ખુલ્યો. મીરાં અંદર ગઈ. ગુરુનાં ચરણોમાં વન્દના કરી. ગુરુએ પૂછ્યું : મીરાં, બેટા ! તેં હમણાં જ કહ્યું કે હું મીરાં, પ્રભુનાં ચરણોની દાસી. મારે એ પૂછવું છે કે આ બેઉ સાથે કેમ હોઈ શકે? મીરાં છે વ્યક્તિત્વ. અને પ્રભુનાં ચરણોની દાસી બનવાનો મતલબ છે પ્રભુના સમુદ્રનું તું બુંદ બની ગઈ. અસ્તિત્વ. સિન્ધુમાં બિન્દુની એકરૂપતા.

ગુરુ આગળ કહે છે : સમુદ્રમાં વિલીન થયેલ બિન્દુની કોઈ ઓળખ જુદી હોઈ શકે? બિન્દુનું કોઈ નામ હોય?

મીરાંને આ વાત એવી તો જયી ગઈ. એણીએ નક્કી કર્યું કે મીરાં વિદાય લઈ રહી છે કેન્દ્રમાંથી. એ પરમ અસ્તિત્વના સમુદ્રમાં મળી રહી છે.

આ ઘટના પહેલાં જે ભજનો રચાયાં એમાં મીરાં અન્તમાં લખતી : 'મીરાં કે ગિરિધર ગોપાલ...' આ ઘટના પછી રચાયેલાં ભજનોમાં મીરાં લખે છે : 'મેં તો રાવરી દાસી.'

મીરાં વિદાય થઈ. પ્રભુ પ્રગટ્યા. તમે ગેરહાજર થયા. પ્રભુ હાજર!

વ્યક્તિત્વને અસ્તિત્વમાં રૂપાન્તરિત કરવાની આ કેવી મજાની પ્રક્રિયા!

સમ્યગ્દર્શન પદ સાધના

નિર્મળ દર્શન પ્રભુગુણની અનુભૂતિનો માર્ગ છે.

અનુભૂતિ પ્રભુગુણની. અનુભૂતિ સ્વગુણની.

અને એટલે જ બીજું ચરણ આવ્યું. સૂર્યોદય. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ. મઝાની વ્યાખ્યા નવપદ પૂજાએ આપી : ‘આતમજ્ઞાનકો અનુભવ દરિસન, સરસ સુધારસ પીજીએ.’ અમૃતના ઘૂંટડે ઘૂંટડા પીવાની વાત. આત્મ-ગુણાનુભૂતિ છે સુધારસ.

સમ્યગ્જ્ઞાન એટલે, સાધકના સન્દર્ભમાં, જ્ઞાતાભાવ.

જ્ઞેયોમાંથી ચેતનાને હટાવી જ્ઞાતા તરફ મૂકવી છે. એક જ્ઞાતાને જાણી લીધો, બીજું જાણવાનું શું બાકી રહ્યું? અનંત આનન્દથી પરિપૂર્ણ ચેતના તરફ જો નજર ગઈ; બીજું શું જાણવાનું ? શા માટે?

પછી તો બીજું બધું જ રસહીન, નક્કામું લાગશે. ‘રસો વૈ સઃ !’ રસ તો તે જ છે. શુદ્ધ ચેતના જ.

એક વાત નક્કી છે : જ્યાં સુધી આત્માનુભૂતિ આંશિક રૂપે પણ નથી થઈ, ત્યાં સુધી જ પર ભણી નજર રહ્યા કરે છે.

સમ્યગ્દર્શન : શ્રદ્ધાની અનુભૂતિ; આત્મગુણાનુભૂતિ. મેં જોયેલી એક શ્રદ્ધાની અનુભૂતિની ક્ષણો આજે યાદ આવે છે.

કાર્તિકી પૂનમનો દિવસ.

પરમ પાવન શત્રુંજયની યાત્રા માટે અમે વહેલી સવારે ઊઠ્યા. ઉપર પહોંચ્યા. દાદાનું દર્શન થયું. મુખમાંથી નીકળી ગયું : ‘કર કે કૃપા પ્રભુ દરિસન દીનો...’ પ્રભુ ! ચાર ચાર મહિના તારા સાન્નિધ્યમાં રહ્યો. તલેટીએ દર્શન, સ્પર્શન કરી પાછો ફરતો. આજે તે દર્શન આપ્યું.

જો સદ્ગુરુ કરે...’

દર્શન કરીને નીચે ઊતરતો હતો. ભક્તો ઉપર ચઢતા હતા. મારી જોડે એક ભક્ત હતો. મેં કહ્યું : પ્રભુનું દર્શન તો થયું. હવે પ્રભુના દર્શન માટે જતી આ તમન્નાને, તડપનને જોતાં જોતાં નીચે ઊતરીએ.

બાબુના દહેરાસર પાસે આવ્યા ત્યારે એક વૃદ્ધ માજીને ચઢતાં જોયાં. કદાચ તેઓ કાર્ડિઆક પેશન્ટ હશે. ડોક્ટરે તેમને ઘરનો દાદર ચઢવાની પણ ના પાડી હશે. અને માજી ઘરનો દાદર નહિ પણ ચઢતાં હોય. પરંતુ આ તો દાદાનો ગિરિ ચડવાનો હતો. એ તો ક્યાં પોતાને ચઢવાનો હતો? એ તો દાદા ચડાવવાના છે.

માજી ધીરે ધીરે ચઢી રહ્યાં છે. ડોળીવાળા કહે છે : માજી, દાદા બહુ દૂર છે. તમે નહિ ચડી શકો. ડોળી કરાવી લો. જ્યારે બેસવું હોય ત્યારે બેસજો.

તે વખતે માજીએ પોતાના હાથમાં રહેલી લાકડીને લંબાવી, ઝૂલાવી કહ્યું : દાદા ક્યાં દૂર છે ? દાદા તો આ રહ્યા !

મેં દાદીમાની આંખોમાં જોયું અને મારી જોડે રહેલા ભક્તને કહ્યું : દાદી કહે છે એટલે દૂર પણ દાદા ક્યાં છે ? દાદા તો માજીના હૃદયમાં છે.

એક ચિન્તકે કહ્યું છે : He is nearer to me than my self... અખાએ આ જ વાત કહી : 'હરિને હિંડતાં લાગે હાથ'. હું ચાલું છું ને મારો હાથ પ્રભુને / પરમ શક્તિને સ્પર્શે છે.

શ્રદ્ધા હૃદયમાં છે તો પ્રભુ ક્યાં દૂર છે ? 'પ્રભુ આ રહ્યા.' ઉપનિષદ્ કહે છે : તદુ દુરે, તદુ અન્તિકે. શ્રદ્ધા નથી તો પ્રભુ દૂર જ છે. દૂરથી પણ દૂર. શ્રદ્ધા હૃદયમાં છે તો પ્રભુ આ રહ્યા.

શ્રદ્ધાની અનુભૂતિ. આત્મગુણાનુભૂતિ એટલે અસ્તિત્વની ધારામાં વહેવું. કેવો તો આનન્દ હોય એ ધારામાં વહેવાનો. પણ એ આનન્દને તમે અભિવ્યક્ત કેમ કરી શકો ? You can't explain it. Yes, You can experience it.

શ્રદ્ધા.

જ્યાં તમે — તમારું વૈભાવિક રૂપ છે જ નહિ, ત્યાંથી શ્રદ્ધાનો પ્રદેશ શરૂ થાય છે.

આ માટે ભક્તિશાસ્ત્ર પાસે મજાની રીત છે. પહેલાં તો બીજો પુરુષ ઊડી જાય છે. ભક્તની દુનિયામાં તું, તમે છે જ નહિ. છે માત્ર તે (ત્રીજો પુરુષ) અને હું (પહેલો પુરુષ).

‘તે’ એટલે પરમાત્મા. ને તે ‘તે’માં ‘હું’ ડુબાડવાનું છે. પછી રહેશે માત્ર ‘તે’ એટલે કે શુદ્ધ સ્વરૂપાનુભૂતિ.

શ્રદ્ધાને — સ્વરૂપને પામવાનો માર્ગ પણ કેટલો બધો મજાનો !

‘આતમજ્ઞાનકો અનુભવ દરિસન, સરસ સુધારસ પીજીએ...’
આત્માનુભૂતિ, આત્મગુણાનુભૂતિ તે સમ્યગ્દર્શન.

જ્ઞાતાભાવને અનુભવવો.

શ્રદ્ધાને અનુભવવી....

અનુભૂતિ જ અનુભૂતિ.

સ્વસ્વરૂપની શ્રદ્ધા એટલે સ્વસ્વરૂપની અનુભૂતિ.

ક્યાંક આ ત્રણ ચરણ બતાવાયાં છે : વિશ્વાસ, આસ્થા, શ્રદ્ધા.

અનાપ્ત પુરુષે કહેલું ક્યારેક સ્વીકારીએ તે વિશ્વાસ. જેમકે કાયા રસ્તે ચાલતા હોઈએ. બે માર્ગ આવ્યા. કયા રસ્તે જવું ? બાજુમાં હળ હાંકતા ખેડૂતને પૂછીશું. એ કહેશે એ માર્ગે જઈશું. આ થયો વિશ્વાસ.

આપ્ત પુરુષે કહેલું સ્વીકારીએ. પણ ત્યાં આપણો અનુભવ નથી તો તે છે આસ્થા. સદ્ગુરુએ કહ્યું માટે સ્વીકાર્યું. આત્માનુભૂતિ તે સમ્યગ્દર્શન એમ સદ્ગુરુએ કહ્યું. સાધકની પાસે કોઈ અનુભૂતિ નથી, પણ સદ્ગુરુએ કહ્યું, માટે સ્વીકાર્યું તો આસ્થા.

પણ, આત્મગુણાનુભૂતિ થઈ તો શ્રદ્ધા.

નવપદ પૂજાએ બતાવેલું ત્રીજું ચરણ : સૂર્યોદય થયા પછીની સ્થિતિ. 'જેહથી હોવે દેવગુરુ પુનિ, ધર્મરંગ અઢિમજિજએ'. સ્વગુણાનુભૂતિ રૂપી સમ્યગ્દર્શનના સૂર્યોદય પછીની અહોભાવ યાત્રા આવી હોય છે : પ્રભુ અને સદ્ગુરુએ કેવી કૃપા કરી કે આવો ધર્માનુભવ એમની કૃપાથી થયો. દેવ, ગુરુ અને સાધનાનો રંગ અસ્થિ-મજ્જા સુધી જડાઈ જાય છે.

યાદ આવે ભક્તિયોગના ઉદ્ગાતા પૂજ્ય રામવિજય મહારાજ : 'સુણતાં જન મુખ પ્રભુની વાત, હરખે મારા સાતે ધાત...'

પહેલી વાર આ પંક્તિ વાંચી ત્યારે હું સ્તબ્ધ બનેલો. કેવી હૃદયંગમા આ અનુભૂતિ.

પ્રભુને દેખતાં કે પ્રભુના ગુણોને સાંભળતાં આંખોમાં હર્ષાશ્રુ, ગળામાં ડૂસકાં, શરીરે રોમાંચ ઉપજે. ચૈતન્ય દેવ આ અનુભૂતિને વ્યાખ્યાયિત કરતાં શિક્ષાષ્ટકમાં કહે છે : 'નયનં ગલદશ્રૂધારયા, વદનં ગદ્ગદરુદ્ધયા ગિરા; પુલકૈર્નિચિતં વપુઃ કદા તવ નામગ્રહણે ભવિષ્યતિ ॥'

પણ રામવિજય મહારાજ તો એક ડગલું આગળ વધ્યા. ‘હરખે મારા સાતે ધાત.’ ચરબી, લોહી, હાડકાં સુધી સુખની અનુભૂતિ થાય.

કેવી રીતે ?

પૂરું અસ્તિત્વ પ્રભુમાં ડુબી ગયું. અને એટલે આનન્દના નિરવધિ સમંદરમાં ડૂબ્યું.

નિર્મળદર્શન સમ્યગ્દર્શન રૂપી સૂર્યના ઉદય પહેલાંનો અરુણોદય. સ્વગુણાનુભૂતિ એટલે સમ્યગ્દર્શન રૂપી સૂર્યોદય. દેવ-ગુરુ-ધર્મ પરનો અસ્થિ-મજ્જા રૂપ બનેલો રાગ તે સમ્યગ્દર્શનના સૂર્યોદય પછીની સ્થિતિ.

પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ સમ્યગ્દર્શન પદની પ્રસ્તુતિ કરતાં કહે છે :

જે અનુપ શ્રદ્ધા ધર્મ પ્રગટે,
સયલ પર ઈહા ટળે,
નિજ શુદ્ધ સત્તા પ્રગટ અનુભવ,
કરણ રુચિતા ઊછળે;
બહુમાન પરિણતિ વસ્તુતત્ત્વે,
અહવ તસુ કારણપણે,
નિજ સાધ્ય દષ્ટે સર્વ કરણી,
તત્ત્વતા સંપત્તિ ગણે..

કેટલો મજાનો ક્રમ અહીં અપાયો છે ! : શ્રદ્ધા ધર્મનું પ્રાગટ્ય, પર-સંબંધી ઈચ્છાઓનું ખરી પડવું, સ્વસત્તાના અનુભવ માટેની ઈચ્છા, વસ્તુતત્ત્વ અથવા તેના કારણો પ્રતિ બહુમાનભાવ, સર્વ કર્તવ્યોને પોતાના સાધ્ય રૂપે લેખવા.

જો સદ્ગુરુ કરે...’

આ ચરણોને ક્રમશઃ જોઈએ.

અનુપમ શ્રદ્ધાનું પ્રાગટ્ય.

એવી શ્રદ્ધા; જેવી પૂર્વે ક્યારેય ન માણી હોય... પરમનો આસ્વાદ માણ્યો; હવે તમને એના વિના કશું ગમશે જ નહિ. મીરાં કહે છે : ‘એ વિણ જગ ખારો લાગે...’

બીજે સ્થળે મીરાંએ કહ્યું છે : ‘આણિ ગમ તો મારગડો નવિ સૂઝે, પેલી ગમ તો બળી મરીએ.... કહો ને ઓધાજી, કિહાં જઈએ?’

બહુ જ સટીક વાત એ છે કે મીરાં પ્રભુની બાજુને પોતાની બાજુ કહે છે અને સંસારની બાજુને પેલી બાજુ કહે છે. પ્રભુની તરફ કેમ જવું એનો માર્ગ સૂઝતો નથી. અને સંસારમાં તો વિષય-કષાયના તાપમાં બળી મરાય છે.

‘મારગડો નવિ સૂઝે’ એ પ્રસિદ્ધ આનન્દધનીય પંક્તિઓનું પ્રતિરૂપ લાગે. પૂ. આનન્દધનજી મહારાજ કહે છે : ‘વસ્તુ વિચારે રે દિવ્ય નયન તણો રે, વિરહ પડ્યો નિરધાર...’ દિવ્ય નયન વડે પ્રભુ મળે. પ્રભુનો માર્ગ સૂઝે. પણ દિવ્ય નયન શી રીતે મળે ?

એમ માની શકાય કે ભક્તની અનુપમ શ્રદ્ધા, તીવ્ર શ્રદ્ધા જ એ સજ્જતા બની રહે, જે પર એને દિવ્ય નયન મળે.

પૂ. આનન્દધનજી મહારાજે ‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે...’ કહીને દિવ્ય નયનની વાતનો ઇશારો આપ્યો છે, તેમાં તેમણે ‘જો’ને ભક્ત તરફ ઉછાળ્યું છે.

પહેલી નજરે પંક્તિ વાંચતાં એમ થાય કે ગુરુ કન્ડિશનલી - શરતી કેમ ખુલી રહ્યા છે? ‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે...’ શા માટે ગુરુ આવો ભેદભાવ રાખે કે કો’કના પર શક્તિપાત કરે, કો’ક પર ન કરે.

ઊંડાણથી જોતાં સમજાય કે શાબ્દિક રીતે જ ‘જો’ શબ્દ ગુરુ જોડે સંકળાયેલ લાગે છે. વાસ્તવમાં તો એ સાધક તરફ ઉછાળાયેલ છે. સાધકની જો એવી સજ્જતા હોય તો સદ્ગુરુ એના પર શક્તિપાત કરે..

તો કઈ સજ્જતા સાધકની ?

આ દિવ્ય શ્રદ્ધા એ જ છે સાધકની સજ્જતા.

વિનોબાજી પવનારના આશ્રમમાં. સાંજનો સમય. એક ભક્તે પૂછ્યું: ઈશ્વર વિષે તમે શું માનો છો ? વિનોબાજી કહે છે : ઈશ્વર આપણી માન્યતાનો વિષય નથી. એ આપણી શ્રદ્ધાનો વિષય છે. એ આપણી અનુભૂતિનો વિષય છે. પછી ઉમેર્યું વિનોબાજીએ : મેં ઈશ્વરને અનુભવ્યા છે.

વિદ્વદ્ધર્મ પૂજ્ય જંબૂવિજય મહારાજ એમને મળેલા એક પ્રોફેસર મહાશયને ઘણીવાર યાદ કરતા હોય છે; જે પ્રોફેસરે કહેલું : ઈશ્વર ન તો ખંડનનો વિષય છે, ન મંડનનો. તમે ઈશ્વરનું ખંડન કરો તો એમાં એ શુદ્ધ સત્તાનું શું ઓછું થાય છે ? હકીકતમાં, શુદ્ધ સત્તાનો અપલાપ કરવો તે આપણા જ અસ્તિત્વને નકારવા જેવી બાબત છે. આપણું શુદ્ધ અસ્તિત્વ એ જ તો છે પરમ ચેતનાનું સ્વરૂપ... તમે તમારો ઈન્કાર કેમ કરી શકો ?

‘અને ઈશ્વરનું મંડન...’ પ્રોફેસરે આગળ કહ્યું : ‘આપણા જેવા વહેંતિયા માણસો ઈશ્વરની સત્તાનું મંડન કરવા નીકળે તેમાં ઈશ્વરનું શું વધી જવાનું ? ન તો ઈશ્વર ખંડન નો વિષય છે. ન મંડનનો. એ તો અનુભૂતિનો વિષય છે.

અનુપમ શ્રદ્ધા.

સ્વાધ્યાય પણ એવો ભીનો, ભીનો. જે શ્રદ્ધાને પુષ્ટ કરે.

કવિ મનોજ ખંડેરિયા યાદ આવે :

મને સદ્ભાગ્ય કે શબ્દો મળ્યા

તારે નગર જવા,

ચરણ લઈ દોડવા બેસું તો

વરસોનાં વરસ લાગે...

પૂ. આનન્દધનજી મહારાજની પંદરમા સ્તવનની આ મઝાની અભિવ્યક્તિ :

દોડત દોડત દોડત દોડિયો, જેતી મનની રે દોડ;

પ્રેમ પ્રતીત વિચારો ઢૂકડી, ગુરુગમ લેજો રે જોડ.....

મુમુક્ષુએ તેમને પૂછ્યું : પ્રભુને તો હું પ્રાર્થનાથી ચાહું છું. પ્રભુ શું મને ચાહે છે ? જવાબમાં પૂ. આનન્દધનજી મહારાજે કહ્યું : ‘પ્રેમ પ્રતીત વિચારો ઢૂકડી.’ પ્રભુ તમને ચાહે છે તેની પ્રતીતિ આ રહી.

પ્રતીતિ બે આપી : મનની દોડે દોડવાનું અને ગુરુદેવના જ્ઞાનને પામવાનું.

સાધના એટલા તો વેગથી દોડે કે મનના વેગે એ દોડે. પણ એ દોડેય સમ્યગ્ છે કે કેમ તે સદ્ગુરુદેવને પુછી લેવાનું. ‘હું બરોબર જઈ રહ્યો છું, સાહેબ?’

અનુપમ શ્રદ્ધા.

યાદ આવે મહાસતી સુલસા.

પ્રભુ મહાવીરે એમને યાદ કરીને ‘ધર્મલાભ’ રૂપી આશિષ પાઠવી. પ્રભુ તરફથી મળેલ એક અણમોલ શબ્દનું વર્ષાબિન્દુ શ્રદ્ધાની છીપમાં પડ્યું અને બન્યું ઝળહળ મોતી. એ મોતી મહાસતી સુલસાની આંખોમાંથી હર્ષાશ્રૂ રૂપે

ટપક્યું. ‘મારા નાથ ! દેવાધિદેવ ! તમે મને યાદ કરી ! ક્યાં તમે અને ક્યાં હું ? તમે ત્રિલોકેશ્વર, અખિલ બ્રહ્માંડેશ્વર. તમે મને યાદ કરો... પ્રભુ! તમારા આ ઋણમાંથી હું ક્યારે મુક્ત બનીશ?’ સમર્પણોદ્ગારની આ પૃષ્ઠભૂ પર શ્રદ્ધાનું આ મોતી કેવું તો ચમકી ઊઠેલું !

શ્રદ્ધાથી હૃદય ભરાઈ ગયું; હવે બીજા કશા માટે જગ્યા જ ક્યાં રહી? અને એટલે બીજું ચરણ આવ્યું : ‘ સયલ પર ઈંદા ટળે.’ પર તરફની બધી ઈચ્છાઓ ટળી ગઈ.

આખરે, પર પદાર્થને મેળવવાની કે બીજી વ્યક્તિઓને મળવાની ઈચ્છા કેમ થાય છે ? વ્યક્તિ પોતે પોતાનામાં પૂર્ણ નથી, તો જ બીજાઓ દ્વારા પૂર્ણ બનવા ફાંફા મારે છે. એને થાય છે કે આ મળે તો હું પૂર્ણ બની જાઉં કે તે મળે તો હું પૂર્ણ બની જાઉં. પરંતુ પૂર્ણતા બહાર છે જ નહિ. પૂર્ણતા તમારી ભીતર જ છે. અને જે ક્ષણે તમે પૂર્ણ બન્યા; પૂરું જગત તમને પૂર્ણ દેખાય છે.

મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજ સ્તવનામાં કહે છે : ‘મેરે પ્રભુસું પ્રગટયો પૂરન રાગ...’ અને પ્રભુ પ્રત્યે પ્રેમ ઉપજવાથી, પ્રભુ પ્રત્યેની શ્રદ્ધાથી હૃદય ભરાઈ જવાથી શું થાય છે એની વાત આગળ સ્તવનામાં કરી છે : ‘પૂરન મન સબ પૂરન દિસે, નહિ દુવિધાકો લાગ...’ મન પૂર્ણ બન્યું એટલે હવે બધું જ પૂર્ણ લાગે છે. ક્યાંય અપૂર્ણતા હવે લાગતી નથી.

‘સયલ પર ઈંદા ટળે’. પરની ઈચ્છા ગઈ. આનન્દ જ આનન્દ.

પીડા તો ઈચ્છાના દ્વારથી આવતી હતી. એ દ્વાર જ બંધ થઈ ગયું. હવે પીડા ક્યાં ?

આ પુત્રીના પર વિદ્યુત થાય છે. પણ એ વિદ્યુત પોતાની પાસે રહે છે. તે પોતાની છે. વિદ્યુત પુત્ર હતા. પરંતુ અનુભવ કરતા સારી વિદ્યુત બીજી વારના આ છે.

આજ પોતાના પગે એને આજે વિદ્યુત આપનાર પેદાશો ની બધા જ પુત્રો પોતાની પાસે ની કેવો ની અનુભવ આપનાર પુત્રો.

હવે સરકારને પગલે કરનારી જ વિદ્યુત. હવે એક જ હક્ક અને એ હક્ક આજે કરનાર કરનારો ની જ સારના વાળા.

સાધારણની આજે કશું છે.

પુત્ર એકે માટેના પેદાશો વૃક્ષ પર પુત્રો અને એ પેદાશો ઘણી આંખ પીંચવાનું કર્યું. પોતા હક્ક પીંચવા આપ્યો. પુત્રોએ એને પૂછ્યું : તમે શું દેખાય છે ? એને કર્યું : વૃક્ષ પણ દેખાય છે. ઘણો પણ દેખાય છે. પંખી પણ. આંખ પણ. પુત્ર સમજી ગયા કે આ હક્ક નહિ પીંચી શકે. કારણ કે એને માત્ર હક્ક દેખાતું નથી. એને સારું જ. પોતાનું નીર હક્કપેદા ન બની શક્યું.

અર્જુનનો વારો આવ્યો. પુત્રોએ એને પૂછ્યું કે તમે શું દેખાય છે ? અર્જુને કર્યું : માત્ર માટેના પેદાશો ઘણી આંખ મને દેખાય છે. એને એ હક્ક પીંચી શક્યો.

અર્જુનને ન તો વૃક્ષ દેખાયું, ન ઘણ, ન પંખી, ન એની પાંખ અને ન જમણી આંખ...

સાધકનું હક્ક પણ સ્પષ્ટ હોવું જોઈએ. હક્ક એક જ : સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ. આ હક્ક્યાનુસંધાન આ જન્મમાં એટલે થયું કે એક વિકલ્પ મળ્યો. અન્યાર સુધી કોઈ વિકલ્પ જ નહોતો... પરથી ભિન્ન કોઈ વિશ્વ, આનંદથી પરિપૂર્ણ, હોય છે એનો ખ્યાલ પણ ન હતો. આ જન્મમાં એ ખ્યાલ આવ્યો.

પ્રભુ પરની સીમે સીમે કહ્યું જ નહીં. કહો કે પ્રભુએ આપી અને એક આત્મસ્વરૂપની વિશ્વ રચના.

આનો આત્મસ્વરૂપ આની તે સ્વભાવ સારો. એ સદા માટે આ આત્મસ્વરૂપની આત્મસ્વરૂપે થઈ અને પ્રભુને વિશ્વરૂપે બદલાઈ ગયું. એ કે સીમે પ્રભુસ્વરૂપે થઈ અને આનો આત્મસ્વરૂપ પ્રભુસ્વરૂપે થઈ. એ પ્રભુસ્વરૂપે થઈ તે કોઈ નો આત્મસ્વરૂપે નો આત્મસ્વરૂપે થઈ... આ એક વિશ્વરૂપ અને સદ્ગુણની પ્રગટ રસ જગતો વિચાર આરે.

પરમાત્મા આ સુવિચિત્ર સમગ્રતાના સમગ્રતા પ્રજ્ઞાપણ કે-
યજ્ઞ સદ્ગુણ આ જ માટે સ્થાપ કરે છે :

કોઈ સુવિચિ વિશ્વરૂપ સમાધિ રસે ભર્મા હો લાલ,
ભર્મા આત્મસ્વરૂપ અનિતો વિસર્મા હો લાલ,
સદ્ગુણ વિશ્વરૂપ વિશ્વરૂપે થઈ મન મોહર્મા હો લાલ,
સત્તા સાધન માર્ગ ભર્મા એ સંચર્મા હો લાલ...

પ્રભુનું દર્શન થયું અને આત્મસ્વરૂપનું ભાસન થયું. બ્યાલ આપ્યો કે પોતાની ભીનર પણ આ જ સમાધિરસ છે.

'રસો વૈ સર્ગ'. પરમાત્મા જ રસ છે અને એ રસને પામવાનો વિચાર હૃદયમાં ઝલક્યો.

આ પરમાત્મદર્શનના મુગથી, પરમશ્રદ્ધાથી પાંગરેલ વિચાર પ્રભુ પરના અને પ્રભુની નજીક લઈ જનાર સદ્ગુરુ આદિ પરના બહુમાન ભાવમાં પલટાય છે. આ થયું ચોથું ચરણ.

પરમાત્મા પ્રત્યેનો બહુમાનભાવ સદ્ગુરુ પરનો બહુમાનભાવ.

પંચસૂત્ર યાદ આવે : 'આયઓ ગુરુબહુમાણો.' ગુરુ પરનું બહુમાન

જો સદ્ગુરુ કરે...

એ જ મોક્ષ. સદ્ગુરુયોગ જ આપણને પ્રભુમિલન કરાવે. સ્વરૂપનું અનુ-સંધાન કરાવે.

પ્રાર્થનાસૂત્ર ‘જયવીરરાય’માં આથી જ ભક્ત માંગે છે : સુહગુરુ-જોગો. બહુ જ મનોવૈજ્ઞાનિક આયામમાં સદ્ગુરુયોગની આ પ્રાર્થના છે.

સદ્ગુરુ નથી માંગ્યા પ્રાર્થના-સૂત્રમાં. સદ્ગુરુયોગ માંગ્યો છે અહીં. પ્રભુ ! તું માત્ર સદ્ગુરુ બતાવીને છૂટી ન જતો. એ સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં તું મને સમર્પિત કરી દેજે.

સમર્પણ પણ કેવું ? પૂરે પૂરું. તમે બિલકુલ ન બચો. પૂરા પૂરા ખાલી થઈ જવું છે. અહમ્ પરની પકડ બિલકુલ છૂટી જવી જોઈએ.

તમે તમારા ‘હું’ને ખોઈને પૂરા, પૂરા પ્રભુને મેળવી શકો છો. કબીરજી કહે છે : ‘મैं પૂરો पायो.’ પ્રભુને પૂરા, પૂરા મેં મેળવ્યા છે. પ્રભુને પૂરા, પૂરા મેળવવા માટે અહમ્નું પૂરું, પૂરું વિસર્જન.

વરસાદનું ફોરું. હવામાં ઝળુંબી રહેલું. ધૂળમાં મળશે તો...? એ શોષાઈ જશે, ચૂસાઈ જશે, ખતમ થઈ જશે. પણ એ સમુદ્રમાં ભળશે તો...? તો એ અમર બની જશે. આ જ સન્દર્ભમાં પૂજ્યપાદ આનન્દધનજી મહારાજે કહ્યું : ‘અબ હમ અમર ભયે, ન મરेंगे...’

તો, સાધ્ય નક્કી થયું : પરમચેતનાની સાથે એકાકાર થવું. પાંચમું ચરણ આ : ‘નિજ સાધ્ય દષ્ટે સર્વ કરણી, તત્ત્વતા સંપત્તિ ગણે.’ સાધ્યને લક્ષ્ય કરીને જે કાર્યો થયાં, તે જ સાધકની સંપત્તિ છે.

લક્ષ્ય : પ્રભુ સાથે એકાકાર થવું. અભેદ મિલન. પ્રભુ સાથે અભેદ મિલન શી રીતે થાય ?

અભેદમિલનની પદ્ધતિ આ છે : પરમાત્મામાં છે ગુણોનો સમંદર. એ જ ગુણનો નાનકડો અંશ આપણી ચેતનામાં ઊભરે તો ગુણાત્મકતાના સ્તર પર પ્રભુ સાથે અભેદમિલન થશે.

પ્રભુમાં છે વીતરાગતા. આપણી ચેતનામાં વૈરાગ્ય ઊભરે તો...? તો પ્રભુ સાથે મિલન થયું.

કેટલાં સરસ ચરણો અહીં બતાવાયાં : શ્રદ્ધા, પરની ઈચ્છાનું વિસર્જન, સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા, પ્રભુ અને સદ્ગુરુ આદિ પરનું બહુમાન, અને સાધ્ય નિશ્ચિત કરી કૃત્યો ગોઠવવાં... મઝાનાં છે આ પાંચ ચરણો.

આ પાંચ છે સમ્યગ્દર્શનના વ્યંજકો. સમ્યગ્દર્શન જ્યારે ભીતર હોય છે ત્યારે આ તત્ત્વો જાગરુક બને છે.

આઠ દૃષ્ટિની સજ્જાયમાં પૂજ્ય મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજે સ્થિરા દૃષ્ટિની (સમ્યગ્દર્શનની) ભૂમિકાએ મળતી ભીતરી દશાની રોચક વાત આલેખી છે :

બાલ્ય ધૂલિ ઘર લીલા સરિખી, ભવ લીલા ઈહાં ભાસે રે;
રિદ્ધિ સિદ્ધિ સવિ ઘટમાં પેસે, અષ્ટ મહાસિદ્ધિ પાસે રે...

સ્થિરા દૃષ્ટિમાં આવેલા સાધકને વૈભાવિક ક્રિયાઓ બાળકની રેતના ઘરની રમત જેવી લાગે.

બાળક ભીની રેતમાં ઘર બનાવે, પણ એ ઘરને તોડતાં એને કેટલી વાર લાગે ? મા જમવાનો સાદ પાડે તો એ ઘરને પાટુ મારીને રવાના થઈ જાય.

જો સદ્ગુરુ કરે...'

મતલબ કે ઈન્વોલ્વમેન્ટ — આસક્તિ વધુ એનામાં નથી. સ્થિરા દૃષ્ટિવાળો સાધક પણ પરભાવની ક્રિયામાં એટલો આસક્ત નહિ બને.

એની ભીતરી દશાને જ વધુ સ્પષ્ટ કરતાં આગળ કહ્યું :

અંશે હોય ઈહાં અવિનાશી,
પુદ્ગલજાલ તમાસી રે;
ચિદાનન્દધન સુજસ વિલાસી,
કિમ હોય જગનો આશી રે...૬

અહીં સાધક અવિનશ્વરતાનો અનુભવ કરે છે. પોતાના જ્ઞાન અને આનન્દનો તે અનુભવ કરે છે. પુદ્ગલોનો સમૂહ તેને ઈન્દ્રજાળ જેવો લાગે છે. અને એથી એવો સાધક વિભાવોમાં ભમતો નથી.

શાશ્વતીના આ અનુભવની વાત પૂ. આનન્દધનજી મહારાજે એમના એક પદમાં કરી છે :

અબ હમ અમર ભયે ન મરેંગે,
યા કારણ મિથ્યાત દિયો તજ, ક્યું કર દેહ ધરેંગે...અબ૦
રાગ દ્વેષ જગ બંધ કરત હૈ, ઈનકો નાસ કરેંગે,
મર્યો અનંત કાલ તે પ્રાણી, સો હમ કાલ હરેંગે...અબ૦
દેહ વિનાશી, હું અવિનાશી, અપની ગતિ પકરેંગે,
નાસી જાસી હમ થિરવાસી, ચોકખે વહ નિખરેંગે....અબ૦
મર્યો અનંતી વાર બિન સમજ્યો, અબ સુખ દુઃખ વિસરેંગે,
આનન્દધન નિપટ અક્ષર દો, નહિ સમરે સો મરેંગે... અબ હમ૦

કેટલું સરસ વિભાવન : ‘દેહ વિનાશી, હું અવિનાશી...’ અને પછી વચન આવ્યું : ‘નાસી જાસી, હમ થિર વાસી...’ નાશવંત જે છે તે જશે અને હું સ્થિર રહીશ.

સમ્યગ્દર્શન પદ સાધના
આધારસૂત્ર - (૭)

- અંશે હોય ઈહાં અવિનાશી,
પુદ્ગલજાલ તમાસી રે;
ચિદાનન્દધન સુજસ વિલાસી,
કિમ હોય જગનો આશી રે....

— આઠ દૃષ્ટિની સજ્જાય

પ્રકરણ સાર

- સમ્યગ્ દર્શનની પ્રાપ્તિનાં
ત્રણ ચરણો :
પ્રભુનું નિર્મળ દર્શન,
આત્માનુભૂતિ,
પ્રભુશાસન પરનો અહોભાવ.

[૮]
ભીતર ઝળાંહળાં

કવિ એલિયટના એક કાવ્યની પંક્તિઓ છે :

Much is your building,
but not the house of God;
Much is your writing,
but not the word of God.

પ્રજ્ઞાત્મક લયમાં આ પંક્તિઓને ફેરવીએ ત્યારે એ સાંભળતાં ભાવક હૃદયને ચુભન પેદા થાય : ભાઈ, તેં ઘર ઘણાં બાંધ્યા; મંદિરો કેટલાં બાંધ્યા ? તેં લખ્યું ઘણું, પણ એમાં ભગવાન માટેના શબ્દો કેટલા?

પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજે પરમતારક પ્રભુ મહાવીરના સ્તવનમાં વાપરેલ લય યાદ આવે : શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો; પણ પ્રભુનો શબ્દસ્પર્શ ન થયો.

એ કડીમાં એમણે સાધનાનાં અવરોધક ચાર તત્ત્વોની ચર્ચા કરી છે. હૃદયંગમ પંક્તિઓ છે :

આદ્યુ આચરણ લોક ઉપચારથી,
શાસ્ત્ર અભ્યાસ પણ કાંઈ કીધો;
શુદ્ધ શ્રદ્ધાન વળી આત્મ અવલંબ વિણ,
તેહવો કાર્ય તિણે કો ન સિધો... ૨૪/૩

પહેલો અવરોધ : અનુષ્ઠાનો કર્યા, પણ લોકસંજ્ઞા ન ગઈ. લોકોને ખુશ કરવાનો ભાવ ભીતર રહ્યા કર્યો. બીજો અવરોધ : શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો. (સ્વોપજ્ઞ સ્તબકમાં તેમણે કહ્યું છે કે શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો; આગમો અને એ પરના ટીકા ગ્રંથો આદિ જોવાયા; પણ પ્રભુનો શબ્દસ્પર્શ ન થયો.) ત્રીજો અવરોધ : શુદ્ધ શ્રદ્ધાનો અભાવ. ચોથો અવરોધ : આત્મગુણોના અવલંબનનો અભાવ.

આપણે બીજા અવરોધને અહીં જોઈ રહ્યા છીએ. ‘શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ થયો, પણ પ્રભુનો શબ્દસ્પર્શ ક્યાં ?’ ‘Not the word of God.’

એકાદ શબ્દ પણ ભીતરથી આપણને હલાવી દે, વલોવી નાખે. ક્રમ આવો રહે : શબ્દ, અર્થાનુપ્રેક્ષા અને અનુભૂતિ. શબ્દો ઘણા બધા વાંચ્યા, અનુભૂતિ કેટલી ?

આ માટેનો પ્રાયોગિક અભિગમ એવો છે કે દરેક સાધકે હજારેક ગાથાઓ (શ્લોકો / કડીઓ)નો એક સંગ્રહ રાખવો જોઈએ. એવા ચોટડૂક શબ્દો, જે હૃદયમાં શ્રદ્ધાનો દીપ પ્રગટાવી દે. ભીતર ઝળાંહળાં.

વિનોબાજી એક જગ્યાએ ગયેલા. એમને કહેવામાં આવ્યું કે હરિજનોને મંદિરમાં દર્શનાર્થે લઈ જવાના છે. અને તેઓ એ સરઘસની આગેવાની લે.

જો સદ્ગુરુ કરે...’

વિનોબાજીએ કહ્યું કે મંદિરના ટ્રસ્ટીઓની એ માટે સમ્મતિ હોય તો પોતાને વાંધો નથી. ટ્રસ્ટીઓની સમ્મતિ છે એમ કહેવામાં આવ્યું. હકીકતે અમુક જ ટ્રસ્ટીઓ સમ્મત હતા, બધા નહિ.

વિનોબાજીએ દર્શનાર્થીઓનું નેતૃત્વ લીધું. જે ટ્રસ્ટીઓ વિરોધમાં હતા, તેમણે ગુંડાઓ રોકેલા. ગુંડાની એક લાકડી વિનોબાજીના કપાળ પર પડી અને વિનોબાજી બેભાન થઈ ઢળી પડ્યા. સ્ટ્રેચરમાં તેમને આશ્રમે લઈ જવાયા. ભાનમાં આવ્યા પછીના તેમના શબ્દો આ હતા : પ્રભુ કેવા કરુણામય છે ! હું તો પ્રભુના દર્શન માટે ગયેલો, પ્રભુએ પોતાનો સ્પર્શ મને આપ્યો !

આવી પરિસ્થિતિમાં પણ ક્ષમા ગુણની લહેર ચાલી એ જ પ્રભુનો સ્પર્શ. ગુણાત્મક સ્પર્શ.

તો, પ્રભુનો શબ્દસ્પર્શ એ કે જે આપણને આપણા ગુણાત્મક સ્પર્શ ભણી દોરી જાય.

એ માટે જોઈએ ભીની આંખોનો સ્વાધ્યાય. પરમ પાવન આચારાંગ સૂત્રમાંથી હું દર વર્ષે પસાર થતો'તો. પંદરેક દિવસ લાગતા. એ પંદરે દિવસ આંખો ભીની, ભીની રહેતી. થતું : પ્રભુની કેવી તો કરુણા છે ! મારા પ્રભુએ મારા માટે — પર્સનલી ફોર મી — કેટલું બધું સરસ કહ્યું છે !

‘ધર્મલાભ’ શબ્દ સાંભળતાં સુલસા મહાસતીની જે ભાવવિભોર દશા થયેલી, તેવી સાધકની દશા થાય. મારા નાથ! એક એક શબ્દ રૂપે તું મારા પર વરસ્યો છે !

એક સૂત્ર આચારાંગજીનું વાંચતાં તો આંસુ ખાળ્યા ન ખળાય. પ્રભુ ત્યાં કહે છે કે કેટલાક સાધકો અનાજામાં ઉદ્ધમશીલ છે, કેટલાક સાધકો આજ્ઞાધર્મને પામ્યા પછી પણ તેના પાલનમાં ઉત્સાહ વિહોણા છે. પણ તને આવું ન હો !^૧ પહેલીવાર જ્યારે આ સૂત્ર વાંચ્યું ત્યારે ખૂબ રડેલો.

૧.. અણાણા એ સોવદ્વાણા, આણા એ ગિરુવદ્વાણા, એતં તે મા હોતુ ।

સતત આંખો ચૂંચા જ કરે. મારા નાથ ! તેં મારા પર આવી મોટી શ્રદ્ધા મૂકી દીધી ! બીજા બધા સાધકો કરતાં મને મૂઠી ઉંચેરા સાધક તરીકે તેં ગણ્યો. મારા નાથ ! હું તો છું માત્ર માટીનું પૂતળું. તું જ એને સુવર્ણના પૂતળામાં ફેરવે છે. પ્રભુ ! ‘તમારા વિનાના અમે અમારા વિનાના’ જ છીએ ને ! વેણીભાઈ પુરોહિતની આ કાવ્યકંડિકા પૂરો દિવસ મનમાં રટાયા કરેલી... તમારા વિનાના હોવાનો અમારે માટે શું અર્થ હોઈ શકે ? તમે જ તો છો પ્રાણ. તમારા વિનાના આ ખોળિયાનો શો અર્થ હોઈ શકે ?

આ ભીનાશ, પછી, આસ્થાજન્ય દ્રઢતામાં ફેરવાતી. મારા નાથે જો મારામાં આવી શ્રદ્ધા મૂકી છે, તો હું મારા નાથની એ શ્રદ્ધાને ટુકરાવનારો તો ન જ બનું. હું ક્યારેય પ્રભુની આજ્ઞાના પાલનમાં ઉત્સાહ વિનાનો કે પ્રભુની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ જવામાં ઉત્સાહવાળો ન જ હોઉં.

મારા નાથ ! મારામાં શ્રદ્ધા મૂકીને તેં મને શ્રદ્ધાન્વીત કરી મૂક્યો છે. આમ પણ મારામાં જે કંઈ સારપ છે, એ સઘળી તારામાંથી જ તો આવેલી છે ને !

પ્રભુનો આ શબ્દ સ્પર્શ.... જે ગુણાત્મક સ્પર્શમાં પલટાયો.

જ્ઞાનસાર પ્રકરણે જ્ઞાનની બે મઝાની વ્યાખ્યાઓ આપી : ગાંઠોને તોડે તે જ્ઞાન.^૨ અને આત્મચરણ તે જ્ઞાન.^૩ તમે તમારા સ્વરૂપ ભણી ચાલી રહ્યા છો, તો જ્ઞાની. નહિતર અજ્ઞાની.

જ્ઞાન ‘હું’ના વાસ્તવિક રૂપનું ભાન કરાવશે અને એથી રાગ, દ્વેષ શિથિલ બનશે. શરીરને હું માનેલ છે ત્યાં સુધી રૂપ, બળ, બુદ્ધિ આ બધામાં મમત્વ થશે, રાગ જ જન્મશે. અને, રાગનાં અવરોધક તત્ત્વો પર દ્વેષ થશે.

૨. અસ્તિ ચેદ્ ગ્રન્થિભિજ્ જ્ઞાનમ્ । — જ્ઞાનસાર

૩. ચારિત્રમાત્મચરણાજ્, જ્ઞાનં વા દર્શનં મુનેઃ । — જ્ઞાનસાર

જ્યારે આ ભ્રમજ્ઞાન જશે ત્યારે... ? ત્યારે ભીતર ઝળાંહળાં.

વાસ્તવિક 'હું'નું જ્ઞાન સ્વસ્વરૂપ ભણી આપણને દોરી જશે.

જ્ઞાનસારનું આ સૂત્ર બહુમૂલ્ય છે : ચારિત્રમાત્મચરણાજ્ઞ, જ્ઞાનં વા દર્શનં મુનેઃ । શુદ્ધજ્ઞાનનયે સાધ્યં, ક્રિયાલાભાત્ ક્રિયાનયે ।

આત્મચરણ તે જ જ્ઞાન, તે જ દર્શન, તે જ ચારિત્ર.

સાધનાના લયના આ સૂત્રને મહોપાધ્યાયજીએ જ પરમતારક શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં ભક્તિના રંગે રંગીને મૂક્યું છે : 'તાહરં ધ્યાન તે સમકિત રૂપ, તેહિ જ જ્ઞાન ને ચારિત્ર તેહ છે જી; તેહથી રે જાયે સઘળાં રે પાપ, ધ્યાતા રે ધ્યેય સ્વરૂપ હોવે પછી જી.'

આત્મચરણ એટલે આત્મગુણ ભણીની યાત્રા. પ્રભુનું ધ્યાન એટલે પ્રભુના (શુદ્ધ સ્વરૂપના) ગુણો તરફ જવાની યાત્રા. આ રીતે, સાધકના સન્દર્ભે જે આત્મચરણ છે, તે જ ભક્તના સન્દર્ભે જિનધ્યાન છે.

આત્મચરણનાં, જિનધ્યાનનાં ત્રણ સ્તરો થશે : સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર.

પ્રભુના ગુણને જોયો. ગમ્યો. આ સમ્યગ્ દર્શન.^૪ રુચિને સમ્યગ્ દર્શન કહ્યું છે. આ ગમવું ભીતરી સ્તરનું છે, શ્રદ્ધાના સ્તરનું.

ગમવું.... પણ શા માટે ? આ પ્રશ્ન ઘણી વાર પૂછવો પડે તેમ છે. એક સાધકને સ્વાધ્યાય ગમે છે. એણે પોતાની જાતને પૂછવું જોઈએ કે આ ગમવાની આધારશિલા શી છે ? એવું તો નથી ને કે સ્વાધ્યાયશીલ

૪. જિણુત્તત્તે રુદ્ધલક્ષણસ્સ, નમો નમો નિમ્મલદંસણસ્સ ॥ — નવપદ પૂજા

જિનોક્તે હોયે સહજથી સદ્ધાનં, કહિયે દર્શનં તેહ પરમં નિધાનં ॥

— નવપદ પૂજા (જ્ઞાનવિમલસૂરિ મહારાજ)

વ્યક્તિત્વને લોકમાં સન્માન મળે છે એવા કોઈ આશયથી સ્વાધ્યાય ગમતો હોય. તો સ્વાધ્યાય સુંદર સાધના હોવા છતાં, આશય અસમ્યક્ હોવાથી તે અસમ્યક્ બની જશે.

એક સાધકે પોતાની જાતને આ પ્રશ્ન વારંવાર પૂછવા જેવો છે : એણે શાસનપ્રભાવક બનવું છે કે આત્મશોધક ? હકીકતે તો, આપણાં જેવાં વ્યક્તિત્વો શાસન-પ્રભાવિત હોવાં ઘટે. પ્રભુશાસને એ હદે આપણી કાયાપલટ કરી છે કે આપણે શાસન દ્વારા અનુગૃહિત, પ્રભાવિત છીએ.

તો, રુચિની આધારશિલા સ્વરૂપપ્રાપ્તિ ભણીની છે કે નહિ એ સાધકે જોવું જોઈએ.

પૂ. જ્ઞાનવિમલસૂરિ મહારાજ રુચિ માટે, સમ્યગ્દર્શન માટે આ વ્યાખ્યા આપે છે : ‘જિનોક્તે હોયે સહજથી સદ્ધાનં, કહિયે દર્શનં તેહ પરમં નિધાનં.’ પ્રભુએ કહેલાં તત્ત્વો પર સહજ રીતે શ્રદ્ધા (કર્મ-મલના દ્વાસના કારણે થયેલી શ્રદ્ધા) તે છે સમ્યગ્દર્શન. જે પરમ નિધાન સ્વરૂપ છે.

પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજ શ્રદ્ધાને અનુભવરૂપે દર્શાવતાં કહે છે : ‘સમ્યગ્દર્શન ગુણ નમો, તત્ત્વ પ્રતીત સ્વરૂપો જી; જસુ નિરધાર સ્વભાવ છે, ચેતન ગુણ એ અરૂપો જી.’ તત્ત્વપ્રતીતિ તે સમ્યગ્દર્શન. અરૂપી ચેતનના ગુણોની પ્રતીતિ, અનુભૂતિ.

આત્મતત્ત્વની પ્રતીતિ કરવી છે. અને એ માટે માર્ગ ગુણો દ્વારા ગુણીની પ્રતીતિવાળો લીધો છે. જ્ઞાતાભાવ, દ્રષ્ટાભાવ, ઉદાસીનભાવ આદિ ગુણોના અનુભવ દ્વારા સાધક આત્મતત્ત્વનો-ગુણીનો અનુભવ કરે છે.

પ્રભુના ગુણને જાણવો તે સમ્યગ્જ્ઞાન. અનુપ્રેક્ષાની દિશા પૂરી, પૂરી આત્મગુણો ભણીની થઈ રહે.

જો સદ્ગુરુ કરે...’

આ જાણપણું, જેને પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજ જાણંગભાવ કહે છે, મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી જેને જ્ઞાયક ભાવ કે જ્ઞાતા ભાવ કહે છે, તે પર તરફનું અલગાવ બિન્દુ બની સ્વ સાથે આપણને જોડી આપે છે.

સવાસો ગાથાના સ્તવનમાં મહોપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજીએ કહેલું યાદ આવે : ‘જ્ઞાયકભાવ જે એકલો, ગ્રહે તે સુખ સાધે.’

જ્ઞાયક ભાવ. તમે માત્ર જ્ઞાયક છો. જાણનાર. ટ્રાફિક સર્કલ પર બેઠેલી વ્યક્તિ વાહનોને જોયા કરે છે; તેમ દુનિયાને જોનારા. આસક્તિનો ભાવ એમાં ભળતો નથી, તો તે છે લેપદશા વિનાની જાણકારી. જ્ઞાયકભાવ.

તમે છો માત્ર જાણનાર. માત્ર જોનાર.

દ્રષ્ટા તમે છો. તમારાથી ભિન્ન બધું જ દશ્યકોટિમાં આવશે. અષ્ટાવક ઋષિ આ સન્દર્ભને સ્પર્શતાં કહે છે : ‘અયમેવ હિ તે બન્ધો, દ્રષ્ટારં પશ્યસીતરમ્.’ તું દ્રષ્ટા તરીકે અન્યને - શરીર આદિને સ્વ તરીકે કલ્પે છે ત્યારે - જુએ છે એ જ તારો બંધ છે. આથી જ તારી લેપદશા વધે છે. તું દ્રષ્ટા છે, શરીર આદિ બધું દશ્ય છે, પર છે એમ માનીશ ત્યારે દેહાધ્યાસ રહેશે ક્યાં ?

જ્ઞાયકભાવ પરથી અલગાવ બિન્દુ ઊભું કરશે. અને સ્વ સાથે સાધકને તે જોડી આપશે. ‘અપૂર્વ અવસર’માં શ્રીમદ્જી કહે છે તેમ ‘દેહે પણ નવિ કિંચિત્ મૂર્છા જોય જો...’ ની ભાવદશા સાધકને મળશે.

પ્રભુગુણનું આંશિક અનુભવન તે છે સમ્યક્ ચારિત્ર.

યોગસૂત્રના એક સૂત્રમાં પતંજલિ ઋષિ કહે છે : ‘ત્રયમેકત્ર સંયમઃ.’ ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિનું એક જગ્યાએ સ્થિર થવું તે જ છે સંયમ.

સ્વરૂપસ્થિતિ માટેનું લક્ષ્ય નક્કી કરવું તે ધારણા. સ્વરૂપસ્થિતિનો પ્રારંભિક તબક્કો તે ધ્યાન અને સ્વરૂપસ્થિતિનો આગળનો તબક્કો - પૂરેપૂરા ડુબી જવાનો - તે સમાધિ.

એટલે, ચારિત્ર એટલે સ્વરૂપનું, સ્વગુણનું અનુભવન.

આત્મચરણ તે જ જ્ઞાન. સ્વગુણો તરફની સાધકની યાત્રા.

પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજ નવપદ પૂજામાં કહે છે :

‘જે મુખ્ય પરિણતિ સકલ જ્ઞાયક, બોધ ભાવ વિલચ્છના;
મતિ આદિ પંચ પ્રકાર નિર્મળ, સિદ્ધિ સાધન લચ્છના...’

જ્ઞાયકબોધ. માહિતી એ તો ગૌણ વસ્તુ છે. જ્ઞાયકભાવ જ આત્માનું સ્વરૂપ છે. જોયોથી બિલકુલ અલગ રહીને જ્ઞાતા રાગ-દ્વેષ-અહમ્ની ત્રિપુટીથી લેપાતો નથી.

જોયોની સાથે જ્યાં લગાવ થયો; લેપ જ લેપ. સામાન્ય મનુષ્ય ‘સારું’ અને ‘ખરાબ’નાં સ્ટીકર્સ જથ્થાબંધ રાખે છે. એક એક પદાર્થ પર અને વ્યક્તિ પર એ એ સ્ટીકરો લગાવ્યા જ કરે છે.

પોતાને ગમે તે પદાર્થ સારો.

પોતાને ન ગમે તે પદાર્થ ખરાબ.

પોતાને ગમે તે વ્યક્તિ સારી.

પોતાને ન ગમે તે વ્યક્તિ ખરાબ.

આખી દુનિયાના કેન્દ્રમાં એ પોતાની જાતને ગોઠવી દે છે. એનું હું જ થઈ ગયું વિશ્વરૂપ !

હુંના સાચા સ્વરૂપની ઓળખ થતાં જ આ અજ્ઞાનનું ધુમ્મસ છંટાય છે. જ્ઞાયકભાવ તીવ્ર બને છે.

પૂજ્ય આનન્દધનજી મહારાજે લખેલી એક કડી અહીં યાદ આવે છે: ‘અહો અહો હું મુજને નમું, નમો મુજ નમો મુજ રે; અમિત ફળ દાન દાતારની, જેહથી ભેટ થઈ તુજ રે...’^૫

પોતાની જાતને નમવાનું મન થાય છે અહીં કવિને. સ્વરૂપનું નમન. જે સ્વરૂપદશાને પ્રભુની સાથે અભેદ મિલન થયું છે.

પૂજ્ય જ્ઞાનવિમલસૂરિ મહારાજ જ્ઞાયકભાવને પામવાના માર્ગ તરીકે ગુરુભક્તિને આગળ કરે છે. ‘હોય પંચ મત્યાદિ સુજ્ઞાન ભેદે, ગુરૂપાસ્તિથી યોગ્યતા તેહ વેદે.’

જ્ઞાનને શિખરે પહોંચાડવા માટે પશ્ચિંગ મશીન કયું ? નક્કી, ગુરુ-ભક્તિ જ.

આ એક બહુ જ મઝાનો લય છે. માહિતી જ્ઞાનને પરિણતિ જ્ઞાનમાં ફેરવવા માટે અહંકારની બાદબાકી અને સમર્પણનું ઉમેરણ જરૂરી છે.

અત્યાર સુધી, આ જન્મમાં અને ગત જન્મોમાં આપણે ભણ્યા નથી એવું થોડું છે ? એથી આપણને શું મળ્યું ?

‘આનન્દ આપે તે જ જ્ઞાન.’ આવી જ વ્યાખ્યા સમ્યગ્જ્ઞાનની આપણે કરવી જોઈએ. અહંકાર કેન્દ્રમાં છે ત્યાં સુધી બધું જ માહિતી જ્ઞાન અહમ્ને વધારવાનું જ કામ કરશે.

વિનોબાજી યાદ આવે : ખેડૂત પાણીને જો શેરડીના ખેતર તરફ લઈ જાય તો તે પાણી શેરડીની મીઠાશ વધારશે અને જો ખેડૂત તે જ પાણીને રાઈના ખેતરમાં લઈ જશે તો ? તો એ પાણી રાઈની તીખાશ વધારશે.

‘આનન્દ આપે તે જ જ્ઞાન’ એ વ્યાખ્યાનો અર્થ થયો : આત્મચરણ કરાવે તે જ્ઞાન.

આ જ સન્દર્ભમાં નવપદ પૂજા બે વિધાનો કરે છે. એક વિધાનમાં તે કહે છે કે સમ્યગ્દર્શન જેને નથી મળ્યું તેવો નવ પૂર્વનો જ્ઞાતા પણ અજ્ઞાની છે; કારણ કે એનું એ જ્ઞાન એને પોતાની ગુણસૃષ્ટિ ભણી લઈ જતું નથી. બીજું વિધાન એવું છે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ સાધક પાસે પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનું જ્ઞાન હોય તોય એ જ્ઞાની છે. કારણ કે એનું જ્ઞાન એને સ્વ તરફ લઈ જાય છે.^૬

ગુરુપાસ્તિ શબ્દ મળાનો આવ્યો.^૭ ગુરુપાસ્તિ એટલે ગુરુ-ઉપાસના. સદ્ગુરુની નજીક હોવું. આ જ પરંપરામાં શિષ્ય માટે અન્તેવાસી શબ્દ છે.

આ અન્તેવાસિત્વ માત્ર શરીરના સામીપ્યને સૂચવે છે તેવું નહિ; આજ્ઞાનું સામીપ્ય પણ ગર્ભિત છે અહીં.

યાદ આવે પૂજ્યપાદ, દાદા ગુરુદેવ શ્રીમદ્ વિજય સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજા. દીક્ષાને થોડાક મહિના જ થયેલા અને ગુરુદેવ મણિવિજય દાદાએ કહ્યું : તારે સુરત પાસે રાંદેર મુકામે મુનિ રત્નસાગરજીની સેવા માટે જવાનું છે.

૬. સમકિત વિણ નવ પૂરવી, અજ્ઞાની કહેવાય;
સમકિત વિણ સંસારમાં, અરહો પરહો અથડાય.
સમકિતી અડપવયણ ધણી, પણ જ્ઞાની કહેવાય;
અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તમાં, સકલ કર્મમલ જાય.

— નવપદ પૂજા, પં. પદાવિજયજી

૭. હોય પંચ મત્યાદિ સુજ્ઞાન ભેદે, ગુરુપાસ્તિથી યોગ્યતા તેહ વેદે.

— નવપદ પૂજા, પૂ. જ્ઞાનવિમલસૂરિજી

જો સદ્ગુરુ કરે...’

સદ્ગુરુદેવની આજ્ઞાને આ વિનીત શિષ્યે અહોભાવપૂર્વક સ્વીકારી. અને તો, ગુરુદેવથી ઘણા દૂર, ભૌગોલિક રૂપે, હોવા છતાં તેઓ ગુરુદેવના સાન્નિધ્યમાં હતા.

મારા ગુરુદેવ પૂજ્ય ઝંકારસૂરિ મહારાજના જીવનની એક ઘટના મને યાદ આવે છે. દીક્ષાને બે-એક વર્ષ થયા હશે. બાર-તેર વર્ષનું વય. ડીસામાં ચાતુર્માસ. પૂજ્ય દાદા ગુરુદેવ ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજની એક આંખ ઝામરામાં અને એક મોતિયામાં જવાથી તેઓ જપ અને ધ્યાનની દુનિયામાં ઊતરેલા.

એ વખતે પ્રવચનો પોથી સામે રાખીને આપવાની પરંપરા. એક દિવસ સવારે દાદા ગુરુદેવે કહ્યું : ઝંકાર વિજય ! આજે તારે વ્યાખ્યાન આપવાનું છે. વિનીત શિષ્યને એ ખ્યાલ હતો કે ગુરુદેવ જ્યારે આજ્ઞા આપે ત્યારે સ્વીકારી જ લેવાની છે.

સહેજે ‘નનુ ન ચ’ કર્યા વિના એમણે પૂછ્યું : ગુરુદેવ ! શી રીતે વ્યાખ્યાન આપવાનું ? ગુરુદેવે ફરમાવ્યું : તું મારી પાસે ‘વર્ધમાન દેશના’ વાંચે છે. એ જ રીતે વ્યાખ્યાનમાં બોલવાનું. સદ્ગુરુનો એ શક્તિપાત હતો, જે વિનીત શિષ્ય દ્વારા ઝીલાઈ ગયો.

આજના યુગના મહાન શાસનપ્રભાવક એ ગુરુદેવ ઘણીવાર કહેતા કે સદ્ગુરુદેવની કૃપા જ મારી અધ્યાપિકા બની છે. એણે જ મને બધું શીખવ્યું છે.

‘ગુરુપાસ્તિથી યોગ્યતા તેહ વેદે.’ સદ્ગુરુની ઉપાસના વડે સાધક જ્ઞાની બને છે. જ્ઞાન મેળવવાની યોગ્યતા તેનામાં આવે છે.

આવું જ્ઞાન કેવી રીતે જીવનનું ચાલક બળ બની રહે છે તેની વાત નવપદ પૂજામાં ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજે કરી : ‘સકળ ક્રિયાનું મૂળ જે શ્રદ્ધા, તેહનું મૂળ જે કહિયે; તેહ જ્ઞાન નિત નિત વંદીજે, તેહ વિણ કહો કિમ રહીએ...’

ક્રિયાનું પોષક બળ છે શ્રદ્ધા અને શ્રદ્ધાને પુષ્ટ કરનાર છે જ્ઞાન.

ક્રિયામાં સપ્રાણતા ઊભરાય છે શ્રદ્ધા વડે. પ્રભુ પરની ને સદ્ગુરુ પરની શ્રદ્ધા નાનકડી ક્રિયાને અર્થસભર બનાવી દે છે. પ્રીતિ, ભક્તિ, વચન અનુષ્ઠાનોને આ સન્દર્ભમાં જોવાં જોઈએ.

પ્રીતિ અનુષ્ઠાન.

પ્રભુ પરની પ્રીતિમાં ભીંજાયેલું અનુષ્ઠાન. નાનકડું અનુષ્ઠાન પણ પ્રભુપ્રીતિથી છલોછલ. એક મુહપત્તીનું પડિલેહણ કરવાનું હોય કે એક ખમાસમણ દેવાનું હોય; ‘મારા પ્રભુએ કહ્યું છે...’ આ ભાવ એ નાનકડી ક્રિયાને પ્રભુ સાથે જોડી આપે છે.

આપણા યુગના સાધકશ્રેષ્ઠ શ્રી ઋષભદાસજીએ સાધનાના આનન્દને અભિવ્યક્ત કરતાં કહેલું કે એક ખમાસમણ દઉં છું ને એટલો બધો આનન્દ ભીતર છલકાય છે કે નાનકડું હૃદય આ આનન્દને ઝીલી શકશે કે કેમ એવી વિમાસણ થાય.

પ્રીતિનું સર્વોચ્ચ શિખર તે ભક્તિ. નારદ ઋષિ ભક્તિની વ્યાખ્યા કરતાં કહે છે : ‘સા ત્વસ્મિન્ પરમપ્રેમરૂપા.’ પરમાત્માને વિષે પરમ પ્રેમ તે ભક્તિ.

જે અનુષ્ઠાન કરતાં પરમાત્મા પર પરમ પ્રીતિ છલકાય તે ભક્તિ અનુષ્ઠાન.

સુલસા મહાસતી પ્રભુના ધર્મલાભને સાંભળે અને તેમનાં રૂંવાડાં ગિંચકાઈ ઊઠે : ‘મારા પ્રભુએ મને યાદ કરી....!’

જો સદ્ગુરુ કરે...’

એ પછી વચન અનુષ્ઠાન.

પ્રભુના વચનને અનુસારે ડગ ભરવાના. આજ્ઞા જ જીવન મન્ત્ર બની રહે.

ત્યારબાદ છે અસંગ અનુષ્ઠાન. સ્વાભાવિક રીતે જ ભીતરથી પરમાત્માનાં વચનોને અનુસારે ચલાયા કરે. કોઈ નિમિત્ત દ્વારા ભીતરી વૃત્તિને ઉત્તેજિત કરવાની ન રહે.

ગજસુકુમાલ મુનિની ક્ષમા અસંગ ભાવની હતી.

સમ્યગ્ જ્ઞાન.

પૂ.પં. શ્રી પદ્મવિજયજી મહારાજ જ્ઞાનનો મહિમા વર્ણવતાં કહે છે:
‘બહુ કોડો વરસે ખપે, કર્મ અજ્ઞાને જેહ;
જ્ઞાની શ્વાસો-શ્વાસમાં, કર્મ ખપાવે તેહ...’
કેટલો અદ્ભુત આ મહિમા !

શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતાં કેટલી સેકન્ડ થાય ? એકાદ સેકન્ડમાં એવું શું કરી શકાય કે વિપુલ કર્મ-નિર્જરા થાય ?

એ સમયમાં ઉપયોગને શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રાખવાનો. જ્ઞાન એટલે આત્મજ્ઞાન અને તે જણાયો પછી બીજે નજર જ ક્યાં જાય ?

ઉપયોગને સ્વરૂપમાં રાખવાનો કેવો આ મહિમા !

જ્ઞાન પદ સાધના
આધાર સૂત્ર - (૮)

- આદ્યુ આચરણ લોક ઉપચારથી,
શાસ્ત્ર અભ્યાસ પણ કાંઈ કીધો;
શુદ્ધ શ્રદ્ધાન વળી આત્મ અવલં બવિણ,
તેહવો કાર્ય તિણે કો ન સિધો.....

— શ્રી મહાવીરજિન સ્તવના
(પૂ. દેવચન્દ્રજી મ.)

પ્રકરણ સાર

- આત્મચરણ તે જ જ્ઞાન, તે જ દર્શન, તે જ ચારિત્ર.

[૯]

‘વેધકતા વેધક લહે....’

અજિતસેન મુનિની સ્તવના કરતાં મહામના શ્રીપાળ કુમારે જે વાતો કહી છે, તે શ્રીપાળ રાસનો એવો વિભાગ છે, જે સાધનાની ઊંડાઈનું યથાતથ ચિત્રણ આપતો હોય.

થોડીક કડીઓ ત્યાંની જોઈએ.

તુમે અનુભવ-જોગી, નિજગુણ-ભોગી, વિશ્વનો તારુજ,
તુમે ધર્મસંન્યાસી, શુદ્ધ પ્રકાશી, તત્ત્વના વારુજ;
તુમે આતમ દરસી, ઉપશમ વરસી, વિશ્વનો તારુજ,
સીંચો ગુણવાડી, થાય તે જાડી, પુણ્યસું વારુજ.

નિજગુણભોગ એ છે સાધનાનું લક્ષ્ય. જ્ઞાતાભાવ, દ્રષ્ટાભાવ કે ઉદાસીનભાવમાં રહેવાનું જે સુખ છે, તે માણ્યા પછી વિભાવોમાં રહી જ ન શકાય.

નિજગુણભોગ મળે શી રીતે ?

યોગાનુભવથી. બહુ પ્યારો શબ્દ અહીં આવ્યો ‘તુમે અનુભવ જોગી’. યોગનું શબ્દાત્મક રૂપ પણ મનોહર છે અને ચિન્તનાત્મક રૂપ પણ મનોહર જ છે ને ! પણ અનુભૂતિના સ્તર પર યોગ ન ઊતર્યો તો...?

શબ્દાત્મક યોગ બીજાને પ્રભાવિત જરૂર કરી શકે. ધારદાર ચિન્તન એ વિષયનું હોય તો સાંભળનારા ખુશ પણ થાય. પણ એથી પોતાને શું? અહંકાર જ અહંકાર ઊભરાશે ને !

પરિણતિ વિહોણું વક્તૃત્વ. શું થાય એથી ? રામકૃષ્ણ પરમહંસ એક સરસ કથા આ અંગે કહેતા : ગામડાગામના છગનભાઈ કુંભમેળામાં ગયા. એમને એમ કે આપણા ગામમાં ઘણા સાધુ-સંતો આવેલા છે અને એ દરેકની પોતે સેવા કરેલી છે. એટલે મેળામાં કો’ક ને કો’ક પરિચિત સંત મળી જશે. ને એમના તંબુમાં ઉતારો થઈ જશે. પણ કોઈ પરિચિત સંત મળ્યા નહિ. કોઈ તંબુમાં બિસ્તર મૂકવાની જગ્યા ન મળી. ત્યારે એમણે રસ્તાની ધાર પર પોતાનો સામાન ગોઠવ્યો. અને બેઠા.

થોડીવાર પછી જોયું કે એમના જ ગામના રમણભાઈ બિસ્તર ઊંચકી બધે ફરતા’તા. છગનભાઈએ કહ્યું : રમણભાઈ ! ક્યાંય ઠેકાણું નથી પડ્યું કે શું ? રમણભાઈ કહે : ના.

ત્યારે છગનભાઈ બોલ્યા કે તો મારી પાસે આવી જાવ ! રામકૃષ્ણજી આ કથા કરીને હસતા : ભાઈનું પોતાનું તો ઠેકાણું પડ્યું નથી ને બીજાનું ઠેકાણું પાડવા ચાલ્યા !

સાધના ભટકી પડે છે એ આ કોણથી જ તો ભટકે છે ને ! લક્ષ્ય પરથી નજર હટી, કે ગોટાળો શરૂ!

જો સદ્ગુરુ કરે...’

પ્રભુએ આચારાંગ સૂત્રમાં એટલે જ ચેતવણી આપી : ‘જાણ સદ્ધાણિવ્રતો, તમેવ અણુપાલિજ્ઞા, વિજહિતા વિસોત્તિયં...’ જે શ્રદ્ધાપૂર્વક શ્રામણ્યની સફર શરૂ કરેલી, ભાઈ ! તેને જ તું સાચવી રાખજે. શ્રદ્ધા જ તો છે ચાલક બળ.

સવાલ એ થાય કે શ્રામણ્યના માર્ગ પર, પ્રભુની પ્યારી સાધનાના માર્ગ પર ચાલવાથી તો શ્રદ્ધા પુષ્ટ બનવી જોઈએ. શ્રદ્ધા શિથિલ કેમ બની ?

ઉત્તર મનોવૈજ્ઞાનિક આયામમાં અપાયો છે : વિસ્રોતસિકા – મનની ચંચળતા શ્રદ્ધાદીપને ઝાંખો પાડી દે છે.

એકાદ અપ્રિય ઘટનાની ચોટ લાગે છે ત્યારે મનનું જળ ખળભળી ઊઠે છે : આમ કેમ થયું ? અને પછી, એ અપ્રિય ઘટનાની પાછળ જેનો પણ સંભવિત હાથ લાગતો હોય તે વ્યક્તિ પ્રત્યે તિરસ્કાર, દ્વેષ આદિ ઊભરાય છે.

બસ, મન-જળ ડહોળાઈ ગયું !

હકીકતમાં, સાધકનું મન-જળ સામાન્ય મનુષ્યના મન-જળ જેવું ન હોવું ઘટે. એકાદ નિમિત્તનો પથરો પડે અને પ્રાકૃત મનુષ્યનું મન-જળ ડહોળાઈ શકે. સાધકનું ન જ ડહોળાય. હું ઘણીવાર કહેતો હોઉં છું કે સાધકનું મનનું તળાવ હિમપ્રેદશમાં, જેની સપાટી બરફની બની ગઈ છે તેવા ઠરી ગયેલા તળાવ જેવું હોવું જોઈએ. પથરાની અસર જ શું થાય ત્યાં!

આવી પરની અસર વિનાનું મન વિસ્રોતસિકામાં જશે જ કેમ ? વિસ્રોતસિકા વિના શ્રદ્ધાનું ઝરણું અખંડ રૂપે ચાલ્યા કરશે જ.

‘તુમે અનુભવ-યોગી, નિજગુણ-ભોગી....’ યોગનું અનુભૂતિના સ્તરે ઊતરવું અને પરિણામે, સાધકનું નિજગુણભોગની દુનિયામાં જવું.

અદ્ભુત છે આ દુનિયા.

આનન્દથી છલકાતી.

શબ્દોનું એ દુનિયામાં પ્રવેશવાનું કોઈ ગજું નથી. અહીં અપાતા શબ્દો પણ માત્ર ઈંગિત આપી શકે. એ આનન્દને તો અનુભવવો જ રહ્યો.

તમે ઘટનાને માત્ર જાણો. એમાં ડૂબતા કે વહેતા નથી. પ્રેક્ષક તરીકે તમે સુખ લૂંટી શકો છો. પણ તમે પ્રસંગના કર્તા બની જાવ તો, જુઓ. મઝા બધી કિરકિરા થઈ જશે.

તમારા કર્તૃત્વને અપેક્ષા છે બીજાની વાહ-વાહની. એને બદલે વ્યવસ્થાની કચાશ વિષે જ ફરિયાદો ચાલુ થઈ તો...?

પ્રભુની કૃપાએ કર્તૃત્વ છીનવી લીધેલું હોઈ દરેક પ્રસંગે પ્રેક્ષક તરીકેનો આનન્દ હું માણી શકું છું.

આ એક નાનકડો આસ્વાદ ગણાય. જો સામાન્ય અહંકાર જાય અને આટલો આનન્દ પ્રગટતો હોય તો સંપૂર્ણ નિજગુણભોગમાં કેટલો તો આનન્દ પ્રગટે !

નિજગુણના ભોગમાં ક્ષાયિક ભાવની ક્ષમા આદિમાં મહાલવાનું થશે અને એટલે ક્ષાયોપશમિક ભાવના ધર્મો — ક્ષમા આદિ — નો ત્યાગ થશે. આ છે ધર્મસંન્યાસ.

‘તુમે ધર્મસંન્યાસી, શુદ્ધ પ્રકાશી તત્ત્વના...’ અનુભૂતિવાન સાધક જ શુદ્ધ ધર્મની પ્રરુપણા કરશે ને ! બહુ જ ઓછું બોલશે આવા સદ્ગુરુ. પણ બોલશે ત્યારે સાંભળનારને કોઠે કોઠે દીવા પ્રગટશે.

ગુરુ યાકુસન પાસે એક સાધક આવ્યો. ગુરુ એને ઓળખતા હતા. છતાં ગુરુએ પૂછ્યું : તું કોણ છે ? (યાદ રહે, ગુરુ એ નથી પૂછતા કે તારું નામ શું છે ?) સાધકે કહ્યું : હું જોતાન છું. (એનું નામ જોતાન હતું.)

જો સદ્ગુરુ કરે...’

સીધો લાભ થશે. પોતાની ગુણસિદ્ધિ દઢ બનશે. એ દઢતા ગુણપ્રકર્ષને ખેંચી આણનારી બનશે.

ચારિત્ર એટલે સ્વ-રમણતા. મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજ શ્રીપાળ રાસમાં કહે છે : ‘જાણ ચારિત્ર તે આતમા, નિજ સ્વભાવમાં રમતો રે; લેશ્યા શુદ્ધ અલંકર્યો, મોહવને નવિ ભમતો રે..’

‘જાણ ચારિત્ર’ એટલે જ્ઞાન, દર્શન યુક્ત ચારિત્ર એવો અર્થ કરી શકાય. અહીં પૂ. દેવચન્દ્રજીમહારાજ કૃત ‘અધ્યાત્મ ગીતા’નું એક વચન યાદ આવે : ‘જ્ઞાનની તીક્ષ્ણતા ચરણ તેહ.’ જ્ઞાનની તીક્ષ્ણતા તે જ ચારિત્ર.

જ્ઞાતાભાવ તીક્ષ્ણ, સૂક્ષ્મ બને છે ઉદાસીનભાવથી. જ્ઞાતાભાવની તીક્ષ્ણતા એટલે એનું નિર્લેપ બનવું. માત્ર જાણવાનું રહે; રાગ, દ્વેષ, અહમ્મનો લેપ ન રહે. આ બને છે ઉદાસીનભાવના પ્રવેશથી.

એટલે, ચારિત્ર (ઉદાસીનભાવ) જ્ઞાનને (જ્ઞાતાભાવને) તીક્ષ્ણ બનાવે છે તેમ કહો અથવા તો જ્ઞાનની તીક્ષ્ણતા તે જ ચારિત્ર એમ કહો; બેઉ સરખું થયું.

ઉદાસીનભાવ બહુ જ પ્યારો શબ્દ છે. ઉદ્+આસીન, તે ઉદાસીન. ઊંચે બેઠેલ. ઘટનાઓ ઘટ્યા કરે છે, પણ ઉદાસીનભાવવાળાને એ ઘટના સ્પર્શતી નથી.

એક જેન હાઈકુ કહે છે :

*Sitting quietly
Doing nothing
Spring comes and
grass grows
by it self.*

[શાન્ત રીતે બેઠેલ
અને કશું ન કરતો સાધક
(જુએ છે કે)
વસંત એની મેળે આવે છે
અને ઘાસ ઊગે છે.]

સીધું ગણિત છે : ઉદાસીનભાવવાળા સાધકનું કર્તૃત્વ ખરી પડ્યું છે.
અને એથી એને ક્યાંય કશું કરવા જેવું લાગતું નથી. બધું થયા કરે છે.

આથી વિરુદ્ધ, કર્તૃત્વવાળો માણસ બધે જ પોતાના કર્તૃત્વને ફેલાવવા મથશે.

એક શાસક લાખો-કરોડો લોકોનાં સુખનું ઉત્તરદાયિત્વ પોતાના પર લઈ લે છે.

કર્તૃત્વની બુદ્ધિ ખરી પડ્યા પછી પોતાની જાત પર હસવું આવે છે.
કર્તૃત્વનાં માટીનાં જાડાં થરોને સાધકે પોતાના શરીર રૂપે લેખેલા.

‘જાણ ચારિત્ર તે આત્મા, નિજ સ્વભાવમાં રમતો રે...’ ઉદાસીન-ભાવથી જ્ઞાતાભાવ પુષ્ટ બન્યો. હવે સાધક રહેશે પોતાના સ્વરૂપમાં. અશુદ્ધભાવ – પરભાવ હવે ગયો. ‘લેશ્યા શુદ્ધ અલંકર્યો.’

‘યોગ શતક’ ગ્રંથમાં છેડે [શ્લોક : ૮૮] પૂજ્યપાદ હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે એક સરસ વિચાર મૂક્યો છે. કેટલીય વાર ગ્રૈવેયિકાદિ દેવલોકમાં આપણે જઈ આવ્યા. અને ત્યાંની ભૂમિકાએ શુભ લેશ્યાઓ જ રહી. અને તે પણ પલ્વોપમોના પલ્વોપમો સુધી. સાગરોપમોના સાગરોપમો સુધી. પણ ત્યાંથી અવન થયું તો તિર્યંચાદિ યોનિમાં જતાં જ અશુભ લેશ્યાનો સ્પર્શ શરૂ !

કારણ કે એ શુભ લેશ્યા માત્ર ત્યાંની ભૂમિકાને કારણે મળેલી. ઉપાદાન શુદ્ધિ નહોતી થયેલી.

જો સદ્ગુરુ કરે...’

આજ્ઞાયોગને કારણે લેશ્યાશુદ્ધિ થશે તે જ વાસ્તવિક બની રહેશે.

આ આના જેવું થયું : કોઈ દર્દી રીસોર્ટમાં જાય અને ત્યાંના સુંદર વાતાવરણને કારણે થોડુંક સારું લાગે. પણ એ ઘરે આવે એટલે પાછો દર્દનો હુમલો શરૂ થઈ જાય. તો, પ્રતિકાર શક્તિ એની ખીલી ન હતી, માત્ર ત્યાંના વાતાવરણને કારણે સારું લાગેલું.

‘જાણ ચારિત્ર તે આત્મા, નિજ સ્વભાવમાં રમતો રે;
લેશ્યા શુદ્ધ અલંકર્યો, મોહવને નવિ ભમતો રે.’

નિજસ્વભાવમાં રમવાની વાત પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજે નવપદ પૂજામાં આ રીતે કરી : ‘ચારિત્રગુણ વળી વળી નમો, તત્ત્વરમણ જસુ મૂલો જી; પર-રમણીયપણું ટળે, સકલ સિદ્ધિ અનુકૂલો જી...’

તત્ત્વ રમણતા. તત્. તે. તે એટલે પરમાત્મા : ભક્તની દુનિયામાં. તે એટલે આત્મા : સાધકના વિશ્વમાં. તેમાં ડુબી જવું છે. તન્મય બની જવું છે. હુંમયતાના અનાદિના ડૂબવાની સામે આવે આ તન્મયતા.

એ તન્મયતા કેવું તો સુખ આપે ? મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજ કહે છે : ‘બાર માસ પર્યાયે જેહને , અનુત્તર સુખ અતિક્રમિયે; શુકલ શુકલ અભિજાત્ય તે ઉપરે, તે ચારિત્રને નમિયે રે...’

એક વર્ષનો સંયમીજીવનનો પર્યાય થયો કે સંયમીનું સુખ, ચિત્ત-પ્રસન્નતા અનુત્તર વિમાનના દેવને પણ ઓળંગી જાય છે.

પંચવિંશતિકામાં મહોપાધ્યાયજીએ એક વર્ષના સંયમીજીવનને જીવન્મુક્ત દશા કહી છે.

કેટલો પ્યારો આ શબ્દ છે : ‘જીવન્મુક્ત દશા.’ જીવન્મુક્ત મહાત્માઓ કેવા હોય છે ? પંચવિંશતિકા કહે છે : ‘આત્મભાવમાં સતત જાગૃત,

બહિર્ભાવમાં સૂતેલા, પર દ્રવ્યોમાં ઉદાસીન અને એ રીતે સ્વગુણોમાં લીન હોય છે આ જીવન્મુક્તો.^૧

કેવો પરમ આનન્દ હોય આ દશામાં !

આ પર્યાય નિશ્ચય પર્યાય, નિશ્ચય શ્રામણ્ય પર્યાયનો સમજવાનો છે એમ ઉપદેશમાલાએ કહ્યું છે.^૨

નિશ્ચય શ્રામણ્યની સાથે વ્યવહાર શ્રામણ્યની સાધ્ય-સાધન દશાની વાત વર્ણવતાં પં. શ્રી પદ્મવિજય મહારાજ નવપદ પૂજામાં કહે છે :

પરિષદ સહનાદિક પરકારા,
એ સબ હે વ્યવહારા હો;
નિશ્ચય નિજગુણ ઠરણ ઉદારા,
લહત ઉત્તમ ભવપારા હો...
મોહાદિક પરભાવસે ન્યારા,
દુગ નય સંયુત સારા હો;
પદ્મ કહે ઈમ સુણી ઉજમાળા,
લહે શિવવધૂ વરહારા હો...

પરિષદસહન આદિ રૂપ છે વ્યવહાર ચારિત્ર અને નિજગુણમાં સ્થિરતા રૂપ છે નિશ્ચય ચારિત્ર.

પરિષદ-સહન નિજગુણ સ્થિરતાનું સાધન કેવી રીતે બનશે ?

૧. જાગ્રત્યાત્મનિ તે નિત્યં, બહિર્ભાવેષુ શેરતે ।

ઉદાસતે પરદ્રવ્યે, લીયન્તે સ્વગુણામૃતે ॥

— પંચવિંશતિકા

૨. ન તર્હિં દિવસા પક્ષ્વા, માસા વરિસા વિ સંગણિજ્જંતિ ।

જે મૂલઉત્તરગુણા, અક્ષલિયા તે ગણિજ્જંતિ ॥ ૪૭૧ ॥

— ઉપદેશમાલા

પરિષદ-સહન દ્વારા શરીર પ્રત્યેનો રાગ શિથિલ બનશે. અને શરીર સાધના માટે સજ્જ પણ બનશે.

સાધકે સંકલ્પ કર્યો કે કાલે વહેલી સવારે ઊઠીને પોતે કાયોત્સર્ગ ધ્યાન કરશે. સવારે સાડા ત્રણ વાગ્યે ઊઠતાં જ લાગ્યું કે ટાઢિયો તાવ શરીરને જકડીને બેસી ગયો છે. હવે કાયોત્સર્ગનું શું ?

પણ જો તાવ, ઠંડી, ગરમી આ બધું અભ્યસ્ત થયું હશે તો...? શરીરના સ્તર પર એ ચાલ્યા કરશે. સાધક સાધનામાં ગરકાવ થઈ જશે.

રોગ, ઠંડી, ગરમી વગેરે સહેવાથી સાધનામાં વ્યવધાન નહિ આવે. શરીર છે એટલે એની ફરિયાદો તો ચાલુ જ રહેવાની. પરંતુ અભ્યસ્તદશા જેમ વધશે તેમ એ બધું જ - રોગાદિ - સામાન્ય બનશે. ફરિયાદો લુપ્ત થશે.

સાધક ચોવીસ કલાક હવે સાધનામાં સરી શકશે.

નિશ્ચય ચારિત્ર થશે નિજગુણની સ્થિરતા. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિમાં ડુબેલા રહેવાનું. એ માટેનું વ્યવહાર ચારિત્ર થશે પરિષદ સહન આદિ.

આદિથી શું લઈશું ?

જે જે માર્ગ દ્વારા નિજગુણ સ્થિરતા પકડાય તે આદિમાં આવશે. પેલું સૂત્ર ફરી અહીં યાદ કરીએ : ‘યોગ અસંખ્ય છે જિન કહ્યા...’ (નવપદ પૂજા) પ્રભુએ કહેલા સાધના માર્ગો અગણિત છે.

કો’ક સાધક સ્વાધ્યાય દ્વારા સ્વગુણની સ્થિરતા પામશે. કોઈ વિનય દ્વારા. કોઈ વેચાવચ્ચ દ્વારા.

લક્ષ્ય સ્પષ્ટ થઈ ગયું. ‘નિશ્ચય નિજગુણ ઠરણ ઉદારા.’ નિજગુણમાં સ્થિરતા તે જ લક્ષ્ય. અને એટલે હવે સાધકને એક હજાર ગાથાના સ્વાધ્યાયથી કે વીસ નવી ગાથા કરવાથી સંતોષ નહિ થાય. ‘મારા જ્ઞાન

ગુણને હું સ્પર્શ્યો ?' એ લાગલો જ પોતાની જાતને પ્રશ્ન કરશે. મારો શાયકભાવ નિર્મળ બન્યો ? હું માત્ર જાણતો હોઉં, એક તટસ્થ પ્રેક્ષક તરીકે ઘટનાને. એ ઘટનાને કારણે રાગ, દ્વેષ, અહમ્મનો લગીરે સ્પર્શ મને ન થાય એવું બન્યું ? આનો ઉત્તર સંતોષકારક હશે તો જ એને આનન્દ થશે.

તો, વાત સ્પષ્ટ બની : નિજગુણ સ્થિરતા તે નિશ્ચય ચારિત્ર અને તેની પ્રાપ્તિ જેના દ્વારા થાય તે વ્યવહાર ચારિત્ર.

‘દુગ નય સંયુત સારા હો...’ સાધકે બેઉ નયને આદરથી સ્વીકારવાના છે. વ્યવહાર એની ભૂમિકાએ સમ્યગ્ છે. નિશ્ચય એની ભૂમિકાએ.

આ બેઉ નય યથાતથ રીતે પકડાયા કે કેમ એની ખાતરી શી રીતે થાય? મજાનો માનદંડ આપ્યો : ‘મોહાદિક પરભાવસે ન્યારા...’ વિભાવોનો સ્પર્શ હવે નથી થતો ને ? વિભાવો પ્રત્યેનો રસ ખરી પડ્યો છે ને ?

સાધકે સતત આ મંથન કર્યા કરવું જોઈએ. સ્વગુણનું માખણ જરૂર મળશે.

સાડાત્રણસો ગાથાના સ્તવનમાં પૂજ્ય મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ કહે છે :

છઠ્ઠું ગુણઠાણું ભવ અડવી ઉલ્લંઘન જિણે લહિયું;
તસ સોભાગ સકલ મુખ એકે, કિમ કરી જાયે કહિયું...

છઠ્ઠું ગુણઠાણું — ભાવ મુનિદશા મળી એટલે ભવ અટવીને પેલે પાર સાધક પહોંચી ગયો ! હવે સંસાર ભૂતકાળની વાત બની ગઈ.

સંસાર એટલે રાગ, દ્વેષ, અહંકારની લિપ્તતા. મુનિ છે એ બધાથી પર. એ મુનિત્વની સ્તવના કરતાં કહ્યું :

જો સદ્ગુરુ કરે...'

ધન્ય તે મુનિવરા રે, જે ચાલે સમભાવે;
ભવસાયર લીલાએ ઊતરે, સંયમ કિરિયા નાવે...

મુનિનું એક એક ડગલું સમત્વની ભોમકા પર પ્રસ્થાપિત થઈ રહ્યું છે. હવે સંસારનો સાગર શી વિસાતમાં ? મીરાંએ કહ્યું છે : ‘ભવસાગર અબ સૂખ ગયો હૈ, ફિકર નહિ મોહિ તરનન કી...’ સંસારનો સાગર જે ક્યારેક બિહામણો, દુસ્તર લાગતો હતો, તે હવે તરવો સહેલો બની ગયો. કારણ કે સાગર સુકાઈ ગયો છે !

આવા મુનિની ભીતરી પરિણતિ કેવી મઝાની છે !

‘ગુણઠાણાની પરિણતિ જેહની, ન છીપે ભવજંજાલે;
રહે શેલડી ઢાંકી રાખી, કેતો કાલ પરાલે...’

ભીતરની પરિણતિ છે મુનિની અદ્ભુત. કદાચ એ જવાબદારી નિભાવવા બાહ્ય ક્રિયાકલાપ - શ્રી સંઘનાં સ્થિરીકરણ આદિ માટે - કરતા હોય તો પણ એ બધાથી અળગા હોય છે. પરાળમાં ઢાંકેલી શેરડી કેટલો સમય ઢંકાયેલી રહે ? એ બહાર આવશે જ.

ચારિત્ર પદ સાધના
આધાર સૂત્ર - (૯)

- જાણ ચારિત્ર તે આતમા,
નિજ સ્વભાવમાં રમતો રે;
લેશ્યા શુદ્ધ અલંકર્યો,
મોહવને નવિ ભમતો રે...

— શ્રીપાળરાસ

- લેસાય વિ આણાજોગઓ ડ આરાહગો ઇહં ખેઓ ।
ઇહરા અસતિં ઇસા વિ હંતડણાંઈમ્મિ સંસારે ॥ ૧૧ ॥

— યોગશતક

પ્રકરણ સાર

- વ્યવહાર ચારિત્ર અને
નિશ્ચય ચારિત્ર
- સદ્ગુરુના શબ્દો વેધક ક્યારે બને ?

[૧૦]

દર્શન, સ્પર્શન, નિમજ્જન

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરે લખેલી આ મઝાની પ્રાર્થના :

જીવન જળ સુકાઈ જાય,
કરુણા વરસંતા આવો !
માધુરી માત્ર છુપાઈ જાય,
ગીત-સુધા ઝરંતા આવો !
કર્મનાં જ્યારે કાળાં વાદળ,
ગરજ ગગડી ઢાંકે સહુ સ્થળ;
હૃદય આંગણે હે નીરવ નાથ !
પ્રશાન્ત પગલે આવો !

મોટું મન જ્યારે નાનું થઈ,
ખૂણે ભરાયે તાળું દઈ;
તાળું તોડી હે ઉદાર નાથ !
વાજંતા ગાજંતા આવો !

કામ ક્રોધનાં આકરાં તુફાન,
આંધળાં કરી ભુલાવે ભાન;
હે સદા જાગન્ત ! પાપ ધુવન્ત !
વીજળી ચમકંતા આવો !

પ્રભુમિલનની બે રીતો છે : એક તો ઉપરના ગીતમાં મુકાઈ છે તે, જેમાં ભક્ત પ્રભુને પોતાના હૃદયમાં અવતરવવાની પ્રાર્થના કરે છે. બીજી રીતમાં ભક્ત પ્રભુ સાથે અભેદમિલન માટે પ્રયત્ન કરે છે.

પહેલો લય પરમતારક શ્રી સીમન્ધર પ્રભુના ચૈત્યવંદનમાં ભક્તિ-યોગાચાર્ય ભાણવિજય મહારાજે મૂક્યો છે :

શ્રી સીમન્ધર જગધણી, આ ભરતે આવો;
કરુણાવન્ત કરુણા કરી, અમને વન્દાવો !
સકળ ભક્ત તુમે ધણી, જો હોવો અમ નાથ;
ભવોભવ હું છું તાહરો, નહિ મેલું હવે સાથ...
સયલ સંગ છંડી કરી, ચારિત્ર લેઈશું;
પાય તુમારા સેવીને શિવરમણી વરીશું....
એ અળજો મુજને ઘણો એ, પૂરો સીમન્ધર દેવ;
ઈહાં થકી હું વિનવું, અવધારો મુજ સેવ..
કર જોડીને વિનવું, સામો રહી ઈશાન,
ભાવ જિનેસર ! ભાણને, દેજો સમકિત દાન....

કેટલી સરસ પ્રાર્થના ! ભક્ત મહાવિદેહ જાય એમ નહિ; પ્રભુ પોતે અહીં પધારે ! ‘આ ભરતે આવો!’

પછી એક આશંકાનો લય પ્રગટ થયો છે. જોકે ભક્તની શંકા પણ મધુરી જ હોય છે. ભક્તની શ્રદ્ધા પણ મધુરી. તેની શંકા પણ મધુરી. ‘સકલ ભક્ત તુમે ધણી, જો હોવો અમ નાથ...’ તમે સકળ ભક્તોના નાથ તો છો જ, પ્રભુ ! પણ શું તમે મારા નાથ પણ થશો ?

આશંકાની પાછળ પોતાનું અસામર્થ્ય છે. જે જે ભક્તોએ સંપૂર્ણ સમર્પણ પ્રભુનાં ચરણોમાં કર્યું, પ્રભુ એના નાથ બન્યા. પણ પોતાની પાસે તો સમર્પણનો છાંટોય નથી. તો શું આ પૃષ્ઠભૂ પર પ્રભુ મારા નાથ બનશે ?

અને, જો પ્રભુ એ રીતે મારો હાથ પકડે, સમર્પણ બિલકુલ ન હોવા છતાં પ્રભુ મને સ્વીકારે; તો હું પણ પ્રભુને છોડીશ નહિ. આવા મીઠડા પ્રભુને કેમ કરી છોડી શકાય ?

પ્રભુનો સંગ મળશે અને મજાની યાત્રા ચાલુ થશે. એના સંગમાં બીજા બધાનો સંગ છૂટી જશે.

પ્રભુ મળ્યા. પ્રભુના પ્યારા, પ્યારા સમ્મોહનમાં ડૂબવાનું થયું. હવે બીજું કંઈ ગમે જ નહિ ને !

ભક્તનું સમર્પણ કેવું તો મજાનું હોય છે ! લાલજી કાનપરિયા એક ગીતમાં કહે છે :

તમે કહો તો રાજ તમારું, તમે કહો તો પાટ;
તમને સોંપી દીધી અમારી, જાત અમે અઘાટ...!
તમે કહો તો મૂંગામંતર, તમે કહો તો વદીએ;
અણગમતું જે લાગે તમને, કામ ન કરવું કદીએ;
તમે રીઝો તો મન મોજમાં, નહિ તો રહે ઉચાટ,

તમે કહો તો રાજ તમારું, તમે કહો તો પાટ...
સાવ અમે તો કોરો કાગળ, કશુંય નવ વંચાય;
તમે આવી અક્ષર પાડો તો, ક્ષણમાં ઝળહળ થાય;
તમે આવીને પગલાં પાડો, શણગારી છે વાટ,
તમને સોંપી દીધી અમારી, જાત અમે અઘાટ.

તો, પ્રભુ તરફથી શરૂઆત થાય, પ્રભુ પોતાના વહાલા બાળકને મળવા માટે તેના ઉરમાં આવે તે પહેલી રીત.

બીજા પ્રકારમાં ભક્ત પોતાના તરફથી પ્રારંભ કરે છે. પ્રભુ સાથે, ક્ષણોનું પણ, અભેદ મિલન કેમ સધાય એ મથામણ એક માર્ગ ચીંધે છે. અને એ માર્ગ એ છે કે ભક્ત પોતાની ચેતનાને ક્ષમા આદિ ગુણો વડે રંગી નાખે છે. ક્ષમા ગુણનું એક નાનકડું ઝરણું ભક્તની ચેતનામાં. ક્ષમા ગુણનો વિરાટ સમંદર ભગવચ્ચેતનામાં. ઝરણું સમુદ્રમાં મળશે. થોડી ક્ષણો માટે પણ ભક્ત માત્ર ક્ષમા ગુણની વિભાવનામાં હશે. ને એ વખતે પ્રભુ સાથે ભક્તનું અભેદ મિલન થશે.

અભેદ મિલનના પ્રારંભિક તબક્કા છે : દર્શન, સ્પર્શન. અને એ પછી અભેદ મિલન એટલે કે નિમજ્જન. ડૂબકી. કહો કે અનુભવન.

પહેલું ચરણ છે દર્શન.

જિનગુણ દર્શન દ્વારા નિજગુણ દર્શન એવો ક્રમ અહીં છે. પ્રભુ મહાવીર દેવના સાન્નિધ્યમાં બેઠા હોઈએ. ‘કૃતાપરાધેઽપિ જને, કૃપામન્થરતારયોઃ; ઇષદ્બાષ્પાર્દયોર્ભદ્રં, શ્રી વીરજિનનેત્રયોઃ...’ એ સ્તુતિ બોલતા હોઈએ અને પ્રભુની સાધનાવસ્થાનો પ્રસંગ બંધ આંખોની સામે ફિલ્માય : અનાડી વ્યક્તિ પ્રભુના કાનમાં ખીલા ઠોકી રહેલ છે અને પ્રભુની આંખો બને છે સજળ. ‘મારો ઉપકારી આ વ્યક્તિ શું દુર્ગતિમાં જશે ?’

જો સદ્ગુરુ કરે...’

આ ચિન્તન, અનુભવન, પ્રભુની દિવ્ય કરુણાનું આ દર્શન આપણી ભીતર રહેલ આ ગુણનું દર્શન કરાવી જાય. ક્ષમા ગુણનું આ દર્શન... પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજ કહે છે તેમ સ્વગુણનું આ સ્મરણ. ખ્યારા શબ્દો છે એમના : 'દીઠો સુવિધિ જિણંદ સમાધિ રસે ભર્યો હો લાલ, ભાસ્યો આત્મસ્વરૂપ અનાદિનો વિસર્યો હો..'

જિનગુણ દર્શન સ્વગુણની સ્મૃતિમાં પરિણમ્યું.

દર્શન પછી સ્પર્શન.

ક્ષમા ગુણનો હવે સ્પર્શ થશે. દર્શનના તબક્કે સ્વગુણનું સ્મરણ થયું. હવે એ ગુણનો સ્પર્શ.

સ્પર્શ થયો એનો ખ્યાલ શો આવે ?

દહેરાસરમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી પણ કલાક-બે કલાક સુધી એ ગુણના જ અનુભાવનમાં વિહરાય. ક્ષમા ગુણના સ્પર્શે જે ઠંડક આપી તે કલાક - બે કલાક સુધી મણાયા કરે.

સ્પર્શ પછી નિમજ્જન. ડૂબકી. સ્વગુણમાં જ વધુ સમય રહેવાનું બને. આને જ નવપદ પૂજામાં મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજ નિજગુણ-ભોગ કહે છે.^૧

તપ એટલે શું ?

મઝાની વ્યાખ્યા આવી : 'તપ તે એહિ જ આત્મા, વરતે નિજગુણ ભોગે રે.'

૧. ઇચ્છારોષે સંવરી, પરિણતિ સમતા યોગે રે;
તપ તે એહિ જ આત્મા, વરતે નિજગુણ ભોગે રે.

જ્ઞાન ગુણ, દર્શન ગુણ કે ચારિત્ર ગુણ આદિનો કેફ તો કેવો મઝાનો હોય!

નિજગુણ-ભોગમાં જવાનો માર્ગ કડીના પૂર્વાર્ધમાં ચીંધો : ‘ઈચ્છા-રોધે સંવરી, પરિણતિ સમતા યોગે રે...’

ઈચ્છાનું લાકડું વિષયાગ્નિને ભભુકાવે છે. ઈચ્છાનો રોધ થતાં ધીરે ધીરે આગ ઠંડી પડી જાય છે. આની મઝાની પ્રક્રિયા સમજાવતાં શ્રી શીતલ જિન સ્તવનામાં મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજે કહ્યું :

વિષય લગન કી અગન બુઝાવત,
તુમ ગુણ અનુભવ ધારા;
ભઈ મગનતા તુમ ગુણ રસ કી,
કુણ કંચન કુણ દારા ?

કદાચ કામાગ્નિ કે ક્રોધાગ્નિ ભભુકશે, પણ એ વખતે જિનગુણનું અનુભવન થશે તો...? અગ્નિ છૂ !

ક્ષમા ગુણનું અનુભવન થયું : ક્રોધની આગ ઠંડી જ પડી જવાની ને !

ભગવદ્ ગીતાએ સરસ વિભાવના આ સન્દર્ભે આપી :

પ્રજહાતિ યદા કામાન્, સર્વાન્ પાર્થ ! મનોગતાન્ ।
આત્મન્યેવાત્મના તુષ્ટઃ, સ્થિતપ્રજ્ઞસ્તદોચ્યતે ॥

અર્જુન ! સાધક જ્યારે મનમાં રહેલ કામોને પણ ત્યજે છે ત્યારે તે સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય છે. સવાલ થાય કે પરની ઈચ્છા શા માટે મનુષ્ય કરતો હતો અને પરથી વિરક્ત એ શી રીતે થઈ શકે ? સરસ માર્ગ શ્લોકમાં બતાવ્યો : ‘આત્મન્યેવાત્મના તુષ્ટઃ...’ પોતાના વડે પોતાને વિષે તુષ્ટ એવો સાધક પરમાં જાય જ કેમ ?

જો સદ્ગુરુ કરે...’

મઝાની આ વાત થઈ. આપણે બીજાઓ પર આધારિત કેમ રહીએ છીએ? આપણે પૂર્ણ નથી માટે. એટલે પછી હવાતિયાં લગાવવાની ચેષ્ટા થાય. જાણે કે આનાથી હું પરિપૂર્ણ બનીશ કે પેલાથી બનીશ. તત્ત્વજ્ઞ પોતે પોતાનામાં પૂર્ણ છે. એને બીજાની કંપનીની જરૂરિયાત નથી રહેતી.

તત્ત્વજ્ઞ ઈકહાર્ટ જંગલમાં એક વૃક્ષ નીચે બેઠેલ. મઝાનો ભીતરી લય ચાલી રહ્યો છે. ત્યાં એમના જ ગામનો એક ભાઈ આવ્યો. ઈકહાર્ટની જોડે બેસી ગયો. અને એણે તો એક કલાક સુધી અલક-મલકની હાંકી. શિષ્ટાચાર એવી વસ્તુ છે કે તમારે સાંભળવું તો પડે જ. કમ સે કમ સાંભળવાનો ડોળ તો કરવો જ પડે.

એક કલાકે પેલો ભાઈ ઊઠ્યો અને જતાં જતાં બોલ્યો કે તમે એકલા બેઠેલા એટલે તમને કંપની આપવા બેઠેલો. ઈકહાર્ટ મનમાં કહે : ભાઈ, તેં તો મારી કંપની તોડાવી !

અંગ્રેજીમાં કહેવત છે : Two is the company, and three is the crowd. (બે છે કંપની, ત્રણ છે ટોળું.) આપણે ત્યાં કહેવત છે : One is the company, and two is the crowd.

‘આત્મન્યેવાત્મના તુષ્ટઃ.’ પોતાને વિષે અને પોતાના વડે જે તૃપ્ત બન્યો તેને પરનું શું કામ ?

ભગવદ્ ગીતાનો જ એક મઝાનો શ્લોક છે : યસ્ત્વાત્મરતિરેવ સ્યાદાત્મ-તૃપ્તશ્ચ માનવઃ । આત્મન્યેવ ચ સન્તૃપ્તસ્તસ્ય કાર્યં ન વિદ્યતે ॥ જે સાધક આત્મરતિ, આત્મતૃપ્ત અને આત્મસન્તૃપ્ત બન્યો; તેને બીજાનું શું કામ ?

‘ઈચ્છારોધે સંવરી, પરિણતિ સમતા યોગે રે...’ ઈચ્છાના નિરોધથી શરૂ થયેલી યાત્રાનું આગળનું કદમ સમભાવ જ હોવાનું. ઈચ્છા જ તો વિભાવોને પેદા કરતી’તી ને ! હવે છે બસ, નિજગુણભોગ... ‘તપ તે એહિ જ આત્મા, વરતે નિજગુણભોગે રે.’

નિજગુણભોગ તરફ તપ આપણને કઈ રીતે લઈ જાય છે એ જોવા માટે બાહ્ય તપ અને અભ્યન્તર તપનો ક્રમ જોઈએ.

અનશન બાહ્ય તપનું પહેલું ચરણ. ખાવાની જરૂરિયાત જ ન વર્તાય. સાધક પોતાનામાં ડુબી ગયો હોય ને ! આ જ સન્દર્ભમાં ઉપવાસ શબ્દ આવ્યો. ઉપ-વાસ. નજીક રહેવાનું. કોની નજદીક ? પરમ સમીપે.

બીજું ચરણ ઉનોદરી. થોડી ભૂખ રહી હોય અને ભોજન છોડી દેવાય. સાધના માટે ઉનોદરી બહુ જરૂરી છે. વિપશ્યના-સાધનાના ગાળામાં સાધકને સવારે દૂધ, પૌઆ જેવું હલકું ભોજન અપાય. બપોરે રોટલી, શાક, દાળ, ભાત.... સાંજે કશું જ નહિ.

સાયંભોજનનો ત્યાગ તો સાધક માટે નિતાન્ત જરૂરી છે. સાંજે ભોજન લેવાયું. મળસ્કે ઊઠાશે. પણ શરીર ભારે લાગશે. કારણ કે પેલા ભોજનના અંશો પચ્યા નથી. એની સામે, જો બપોરે ભોજન લેવાઈ ગયું. પછી કંઈ લેવાયું નથી તો સવારે ઊઠતાં તાજગી વરતાશે. અને બ્રાહ્મ-મુહૂર્તનો પૂરો ઉપયોગ સાધના માટે થઈ શકશે.

બાહ્ય તપનું ત્રીજું ચરણ : વૃત્તિસંક્ષેપ. ઓછાં ભોજ્યદ્રવ્યોનો નિયમ.

રાજસ્થાનમાં વિહરવાનું ઘણું થયું. ત્યાંનું બપોરનું ભોજન હળવા લંચ જેવું - રોટલી, શાક બે જ વસ્તુ - હોય છે. મને એ બહુ જ સારું લાગ્યું. ત્યાં સવારે નાસ્તો નથી હોતો. દસ વાગ્યે રોટી-શાક. સાંજે પાંચ વાગ્યે પણ રોટી-શાક. બપોરના ત્યાંના ભોજન પછી આળસ ન આવે અને વાપર્યા પછી પણ લેખન-વાંચન સરલ રીતે થઈ શકે.

ચોથું ચરણ : રસત્યાગ. દ્રવ્યો ઓછાં હોય, પણ ઘી આદિથી ભરપૂર હોય તો...? તો એ આળસ લાવશે. એટલે રસત્યાગ.... ઘી-દૂધ વગેરે ઓછા, નહિવત્.

પ્રાચીન શાસ્ત્રોમાં મુનિની ભીક્ષાનાં દ્રવ્યોનું જે વર્ણન આવે છે, તેમાં લુખ્યાં-સુક્કાં દ્રવ્યોની જ વાત આવે છે. ભોજન પણ સાધના માટે જ !

જો સદ્ગુરુ કરે...'

બાહ્ય તપનું પાંચમું ચરણ : કાયકલેશ.. લોચ આદિ શારીરિક કષ્ટો સહન કરવાથી દેહાધ્યાસ ઓછો બને છે.

ભિન્ન ભિન્ન આસનોનો અભ્યાસ પણ આ ચરણમાં આવે છે. આસનાભ્યાસ દ્વારા સાધના માટે કાયા સધાય છે. લચીલાપણું, હળવાપણું કાયામાં આવે છે.

છઠ્ઠું ચરણ : સંલીનતા. અંગોપાંગોને ગોપવીને રાખવાનાં. આનાથી પણ કાયોત્સર્ગ આદિમાં મદદ મળે છે. ટૂંટિયું વાળીને સૂઈ રહેવાનું વગેરે દ્વારા કાયા પ્રત્યેની મમતાને ટાળવાનો આયાસ કરવામાં આવે છે.

યાદ રહે : આસનાભ્યાસ વગેરેમાં અત્યારે બહુધા આશય શરીરના સ્વાસ્થ્યને બનાવવાનો, સાચવી રાખવાનો હોય છે. જ્યારે અહીં કાયાને સાધી તેનો ઉપયોગ સાધના માટે કરવાનો છે.

તો, બાહ્ય તપના છઠ્ઠે પ્રકારો અભ્યન્તર તપને પુષ્ટ કરવા માટે થયા ને ! અને અભ્યન્તર તપ નિજગુણભોગમાં જ બદલાય છે.

અભ્યન્તર તપનાં છ ચરણોને બે ત્રિપદીમાં વહેંચીએ તો પહેલી ત્રિપદી છે સાધન ત્રિપદી. બીજી ત્રિપદી છે સાધ્ય ત્રિપદી.

સાધન ત્રિપદી ભીતર જવા માટેની ઉપાદાન શુદ્ધિ રૂપી આધાર-શિલાનું કામ કરે છે.

પહેલું ચરણ : પ્રાયશ્ચિત્ત.

સદ્ગુરુ પાસે જઈ સાધક પોતાનાં અકાર્યોનો બળાપો પ્રગટ કરે અને સદ્ગુરુએ તે અંગે આપેલ સજાને સ્વીકારે તે પ્રાયશ્ચિત્ત. સદ્ગુરુ પાસે ભીના હૃદયથી પાપોની કબૂલાત કરવાથી હૃદય રાગ-દ્વેષથી થોડું હળવું બને છે.

વિનય અને વેયાવચ્ચનાં બે ચરણો અહંકારને શિથિલ કરવા માટે છે.

વિનય...

ઝૂકો... વડીલોનો આદર કરો. તેમની સેવા કરો !

છતાં, વડીલો પ્રત્યે ઝૂકવાનું આપણા પૂર્વના સંસ્કારમાં છે જ. એટલે વેયાવચ્ચનું ચરણ આવ્યું. નાના મુનિ છે. માંદા છે. સેવા કરો. વેયાવચ્ચ ઝૂકવાનું ઘટિત કરે છે.

આમ, રાગ-દ્વેષ-અહંકારની શિથિલતા વડે ઉપાદાન-શુદ્ધિ રૂપ મઝાની ભૂમિકા થઈ.

સાધ્ય ત્રિપદીમાં પહેલો છે સ્વાધ્યાય. સ્વનું અધ્યયન. એવું વાચન કે શ્રવણ થવું જોઈએ કે ભીતર જોડે જેનો તાર સંધાયેલો હોય.

ધ્યાન. સાધ્ય ત્રિપદીનું બીજું ચરણ. ધ્યાન એટલે સ્વગુણ-સ્થિતિ. આપણું આપણામાં હોવું. being.

કાયોત્સર્ગ. સાધ્ય ત્રિપદીનું અન્તિમ ચરણ. ત્રિગુપ્તિ સાધના પૂર્વકનું ધ્યાન તે કાયોત્સર્ગ. દેહભાવ / દેહાધ્યાસની શિથિલતા આ ચરણે મળે છે.

‘તપ તે એહિ જ આતમા, વરતે નિજગુણભોગે રે...’ નિજગુણ-ભોગ ભણીની સાધકની યાત્રાનું હૃદયંગમ વર્ણન પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજે નવપદ પૂજામાં આપ્યું :

નિર્ધાર સેતી ગુણી ગુણનો,
કરે જે બહુમાન એ;
તસુ કરણ ઈહા તત્ત્વ રમણે,
થાય નિર્મળ ધ્યાન એ;

જો સદ્ગુરુ કરે...’

એમ શુદ્ધ સત્તા ભણ્યો ચેતન,
સકળ સિદ્ધિ અનુસરે;
અક્ષય અનંત મહંત ચિદ્ધન,
પરમ આનન્દતા વરે...

ગુણીના ગુણને પ્રાપ્ત કરવાના નિર્ધારથી યાત્રા શરૂ થાય છે. અહીં બહુમાન જે છે, તે ગુણોને પ્રાપ્ત કરવાની અભીપ્સા, લાલસા રૂપે છે. 'ક્યારે મને આવા ગુણો મળશે? ક્યારે પ્રભુની કૃપાને હું ઝીલી શકીશ કે આ ગુણો મને મળશે ?' (તસુ કરણ ઈહા.)

આ અભીપ્સા પ્રાપ્તિમાં ફેરવાય છે. અને સ્વગુણની ધારામાં ડૂબવું એટલે તત્ત્વરમણતા...

મજાની દુનિયા છે 'તે'માં ડૂબવાની. પ્રભુમાં ડુબ્યા, પ્રભુ-ગુણોમાં ડુબ્યા, અને ત્યાં ડુબીને પોતાના ગુણોમાં ડૂબવાનું થાય. આ નિમજ્જન, ડૂબકી એ જ તો છે ધ્યાન.

ધ્યાનમાં પ્રવેશ એટલે પોતાની શુદ્ધ સત્તામાં પ્રવેશ. તેમાં જ ભળવાનું બને. શુદ્ધ સત્તાનું પ્રાકટ્ય એટલે સકળ સિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિ.

અહીં છે શુદ્ધ સત્તામાં પરમ આનન્દ.

પરમ આનન્દને ચાર વિશેષણો અહીં આપ્યાં : અક્ષય, અનન્ત, મહન્ત, ચિદ્ધન.

ક્યારેય ક્ષીણ ન થાય એવો આનન્દ. આનન્દ - દ્રવ્યના સ્તર પર ક્યારેય ક્ષીણ ન થાય. કાળના સ્તર પર એ છે અનન્ત. શાશ્વતી પહોંચેલ. મહન્ત, વિશાળ, પુષ્કળ.... અને ચિદ્ધન. જ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ એવો છે આ પરમ આનન્દ.

કેવી મજાની આ દુનિયા !

આધાર સૂત્ર - (૧૦)

- પ્રજહાતિ યદા કામાન્,
સર્વાન્ પાર્થ ! મનોગતાન્ ।
આત્મન્યેવાત્મના તુષ્ટઃ,
સ્થિતપ્રજ્ઞસ્તદોચ્યતે ॥

— ભગવદ્ગીતા

પ્રકરણ સાર

- જિનગુણ દર્શન,
જિનગુણ સ્પર્શન,
જિનગુણ નિમજ્જન ની રીતો.....

[૧૧]

શબ્દોને પેલે પારની અનુભૂતિ

નવપદ સાધનાની અનુભૂતિ કઈ ?

એ છે ધ્યાન.

નવપદ પૂજાની આ સટીક પંક્તિ છે : ‘આતમધ્યાને આતમા, ઋદ્ધિ મળે સવિ આઈ રે.’ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરતાં જે અનુભૂતિ થાય છે, એ જો કે, શબ્દોને પેલે પારની છે. પરંતુ કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિ મહારાજ જેવા અનુભૂતિવાન સદ્ગુરુઓ એનો સશક્ત ઈશારો આપે છે.

યોગશાસ્ત્રના બારમા પ્રકાશમાં કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિ મહારાજે આત્મધ્યાનની અનુભૂતિનો ક્રમ બતાવ્યો છે.

નવપદ સાધના : અનુભૂતિ

ઉદાસીનતાને એમણે પ્રારંભ બિન્દુ કલ્પ્યું છે. ઉદાસીનભાવમાં ડુબેલ સાધક પરમ આનન્દનું અનુભવન કરે છે. અને ત્યારે નથી તો એ પોતાના મનને કોઈ પદાર્થ કે વ્યક્તિ સાથે જોડતો કે નથી બોલવા આદિની પ્રવૃત્તિ એ કરતો.^૧

સરસ આ સાધના-બિન્દુ છે.

ઉદાસીનભાવમાં ડૂબવાનું. ઊંચે બેસવાનું. તટસ્થ થવાનું. કિનારે બેઠેલ માણસ નદીના પ્રવાહને જોયા કરે છે. ભીંજવાનું ક્યાં છે ?

ઉદાસીનભાવમાં પ્રવેશવાનું થાય અને આનન્દ જ આનન્દ. આ આનન્દ સ્વરૂપસ્થિતિના કારણે છે. પરમાં જવાનું છૂટી ગયું.

શ્રીપાળ-રાસમાં અનુભૂતિના આ સ્તરની વાત આ લયમાં આવી :

‘તિહાં યોગનાલિકા સમતા નામે વિશ્વનો તારુજ,
તે જોવા માંડી, ઉત્પથ છાંડી ઉદ્યમે વારુ જ;
તિહાં દીઠી દૂરે, આનન્દ પુરે વિશ્વનો તારુજ,
ઉદાસીનતા શેરી, નહિ ભવફેરી વક્ર છે વારુજ.

ઈડા છે ડાબો સ્વર. જેને ચન્દ્રનાડી કહેવાય છે. પિંગલા છે જમણો સ્વર. જેને સૂર્યનાડી કહેવાય છે. મધ્યવર્તી નાડી છે સુષુમ્ણા, સાધક સમભાવમાં સ્થિર થાય ત્યારે તેનો શ્વાસ સુષુમ્ણામાં પ્રવેશે છે.

આ સુષુમ્ણાને યોગીઓ સુખમના કહે છે. આને જ યોગનાલિકા સમતા કહેવાય છે.

૧. ઔદાસીન્યનિમગ્નઃ, પ્રયત્નપરિવર્જિતઃ સતતમાત્મા ।

ભાવિતપરમાનન્દઃ, ક્વચિદપિ ન મનો નિયોજયતિ ॥ ૧૨/૩૩

નવપદ સાધના : અનુભૂતિ

પ્રયત્નપૂર્વક વિભાવોને છોડીને સાધક આ યોગનાલિકામાં પ્રવેશે છે.
(ઉત્પથ છાંડી ઉદ્ધમે...)

અને ત્યારે તેને આનન્દ નગર અને ઉદાસીનતા નામની તે નગરની શેરી દેખાય છે.

અત્યારે પણ આનો અનુભવ કરી શકાય. અને એ જ અર્થમાં તેને સાધનાનું પ્રારંભ-બિન્દુ કહ્યું.

પર પ્રત્યેની અનાસ્થા જો ઘૂંટાય તો ઉદાસીનતાની ક્ષણો આવી જાય.
'અમૃત વેલ'ની સજ્જાયની પ્યારી કડી યાદ આવે :

પેખિયે માર્ગ શિવનગરનો,
જેહ ઉદાસીન પરિણામ રે;
તેહ અણછોડતાં ચાલીયે,
પામીયે જિમ પરમધામ રે.....

મોક્ષનો માર્ગ છે ઉદાસીનભાવ. કોઈ ઘટના એને સ્પર્શે નહિ.

રાજકુમારી પ્રભંજનાની વાત પરંપરામાં આવે છે. તે સાધ્વીજી મહારાજ પાસે અધ્યયન કરવા જતી હોય છે. એવામાં એનાં સ્વયંવર મહોત્સવના દિવસો નજીક આવે છે.

પૂરા નગરમાં રાજાઓ અને રાજકુમારોના રથો ફરી રહ્યા છે. ગામ બહાર મોટા શમિયાણા બંધાયેલા. એક પણ સાધ્વીજી મહારાજને પ્રશ્ન નથી થતો કે આ શા માટે છે ? પરની દુનિયામાં બધું થયા કરે. આત્મદર્શી સાધકને આમાં ક્યાંય વિસ્મય થતો નથી.

આ છે ઉદાસીનભાવ. વ્યાકરણમાં એક પ્રયોગ આવે છે :
'ગच्छतस्तृणस्पर्शज्ञानम्.' વિચારોમાં ખોવાયેલો માણસ ઘાસની પગદંડી

નવપદ સાધના : અનુભૂતિ

પર ચાલતો હોય છે પણ એને ખ્યાલ નથી હોતો કે પોતે ઘાસનો સ્પર્શ કરી રહ્યો છે. એ જ રીતે સાધક ઘટનાઓથી બેખબર હોય.

પર તરફ ખૂલતી એક નાનકડી ઘટના. તમે એમાં ધ્યાન આપો ને તમારો કેટલો કીમતી સમય પર ભણી જતો રહે ? પ્રભુએ તમારી એક એક ક્ષણને કીમતી લેખી છે.

પ્રભુએ ગૌતમ સ્વામીને બહાને આપણને કહ્યું છે : એક ક્ષણનો પણ પ્રમાદ ન કર.^૨

ઔદાસીન્ય નિમગ્નતાને યોગશાસ્ત્રે પરમાનંદની અનુભૂતિ સાથે સંકળાયેલી બતાવી છે. સાધક ઉદાસીન બન્યો; પરમ આનન્દ આવી જ ગયો. એટલે જ શ્રીપાળ રાસે આનન્દ નગરમાં ઉદાસીનતાની શેરીની વાત કરી છે.

એક હિન્દુ ગુરુએ ઉદાસીનતાને પ્રાયોગિક રૂપે શિષ્યોને સમજાવેલી. નદીની ભેખડ પર પોતે બેઠેલા, શિષ્યવૃંદથી ઘેરાઈને. વાર્તાલાપમાં વચ્ચે ગુરુએ પૂછ્યું : આપણે જેના પર બેઠા છીએ એ ભેખડ તૂટી જાય તો શું થાય ?

શિષ્યોને ખ્યાલ હતો કે ગુરુ કો'ક ઊંડી વાત પર ઈશારો કરવા માગે છે. એટલે શિષ્યો માત્ર ગુરુદેવના મુખને નિહાળી રહ્યા. ગુરુએ કહ્યું : તો શું થાય વળી ? અત્યારે આપણે ભેખડ પર છીએ. પછી નદીના પ્રવાહમાં હોઈએ.

ઘટનાઓના બદલાવ વચ્ચે પણ સાધકની ભાવધારાનું સાતત્ય જે ટકી રહે છે, તે ભણીનો ગુરુનો આ ઈશારો કટેલો તો સશક્ત હતો !

૨. સમયં ગોયમ ! મા પમાયણ । — ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર (દશમું અધ્યયન)

ઉદાસીન વ્યક્તિત્વ શું કરશે એની વાત નિષેધાત્મક રૂપે મૂકતાં ઉક્ત શ્લોકના ઉત્તરાર્ધમાં કહ્યું : ઉદાસીન સાધક પરમ આનન્દમાં ડુબેલ હોય છે અને તે ક્યાંય મનને જોડતો નથી.^૩

જે મન સતત ભિન્ન, ભિન્ન પદાર્થો અને ઘટનાઓ આદિમાં ફર્યા કરતું હતું, તે હવે ક્યાંય જતું નથી. જો કે શબ્દ પ્રયોગ મજાનો છે : ઉદાસીન સાધક મનને ક્યાંય જોડતો નથી. હવે મનને ક્યાં જોડવું અને ક્યાં ન જોડવું એનું નિયંત્રણ એના હાથમાં છે.

મનોવિજયના સ્તરની આ વાત છે.

મનોવિજય કે મનોવિલય થતાં શું થાય છે ?

મજાની અભિવ્યક્તિ આવી : મનનો સંપૂર્ણ વિલય થતાં નિષ્કલ, કર્મરહિત શુદ્ધ તત્ત્વનો ભીતર સાક્ષાત્કાર થાય છે.^૪

મનને અહીં સકલ અને આત્મતત્ત્વને નિષ્કલ કહ્યું છે. ચિંતા આદિ કળા-અંશોથી યુક્ત છે મન. કર્મ રૂપ કળા - અંશથી રહિત છે આત્મતત્ત્વ.

ઔદાસીન્યથી મનોવિલય અને એનાથી આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ. કેવો મજાનો ક્રમ ! મનનાં તરણાં આડે આત્મતત્ત્વનો પર્વત ન દેખાયો. ધીરા ભગત યાદ આવે : ‘તરણાં ઓથે ડુંગર રે, ડુંગર કોઈ દેખે નહિ.’

મનોવિલયથી આત્મતત્ત્વનું દર્શન. આ આવું થયું : કુંડમાં તળિયે વીંટી હતી. પણ પવન ઘણો હતો. પાણીમાં હતા તરંગો જ તરંગો. વીંટી દેખાઈ નહિ. પવન શાન્ત થયો. કુંડનું પાણી નિસ્તરંગ થયું અને વીંટી દેખાણી.

૩. ભાવિતપરમાનન્દઃ ક્વચિદપિ ન મનો નિયોજયતિ । — યોગશાસ્ત્ર

૪. નષ્ટે મનસિ સમન્તાત્, સકલે વિલંય ચ સર્વતો યાતે ।

નિષ્કલમુદેતિ તત્ત્વં, નિર્વાતસ્થાયિદીપ ઇવ ॥ ૧૨/૩૬ — યોગશાસ્ત્ર

‘નિષ્કલમુદેતિ તત્ત્વમ્.’ સ્વચ્છ, નિષ્કલંક આત્મજ્યોતિનું દર્શન.

પરમજ્યોતિઃ પંચવિંશતિકા યાદ આવે : ‘તે નિરુપાધિક પરમ જ્યોતિ સ્વરૂપ આત્માને અમે સ્તવીએ છીએ; જે પરમ જ્યોતિનો અંશ ભીતર ઊગ્યે છતે નવ નિધિઓ નજદીકમાં છે.’^૫

આ પરમ જ્યોતિ શી રીતે પ્રગટે ?

માર્ગ બતાવતાં એ જ ગ્રન્થ કહે છે : પરની પ્રવૃત્તિમાં જે મૂંગા, બહેરા અને અંધ છે અને પોતાના ગુણો મેળવવામાં જે રાત-દિન તત્પર હોય છે તેવા સાધકોને આ પરમ જ્યોતિ મળે છે.^૬

માર્ગ પણ કેટલો મઝાનો !

બીજાની કોઈની વાત કરવી હોય તો સાધક મૂંગો છે, અન્યની વાતો સાંભળવા માટે તે બહેરો છે અને તેવું જોવા માટે તે દષ્ટિહીન છે.

આની પાછળનું કારણ છે પરનો રસ ગયો. પરમના રસની એક આંશિક ઝલક મળી અને પરનો રસ ગયો!

શ્રામણ્યની પગથારે ચઢેલા સાધકને એક વર્ષનો દીક્ષા પર્યાય થતાં આ પરમ જ્યોતિનો જે અનુભવ થાય છે, ભીતર જે ઝળાંહળાં પ્રકાશ રેલાય છે એની માર્મિક, અનુભૂતિમાંથી નીકળેલી વાત મહોપાધ્યાયજીએ આ રીતે કરી છે :

‘દીક્ષાનો એક વર્ષનો પર્યાય થતાં ભીતરી ભાવો પરમ શુદ્ધ દશાને પામે છે અને ત્યારે એ સાધકની જ્યોતિ, કાન્તિ (ચિત્ત-પ્રસન્નતા) સર્વાથસિદ્ધ

પ. ऐन्द्रं तत्परमं ज्योति-रूपाधि रहितं स्तुमः ।

उदिते सूर्यदंशेऽपि, सन्निधौ निधयो नव ॥ ૧॥

દ. परकीयप्रवृत्तौ ये मूकान्धबधिरोपमाः ।

स्वगुणार्जन-सज्जास्तैः परमं ज्योतिराप्यते ॥ ૧૮॥

— પરમજ્યોતિઃ પંચવિંશતિકા

જો સદ્ગુરુ કરે...’

વિમાનના દેવોનેય ટપી જાય છે. તે સમયે એમના ચિત્તમાંથી સ્પૃહા પૂરેપૂરી નીકળી જાય છે અને તે સાધકો જીવન્મુક્ત દશાને પામે છે.’

એવા સાધકોની આન્તરવૃત્તિ કેવી હોય છે ? મઝાની કેફિયત આવી :

‘આત્મભાવને વિષે તેઓ સતત જાગરુક, પર ભાવમાં સૂતેલ, પર દ્રવ્યોના ઉપયોગ વખતે ઉદાસીન અને સ્વગુણોને વિષે તેઓ લીન હોય છે.’^૭

આ આત્મતત્ત્વની અનુભૂતિ એ છે નવપદ સાધનાની ફલશ્રુતિ. શ્રીપાળ રાસમાં ધ્યાનની અનુભૂતિની વાત ખૂબ સરસ રીતે આવર્તિત થઈ છે. જુઓ આ કડીઓ :

અરિહંત પદ ધ્યાતો થકો, દવ્વહ ગુણ પજજાય રે;
ભેદ છેદ કરી આતમા, અરિહંત રૂપી થાય રે.
વીર જિનેશ્વર ઉપદિશે, તુમે સાંભળજો ચિત્ત લાઈ રે;
આતમધ્યાને આતમા, ઋદ્ધિ મળે સવિ આઈ રે...

રૂપાતીત સ્વભાવ જે, કેવળ દંસણ નાણી રે;
તે ધ્યાતા નિજ આતમા, હોયે સિદ્ધ ગુણ ખાણી રે...

ધ્યાતા આચારજ ભલા, મહામન્ત્ર શુભ ધ્યાની રે;
પંચ પ્રસ્થાને આતમા, આચારજ હોયે પ્રાણી રે...

૭. શ્રામણ્યે વર્ષપર્યાયાત્ પ્રાપ્તે પરમશુક્લતામ્ ।

સર્વાર્થસિદ્ધદેવેભ્યોઽપ્યધિકં જ્યોતિરુલ્લસેત્ ॥ ૧૩ ॥

વિસ્તારિપરમજ્યોતિ-દ્યોતિતાભ્યન્તરાશયાઃ ।

જીવન્મુક્તા મહાત્મનો, જાયન્તે વિગતસ્પૃહાઃ ॥ ૧૪ ॥

જાગ્રત્યાત્મનિ તે નિત્યં, બહિર્ભાવેષુ શેરતે ।

ઉદાસતે પરદ્રવ્યે, લીયન્તે સ્વગુણામૃતે ॥ ૧૫ ॥

—પરમજ્યોતિઃ પંચવિંશતિકા

તપ સજ્જાએ રત સદા, દ્વાદશ અંગનો ધ્યાતા રે;
ઉપાધ્યાય તે આતમા, જગબન્ધવ જગભ્રાતા રે..

અપ્રમત્ત જે નિત્ય રહે, નવિ હરખે નવિ શોયે રે;
સાધુ સુધા તે આતમા, શું મુંડે શું લોયે રે.

કડીઓમાંથી સરસરી નજરે પસાર થતાં જ લાગે કે ધ્યાનની નિષ્પત્તિ પંચપરમેષ્ઠિત્વ છે.

સાધકની ચેતનાની અંદર જે ગુણાત્મક રૂપાન્તરણ થાય છે એની મોહક વાત અહીં આવી. જો સાધક પોતાની ચેતનામાં અરિહંત પદનું ધ્યાન કરે તો તેનો આત્મા તેટલો સમય પોતામાં આર્હન્ટ્યને અનુભવી શકે.

ધ્યાન દ્વારા જે ચિત્તની નિર્મળ દશા થઈ તેમાં અરિહંતદશાનું પ્રતિબિમ્બન પડ્યું.

ધ્યાનમાં ઊતરવાનો ક્રમ નવપદ પૂજા (ઉપાધ્યાય પદ પૂજા)માં આવેલો છે, તે મઝાનો છે : જાપ, એકાગ્રતા, રાગ-દ્વેષની શિથિલતા, ધ્યાન.

અરિહંત પદના ધ્યાન માટે સાધક શરૂઆતમાં ‘નમો અરિહંતાણં’ પદનો જાપ કરશે. હવે જોઈએ એકાગ્રતા. એના માટે ભાષ્ય જાપ પણ કરી શકાય. સહેજ ઉતાવળે અવાજે થયેલ જાપના શબ્દો કાનમાં પડે અને એકાગ્રતા ખીલી શકે. ક્યારેક ઝડપથી જાપનું આવર્તન કરવાથી પણ આ પરિણામ મળી શકે.

અહીં એકાગ્રતા છે, પણ એ માત્ર પદમયી એકાગ્રતા છે. જે પદનો જાપ થઈ રહ્યો છે, તેમાં મન લાગી જાય. લાગે કે એ સિવાય દુનિયામાં કોઈ ઘટના ઘટી રહી નથી.

એકાગ્રતા એટલે એક ભણી અગ્રેસર બનવું. અહીં એક છે નવપદ પૈકીનું એક પદ. પણ બહુ જ ઝડપથી આ એકાગ્રતાને એક આત્મામાં ડુબે તેવી કરવી છે.

જો સદ્ગુરુ કરે...’

સાધકને એકાગ્રચિત્તતાના પહેલા સ્તરે લાગશે કે ચિત્તને એક ભણી સ્થિર કરવા છતાં વચ્ચે એ ક્યાંક ભટકી જાય છે.

ભટકવાનું કારણ શું ?

એ છે વિકલ્પો.

વિકલ્પોની આધારશિલા છે રાગ, દ્વેષ, અહંકાર. અને એટલે જ રાગ-દ્વેષ-અહંકારની શિથિલતાનું ચરણ આપ્યું. એ જેમ જેમ શિથિલ બને તેમ અંતઃકરણ નિર્મળ બને. અને એ નિર્મળતાની આધારશિલા પર એકમાં ડૂબવાનું થશે. આત્મગુણોમાં ડૂબવાનું થશે.

આ ડૂબવાનું તે ધ્યાન. ‘આતમધ્યાને આતમા, ઋદ્ધિ મળે સવિ આઈ રે..’ આત્મધ્યાનમાં આત્મઋદ્ધિ મળે...

સિદ્ધત્વના ધ્યાનનું સૂત્ર આપતાં કહ્યું : ‘રૂપાતીત સ્વભાવ જે, કેવળ દંસણ નાણી રે; તે ધ્યાતા નિજ આતમા, હોયે સિદ્ધ ગુણ ખાણી રે.’

રૂપાતીત ધ્યાનમાં ગયેલો ધ્યાતા રૂપાતીતતાની-સિદ્ધત્વની ઝલક પામે છે.

પ્રભુના રૂપમાં કે પ્રભુના ગુણમાં ડુબેલ સાધક છે રૂપાતીત ધ્યાનનો ધ્યાતા. ખાસ વાત એ ધ્યાનમાં રહે કે એ વખતે ઉપયોગ સંપૂર્ણતયા એકાગ્ર બનેલો હોય.

જરૂર, રાગ-દ્વેષાદિ સૂક્ષ્મ રૂપે છે જ. પરંતુ એની જાણમાં એનો પૂરો ઉપયોગ એક જ દિશામાં વહેતો હોય.

‘તે ધ્યાતા નિજ આતમા.’ રૂપાતીતતાના ધ્યાન વખતે એને લાગે કે તે પોતાના સ્વરૂપને જોઈ રહ્યો છે, અનુભવી રહ્યો છે.

નવપદ સાધના : અનુભૂતિ

પંચ-પ્રસ્થાનમય મહામન્ત્ર-સૂરિમન્ત્રનું ધ્યાન કરનાર ધ્યાતા આચાર્યત્વનો અનુભવ કરી શકે છે.

એક વાતનો ખ્યાલ રહે કે બધે જ ધ્યાન શબ્દનો પ્રયોગ અહીં થઈ રહ્યો છે. મહામન્ત્રનો જાપ કરનાર સાધક એમ નથી કહ્યું. એ જ રીતે ઉપાધ્યાય પદની સાધનાના સૂત્રમાં પણ દ્વાદશ અંગનો જ્ઞાતા એમ નથી કહ્યું. પણ દ્વાદશ અંગનો ધ્યાતા એમ કહ્યું.

‘તપ સજ્જાયે રત સદા, દ્વાદશ અંગનો ધ્યાતા રે...’ અહીં સ્વાધ્યાય અને ધ્યાન બેઉ અભ્યન્તર તપની અંતિમ ત્રિપદીનાં ત્રણ તત્ત્વોમાંથી બે તત્ત્વો આવ્યાં. ‘તપ’ શબ્દથી બાહ્યતપ આદિ પણ લેવાય અને કાયોત્સર્ગ પણ લેવાય. તો એ રીતે સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ ત્રણે આવી ગયાં.

સૂરિમન્ત્રનું ધ્યાન તે આચાર્યત્વ,
દ્વાદશાંગનું ધ્યાન તે ઉપાધ્યાયત્વ,
ઉદાસીનભાવનું ધ્યાન / અનુભૂતિ તે મુનિત્વ.

‘નવિ હરખે નવિ શોયે રે....’ મુનિપદના આ સાધનાસૂત્રનો ઈશારો ઉદાસીનભાવ તરફ છે.

ધ્યાન દ્વારા તે તે પદની અનુભૂતિની વાત કેટલી તો હૃદયંગમ છે ! સાધક અહીં જ ધ્યાન દ્વારા આર્હત્ય, સિદ્ધત્વ, આચાર્યત્વ, ઉપાધ્યાયત્વ અને મુનિત્વની અનુભૂતિ કરી શકે.

મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજા પરમતારક શ્રી વાસુપૂજ્ય પ્રભુના સ્તવનમાં આ અભેદ મિલનની વાત કરતાં કહે છે : ‘ધ્યાતા ધ્યેય ધ્યાન ગુણ એકે, ભેદ છેદ કરશું હવે ટેકે; ક્ષીર નીર પરે તુમસું મિલ-સું, વાયક જસ કહે હેજે હળસું.’

જો સદ્ગુરુ કરે...’

નવપદ સાધના : અનુભૂતિ

ધ્યાતા પોતાની ચેતનાને ધ્યેયમાં ઓગાળે છે ત્યારે અભેદ મિલન થાય છે. શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ આ મિલન વિષે કહેતા કે મીઠાની પૂતળી દરિયામાં ઊતરી. દરિયાની ઊંડાઈનો તાગ લેવા માટે. હવે પાછું કોણ આવશે ?

આર્હત્ય કે સિદ્ધત્વની અનુભૂતિ માટે સાધક ગુણાનુભૂતિની પ્રક્રિયામાં જશે. પરમ ચેતનાના એક ગુણ - વીતરાગતા, જ્ઞાન, આનન્દ આદિમાંથી કોઈ એક - નું અનુપ્રેક્ષણ કરી અનુભૂતિ એ ગુણની કરશે. એ સમયે સાધકની ચેતના તે ગુણની અનુભૂતિથી છલકાયેલી હશે અને એ રીતે પરમચેતના સાથે તેનું અભેદ મિલન થશે.

અર્હચેતનામાં તે ગુણનો સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકર્ષ છે, કહો કે દરિયો. સાધકની ચેતનામાં છે એ ગુણનો નાનકડો અંશ. તો ઝરણું દરિયામાં ભળી ગયું.

ધ્યાનની આ કેટલી મોટી ઉપલબ્ધિ છે ! આર્હત્ય અને સિદ્ધત્વનો આંશિક આસ્વાદ તેના દ્વારા મળી શકે.

હવે સમ્યગ્દર્શન આદિ પદોના દુહા જોઈએ : (શ્રીપાળ રાસ)

શમ સંવેગાદિક ગુણા, ક્ષય ઉપશમ જે આવે રે,
દર્શન તેહિ જ આતમા, શું હોય નામ ધરાવે રે...

જ્ઞાનાવરણી જે કર્મ છે, ક્ષય ઉપશમ તસ થાય રે;
તો હુએ એહિ જ આતમા, જ્ઞાન અબોધતા જાય રે...

જાણ ચારિત્ર તે આતમા, નિજ સ્વભાવમાં રમતો રે;
લેશ્યા શુદ્ધ અલંકર્યો, મોહવને નવિ ભમતો રે..

નવપદ સાધના : અનુભૂતિ

ઈચ્છારોધે સંવરી, પરિણતિ સમતા યોગે રે;
તપ તે એહિ જ આતમા, વરતે નિજગુણભોગે રે.

અહીં પણ ચેતનાને તે તે પદથી પૂર્ણતયા રંગવાનો ઉપક્રમ રહેલો છે, અને એટલે જ ‘દર્શન તેહિ જ આતમા’, ‘તપ તે એહિ જ આતમા’ આદિ પદો આવ્યાં છે.

સમ્યગ્દર્શનની ધારામાં સાધક ડુબે એટલે સાધક સમ્યગ્દર્શન રૂપ બની ગયો. એવું જ સમ્યગ્જ્ઞાન માટે.

સમ્યક્ ચારિત્ર પદનો દુહો સરસ રીતે ખુલે છે : ‘જાણ ચારિત્ર તે આતમા, નિજ સ્વભાવમાં રમતો રે...’ ચારિત્રની ધારામાં સાધકનો પ્રવેશ એટલે સ્વ-ભાવની ધારામાં, સ્વ-ગુણની ધારામાં પ્રવેશ. તો એવો સાધક બન્યો ચારિત્રથી અભિન્ન.

સામાન્યતયા, ચારિત્રગુણવાળા સંયમીને ચારિત્રી કહીએ છીએ. અહીં કહ્યું : ‘ચારિત્ર તે આતમા.’ આત્મા ચારિત્રરૂપ બન્યો. મતલબ કે ચારિત્ર ગુણમાં એ પૂર્ણતયા તદાકાર બન્યો.

સમ્યક્ તપ પદનો દુહો કહે છે કે ઈચ્છાના રોકાવા વડે આત્મા સંવરભાવમાં આવે છે. અને આવા સાધકની પરિણતિ સમતાની છે, સમભાવમાં એ ડુબેલ છે. આવો આત્મા તે જ તપ. ‘તપ તે એહિ જ આતમા.’ આવો સાધક નિજગુણના ભોગમાં રહે છે.

આ રીતે, ધ્યાન દ્વારા નવે પદો સાથેની અભિન્નતા અહીં બતાવવામાં આવી.

નવપદ સાધનાની કેવી મઝાની આ અનુભૂતિ !

જો સદ્ગુરુ કરે...’

ઉપર લખેલ દુહાઓ શ્રીપાળ કુમારે નવપદની સ્તવના કરતાં કહેલ છે. રાસકાર મહર્ષિ આ દુહાઓ પછી સરસ વાત લખે છે :

ઈમ નવપદ થુણતો તિહાં લીનો,
હુઓ તન્મય શ્રીપાળ...

નવપદની સ્તુતિ કરતાં એમાં, નવપદમાં એવી લીનતા આવી કે શ્રીપાળ તન્મય બની ગયા. આમ જુઓ તો આ કડીમાં સ્તોત્રથી લય સુધીનો ક્રમ આવી ગયો.

ક્રમ આવો છે : સ્તોત્ર, જપ, ધ્યાન અને લય.

પહેલાં સ્તોત્ર... જેમ કે લોગસસ સૂત્ર પૂરું બોલીએ તે સ્તોત્ર.

પછીનું ચરણ છે જાપ. હવે ચેતનાને એકાદ પદ પર કેન્દ્રિત કરવી છે અને એટલે ‘તીત્થયરા મે પસીયંતુ’... જેવું એક પદ લેવાય અને એ આવર્તિત થાય. ઉપયોગ એ પદ પર કેન્દ્રિત થાય.

એ પછી ધ્યાન... તીર્થંકર ભગવંતોનો પ્રસાદ વરસી રહ્યો છે એ ઝીલવો છે. ધ્યાન એટલે અનુભૂતિ. તો સાધક ઉપયોગને સ્વમાં કેન્દ્રિત કરે અને ત્યારે પ્રભુ તરફથી વહેતા સમભાવ રૂપી પ્રસાદને સાધક ઝીલે છે.

ત્યારબાદ આવે છે લય. ઉપયોગની સઘનતા તે લય.

તો, ઉપર લખેલ કડીમાં નવપદની સ્તવના કરતાં તેમાં લીન બનેલ શ્રીપાળ તન્મય-નવપદમય બન્યા તેમ કહ્યું.

તન્મયતા. અનુભવ.

નવપદજીની સ્તુતિ કરતાં શ્રીપાળજી તન્મય બન્યા. તો નવપદ સાધનાનું આ પુસ્તક વાંચનારા પણ તન્મય, નવપદમય બને !

નવપદ સાધના : અનુભૂતિ

નવપદમયતા આત્મધ્યાનમાં પરિણમે છે. શ્રીપાળ રાસ કહે છે :

યોગ અસંખ્ય છે જિન કહ્યા, નવપદ મુખ્ય તે જાણો રે;
એહ તણે અવલંબને, આત્મધ્યાન પ્રમાણો રે...

નવપદ ધ્યાનના અવલંબને આત્મધ્યાન થાય છે.

આત્મ-ધ્યાન.

આપણું આપણામાં હોવું.

ઓહ ! કેવો તો પરમ આનન્દ છે અહીં.

આ ભૂમિકાએ ગયા પછી,

આ પરમ આનન્દ માણ્યા પછી,

સાધક

પરની દુનિયામાં જવા ઈચ્છતો નથી.

પરમ આનન્દની દુનિયામાં

સાધકનું સ્વાગત.

આધાર સૂત્ર - (૧૧)

- પેખિયે માર્ગ શિવનગરનો,
જેહ ઉદાસીન પરિણામ રે;
તેહ એણછોડતાં ચાલીયે,
પામીયે જિમ પરમધામ રે...

— અમૃતવેલની સજઝાય

પ્રકરણ સાર

- ઉદાસીનભાવ - મનોવિજય - પરમાનંદની અનુભૂતિ
- ધ્યાન દ્વારા નવે પદોની અનુભૂતિ

પૂ. આચાર્યદેવ યશોવિજયસૂરીશ્વરજી મહારાજ દ્વારા લખાયેલ પુસ્તકો

- સાધના અસ્તિત્વ ભણીની યાત્રા.....
- દરિસન તરસીએ (ભાગ ૧-૨)
- ઋષભ જિનેશ્વર પ્રિતમ માહરો
- બિધુરત જાયે પ્રાણ
- આતમજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે
- સો હિ ભાવ નિર્ગ્રંથ
- મેરે અવગુણ ચિત્ત ન ધરો
- આપ હિ આપ બુઝાય
- પ્રભુનો પ્યારો સ્પર્શ
- આત્માનુભૂતિ
- અસ્તિત્વનું પરોઢ
- અનુભૂતિનું આકાશ
- રોમે રોમે પરમ સ્પર્શ
- માણ્યું તેનું સ્મરણ
- પ્રભુના હસ્તાક્ષર
- ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ

આચાર્યશ્રી ઝંકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર ગ્રંથાવલી

પ્રભુવાણી પ્રસાર સ્થંભ

- શ્રી સમસ્ત વાવ પથક જૈન શ્વે. મૂ. પૂ. સંઘ - ગુરુમૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા સ્મૃતિ
- શેઠશ્રી ચંદુલાલ કકલચંદ પરીખ પરિવાર. વાવ-બનાસકાંઠા.
- શ્રી સિદ્ધગિરિ ચાતુર્માસ આરાધના (સં. ૨૦૫૭) દરમ્યાન થયેલ જ્ઞાનખાતાની આવકમાંથી. હસ્તે : શેઠશ્રી ધુડાલાલ પુનમચંદ હેક્કડ પરિવાર. ડીસા-બનાસકાંઠા.
- શ્રી ધર્મોત્તેજક પાઠશાળા શ્રી ઝીંઝુવાડા જૈન સંઘ. ઝીંઝુવાડા.
- શ્રી સુઈગામ જૈન સંઘ. સુઈગામ (વાવ પથક) બનાસકાંઠા.
- શ્રી વાંકડિયા વડગામ જૈન સંઘ. વાંકડિયા વડગામ.
- શ્રી ગરાંબડી જૈન સંઘ. ગરાંબડી (વાવપથક) બનાસકાંઠા.
- શ્રી રાંદેર રોડ જૈન સંઘ - સુરત.
- શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ - પાર્લા (ઈસ્ટ), મુંબઈ.
- શ્રી આદિનાથ તપાગચ્છ શ્વેતામ્બર જૈન સંઘ, કતારગામ-સુરત.

પ્રભુવાણી પ્રસાર અનુમોદક

- શ્રી મોરવાડા જૈન સંઘ, મોરવાડા (વાવ પથક) બનાસકાંઠા
- શ્રી ઉમરા જૈન સંઘ, સુરત.
- શ્રી શત્રુંજય ટાવર જૈન સંઘ, સુરત.
- શ્રી ચૌમુખજી પાર્શ્વનાથ જૈન મંદિર ટ્રસ્ટ,
- શ્રી જૈન શ્વેતાંબર તપાગચ્છ સંઘ - ગઢસિવાના (રાજ.)

પ્રભુવાણી પ્રસાર ભક્ત

- શ્રી દેશલપુર (કંઠી) અજીતનાથ જૈન દેરાસર (શ્રી પાર્શ્વચંદ્ર ગચ્છ જૈન સંઘ) કચ્છ-ગુજરાત. મુનિરાજશ્રી ભુવનચન્દ્રજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી.
- પૂજ્ય મુનિશ્રી ભુવનચન્દ્રજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી
શ્રી પાર્શ્વચન્દ્રસૂરિશ્વર ગચ્છ સંઘ - ધ્રાંગધ્રા (ગુજરાત.)

બ્રહ્મરન્ધ્ર પર પોતાનો વરદ હાથ ઠપીને
પણ ગુરુ શક્તિપાત કરે. આંખોમાં આંખ
પરોવીને પણ પરમ રસની અનુભૂતિ કરાવી
શકાય. આ પ્રક્રિયાનો સશક્ત ઈશારો પૂજ્યપાદ
આનંદધનજીએ પંદરમા સ્તવનમાં આપ્યો :

‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે,
પેખે પરમ નિદાન;
હૃદય નયન બીજાણે જગદણી,
મહિમા મેકે સમાન.’

ભક્તની આંખોમાં આંખો પરોવી સદ્ગુરુએ
પ્રવચન અંજન આંજ્યું અને ભક્ત હૃદયની
આંખોથી પ્રભુને જુએ છે, અનુભવે છે.....

‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે, પેખે પરમ નિદાન; હૃદય નયન બીજાણે જગદણી, મહિમા મેકે સમાન.’

‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે.....’

પંક્તિમાં ‘જો’ શબ્દ બહુ જ
મહત્વપૂર્ણ છે. સદ્ગુરુ શરતી -
કન્ડિશનલી કામ કેમ કરી શકે ? શા માટે
‘જો’ શબ્દ આવ્યો ?

એટલા માટે કે સાધક જો
અહોભાવથી છલકાતો ન હોય તો
સદ્ગુરુના વિરાટ દાનને તે સ્વીકારી
નહિ શકે.